

U.T. BERDIYEV

MAXSUS FANLARNI O'QITISH METODIKASI

T o s h k e n t – 2020

U.T. BERDIYEV

MAXSUS FANLARNI O'QITISH METODIKASI

5A310704 -Elektrotexnik majmualar va tizimlar (temir yo‘l transporti)
mutaxassisligi magistratura talabalari hamda professor o`qituvchular uchun
o`quv qo`llanma

T o s h k e n t – 2020

UO`K (UDK) 621.313.333:629.423.31

“Maxsus fanlarni o`qitish metodikasi” U.T. Berdiyev, o`quv qo`llanma. –
T.: 2020. – 183 b.

O`quv qo`llanmada oliy ta`lim va o`rta maxsus kasb-xunar kollejlari professor-o`qituvchilarini yoki ishlab chiqarish rahbarini texnik va dasturiy-metodik ta`minlanishi har xil bo`lgan sharoitlarda temir yo`l transporti sohasida elektr texnikasi, elektr mexanikasi va elektr texnologiyalari hamda elektrotexnik majmualari va tizimlariga oid fanlarni o`qitishda kerak bo`lgan zamonaviy pedagogik bilimlar, ko`nikma va malakalar bilan ta`minlash tog`risida ma`lumotlar keltirilgan.

O`quv qo`llanmadan texnika oliy o`quv yurtlarining 5A310704 -Elektrotexnik majmualar va tizimlar (temir yo`l transporti) mutaxassisligi magistratura talabalari va oliy ta`limning texnika yo`nalishlari talabalari hamda yosh professor-o`qituvchilar ham foydalanishlari mumkin.

T a q r i z c h i l a r:

N.B.Pirmatov - TDTU “Elektr mashinalari” kafedrası professori, t.f.d.

SH.S.Fayzibayev - ToshTYMI, “Vagonlar va vagon xo`jaligi” kafedrası mudiri,
t f d professor.

Аннотасија

О'қув қо'лланmada oliy ta'lim tizimida yuqori malakali professor-o'qituvchilar va ilmiy kadrlar tayorlashda zarur yo'nalishlar ko'rib chiqilgan. Oliy ta'lim tizimi muammolarini bartaraf qilishda mutaxassislarning professional tayorgarlik sifatini oshirish jamiyatning rivojlanishida asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishining hozirgi ob'ektiv jarayoni ta'lim sifatiga yangi kriteriyalarni ilgari surmoqda: mehnatni tashkil etish va energetic resurslardan samarali foydalanishda yosh mutaxassislardan kelajakni oldindan ko'ra bilishi va professional bilimni kengaytirishda zamonaviy yondoshishlar talab etilishi tug'risida ma'lumotlar keltirilgan.

О'қув қо'лланmadan texnika oliy o'қuv yurtlarining 5A310704 - Elektrotexnik majmualar va tizimlar (temir yo'l transporti) mutaxassisligi hamda "Er usti transport tizimlari va ularning ekspluatatsiyasi (elektr transporti)" va "Elektr texnikasi, elektr mexanikasi va elektr texnologiyalari (temir yo'l transporti) ta'lim yo'nalishlarida mashg'ulotlar olib borayotgan yosh professor- o'qituvchilar ham foydalanishlari mumkin. O'қuv қо'лланma 5A310704 -Elektrotexnik majmualar va tizimlar (temir yo'l transporti) mutaxassisligi o'қuv rejasiga mos holda tayyorlangan.

Аннотация

В учебном пособии приведены основные пути подготовки профессионального профессорско-преподавательского уровня и научных кадров для высших учебных заведений. Предотвращение проблемы высшего учебного заведения - повышение профессионального уровня, является основной предпосылкой развития общества. Настоящий объективный процесс экономического и социального развития страны - ставить новые критерии качества образования. Организация труда и эффективное использование энергетических ресурсов требует от молодых специалистов

заранее предвидеть будущее и развитие профессионального знания, учесть требование времени.

Учебным пособием могут пользоваться студенты магистратуры по специальности: 5А310704-Электротехнические комплексы и системы и другие технические специалисты, а так же преподаватели обучающие бакалавры по направлениям 5310600-Наземные транспортные системы и их эксплуатации (электрические транспорт) и 5310700-Электротехника, электромеханика и электротехнология (железнодорожной транспорт).

Учебное пособие подготовлено и соответствует учебным планам по магистратуре по специальности 5А310704-Электротехнические комплексы и системы.

Annotation

In this educational tutorial are given the major ways of preparation professional faculty level and scientific staff for higher education institutions. Prevention of the problem of a higher education institution – increasing the professional level, which is coming the main prerequisite for the development of society. The real objective process of the country's economic and social development is to set new criteria for the education quality. The organization of labor and the efficient use of energy resources requires young specialists to anticipate the future and development of professional knowledge in advance, and take into consideration the demand of the times. The manual can be used by graduated students in specialty: 5А310704- Electrical complexes and systems and other technical specialists, as well as teachers teaching bachelors in the courses of 5310600- Ground transportation systems and their operation (electric vehicles) and 5310700- Electricals, electro mechanics and electrical technology (railway transport). The educational manual has been prepared and corresponds the master's curriculum in the specialty 5А310704- Electrical complexes and systems.

So‘z boshi

Kelajakning negizi bo‘lgan yuksak ma‘naviyatli va malakali kadrlar tayyorlash uchun xalqaro standart talablari asosida ishlab chiqarilgan elektromexanik qurilmalarga oid yetarli darajada ma‘lumotlarni qamrab olgan darslik va o‘quv qo‘llanmalar yaratish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir. O‘zbekistonda yildan yilga jamiyat transport kommunikatsiyalarining iqtisodiyotni dinamik va muvozanatlashgan holda o‘rinishidagi o‘rni ortib bormoqda. Joylarning kompleks rivojlanishida, aholining bandligini ta‘minlash, sog‘liqni saqlash, ta‘lim, sport, turizm va boshqa yurtimizning birinchi darajadagi ahamiyatli ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarda transport muhim ahamiyatga egadir.

Oliy ta‘lim tizimi muammolarini bartaraf qilishda mutaxassislarining professional tayorgarlik sifatini oshirish jamiyatning rivojlanishida asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishining hozirgi ob‘ektiv jarayoni ta‘lim sifatiga yangi kriteriyalarni ilgari surmoqda: mehnatni tashkil etish va energetik resurslardan samarali foydalanishda yosh mutaxassislardan kelajakni oldindan ko‘ra bilishi va professional bilimni kengaytirishda zamonaviy yondoshishni talab etadi.

Yurtimizda fuqarolik jamiyatini shakllantirishda o‘rib borayotgan aholi mobilligi faqatgina fuqarolarning erkin harakatlanishini ifodalamasdan yangi sivilizatsiyalashgan hayot tarzining timsoli bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmaviy ulkan moddiy-texnik baza obyektlariga ega. Bu kadrlarni tayyorlash va aholi salomatligini asrashning yangi tizimi, ulkan gaz o‘tkazish tarmog‘i, energetika va transport infratuzilmalaridir.

Mazkur o‘quv qo‘llanmaning maqsadi- bo‘lg‘isi elektrotexnika mutaxassisliklari bo‘yicha oliy ta‘lim tizimlarida texnik va o‘quv-uslubiy ta‘minotning har xil sharoitlarida o‘qituvchilarni elektrotexnika, elektromexanika va elektrotexnologiyalar sohasi fanlari bo‘yicha bilimlarini va ko‘nikmalarini hamda uslubiy muammolarni

mustaqil bartaraf etish bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Buning uchun professor- o'qituvchilar talabalarda umumiy tasavvurni chuqurlashtirish va rivojlantirish yo'llari to'g'risida hamda oliy ta'lim tizimida global informasion texnologiyalarni qo'llash yordamida talabalarga berilayotgan ma'lumotlarni ilmiy va psixologik-pedagogik asoslari strukturasi chuqur o'rganish imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatadi.

O'quv qo'llanmadan texnika oliy o'quv yurtlarining 5A310704 -Elektrotexnik majmualar va tizimlar (temir yo'l transporti) mutaxassisligi hamda "Er usti transport tizimlari va ularning ekspluatasiyasi (elektr transporti)" va "Elektr texnikasi, elektr mexanikasi va elektr texnologiyalari (temir yo'l transporti) ta'lim yo'nalishlarida mashg'ulotlar olib borayotgan yosh professor- o'qituvchilar ham foydalanishlari mumkin.

Muallif o'quv qo'llanmani batafsil taqrizdan o'tkazgan, o'zining maslahatlari bilan o'quv qo'llanmaning sifatini yaxshilashga yordam qilganliklari uchun TDTU "Elektr mashinalari" kafedrası professori, t.f.d., N.B.Pirmatov va TTYMIning "Vagonlar va vagon xo'jaligi" kafedrası mudiri, t.f.d. professor SH.S.Fayzibayevlarga o'zining chuqur minnatdorchiligini bildiradi.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining, «Ta’lim-tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni yetkazish to‘g‘risida»gi Farmoni (08.10.1997 yil), «Ta’lim to‘g‘risida» gi qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni hayotga tatbiq etish - davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu dasturiy hujjatlarda kadrlarning mamlakatimizni iqtisodiy ravnaq topishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynashi hisobga olingan.

Erkin va mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy-siyosiy hayotda ongli ravishda faol ishtirok etishga qodir shaxsni shakllantirish “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” ning asosiy ustuvor yo‘nalishdir. Bu esa mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotiga demokratiya asoslarini joriy etishni, asl fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurishni tezlashtirish imkonini beradi. Bu o‘z navbatida, ushbu salohiyatni qanday, qaysi yo‘l bilan ro‘yobga chiqarish va kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid amaliy tadbirlarni hayotga joriy etish bilan bog‘liq muammolarni echishga imkon beradi.

“O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli Qarori bilan tasdiqlangan “2017-2021 yillarda Oliy ta’lim tizimini kompleks rivojlantirish chora-tadbirlar Dasturi ijrosini ta'minlash bo'yicha Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Dasturi”da hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanadan kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3151-sonli qarorida belgilangan oliy ta’lim jarayonida nazariya va amaliyot yaxlitligini ta'minlash maqsadida belgilangan vazifalar 2018 yil 5 iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3775-sonli, 2019 yil 16 yanvardagi “Ta’lim sifatini nazorat

qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4119-sonli, 2019 yil 17 iyundagi "2019/2020 o'quv yilida O'zbekiston Respublikasining oliy ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari to'g'risida"gi PQ-4359-sonli, 2019 yil 11 iyuldagi "Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4358-sonli Qarorlarida belgilangan vazifalarni amalga oshirish nuqtayi nazardan kelib chiqib, mamlakatimizda ta'lim tizimini isloh qilishning qonun-qoidalariga amal qilgan holda turli yo'nalishlar bo'yicha pedagoglar tayyorlashga kirishildi. Shu jumladan, professional texnika sohasi bo'yicha pedagoglar tayyorlash ham qo'yilgan vazifani amalga oshirishning muhim bo'g'ini hisoblanadi.

Jamiyatning taraqqiyot darajasi, davrimizning axborot asriga aylanishi, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarni yetuk, vaziyatni tezda baholaydigan, har qanday holatda ham to'g'ri va oqilona qaror qabul qila oladigan malakali mutaxassis qilib tayyorlash uchun faqat an'anaviy uslublarga tayanib dars o'tish yetarli emas. Bu esa ta'lim tizimida jahon tajribasidan keng foydalanishni talab etadi. Shu talablardan kelib chiqib, 5A310704 -Elektrotexnik majmualar va tizimlar (temir yo'l transporti) va boshqa magistratura mutaxassisliklari talabalari uchun umummetodologik fani sifatida **«Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi»** o'qitilib kelinmoqda.

I-BOB. MAXSUS FANLARNI O‘QITISH METODIKASI FANINING PREDMETI, VAZIFALARI VA ILMIY ASOSLARI

Mamlakatimizda uzluksiz ta’lim tizimini mazmunan modernizatsiyalash va ta’lim-tarbiya samaradorligini yangi sifat bosqichiga ko’tarish masalasi qo’yilgan. Ta’lim-tarbiya jarayonini nafaqat talaba yoshlarga fanlar bo’yicha bilim berish, balki egallagan bilim va malakalarini amalga tatbiq etish, ulardan amaliyotda foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirish asosiy vazifalardan biridir. Mazkur muammolarni hal etish yo‘llaridan biri – ta’lim muassasalari, rahbar xodimlar, pedagoglar, talaba yoshlar uchun ta’lim xizmatlari (jumladan, pedagog xodimlarni tayyorlash) sifatini oshirishdir.

SHuning uchun “Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi” o‘quv fani elektrlashgan temir yo‘l transporti elektr texnikasi, mexanikasi va texnologiyalari, jumladan yuqori tezlikli elektr harakat tarkibi elektrotexnik majmualari va tizimlari sohasi uchun pedagog mutaxassislarni tayyorlash o‘quv rejasida muhim rol o‘ynaydi.

“Elektrotexnik majmualar va tizimlar” va boshqa magistratura mutaxassisligida «Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi» o‘quv fanining asosiy maqsadi- oliy ta’lim va o‘rta maxsus, kasb xunar ta’lim muassasalari o‘qituvchisi yoki ishlab chiqarish rahbari sifatida ishlaydigan magistrnlarni texnika va dasturiy-metodik ta’minlanish har xil bo‘lgan sharoitlarida elektrlashgan temir yo‘l transporti elektr texnikasi, mexanikasi va texnologiyalari hamda elektrotexnik majmualari va tizimlariga oid fanlarni o‘qitishda kerak bo‘lgan zamonaviy pedagogik bilimlar, ko‘nikma va malakalar bilan ta’minlashdan iborat. Bunga metodik muammolarni mustaqil echa olish malakasini shakllantirish ham kiradi.

Fanni vazifasi – “nima uchun”, “nimani” hamda “qanday qilib” elektrotexnik majmualari va tizimlariga va boshqa texnik mutaxassisliklariga oid fanlarni o‘qitish savollariga javob qidirishdan iborat. YA’ni o‘qilayotgan fanning o‘qitish

maqsadi, mazmuni va texnologiyasini (usul, vosita, shakl) aniqlab, o'rgatishdan iborat.

“Elektrotexnik majmualar va tizimlar” va boshqa texnik mutaxassisliklariga “Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi” o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida magistrlar:

- maxsus fanlarni o'qitish uslubiyati fanining predmeti, maqsad va vazifalari; o'qitish qonuniyatlari va tamoyillari; maxsus fanlar ta'lim mazmunini tanlash mezonlari; maxsus fanlarni o'qitish uslubi va vositalari, o'qitishning tashkiliy shakllari, pedagogik va axborot texnologiyalari; maxsus fanlardan o'quv amaliyotini tashkil etish; o'quv-ishlab chiqarish ishlarini me'yorlashtirish va tashkil etish; maxsus fan o'qituvchisining o'quv-me'yoriy hujjatlari va uslubiy ishlari, ularni rejalashtirish, tashkil etish va tayyorlash uslubiyoti **haqida tasavvurga ega bo'lishi;**

– maxsus fanlarni o'qitish jarayonining tuzilishi, qonuniyat va tamoyillarini; maxsus fanlarni o'qitish jarayonida professor-o'qituvchining vazifalari va talabalarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish, talabalarning diqqatini jalb qilish va mashg'ulot samaradorligini oshirish uslublari va vositalarini; maxsus fanlarni o'qitish shakllari (ma'ruza, seminar, amaliy, laboratoriya, mustaqil ta'lim, kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlari, o'quv amaliyoti, malakaviy ishlab chiqarish amaliyoti)ni tashkil etish va o'tkazish uslubiyotini; maxsus fanlarni o'qitish jarayonida talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini tashxis etish turlari, shakl va uslublarini; maxsus fanlarni o'qitishning multimedia va interfaol ta'lim texnologiyalarini **bilishi va ulardan foydalana olishi;**

– maxsus fanlarning didaktik ta'minotini ishlab chiqish, mashg'ulot ishlanmalarini tayyorlash, maxsus fanlarning o'quv-uslubiy majmualarini ishlab chiqish; maxsus fanlarni o'qitish jarayonida reyting tizimini qo'llash; maxsus fanlarni o'qitishda mashg'ulotlarning rejasini tuzish va ma'ruza matnini tayyorlash; ochiq mashg'ulotlarni o'tkazish va hujjatlarini rasmiylashtirish; yil, semestr bo'yicha o'quv ishlarining tashkil etilishini rejalashtirish, auditoriyadan

tashqari ish shakllariga rahbarlik qilish; o'qitish jarayonida axborot texnologiyalari va interfaol texnologiyalarni qo'llash **ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.**

Iqtisodiy hayot nihoyatda murakkab va ko'p qirrali. Ishlab chiqarish texnik sohasidagi muammolarni bilish, o'rganish o'z faoliyatida qo'llash barcha mutaxassislar uchun zarur. Chunki u murakkab texnologik jarayonlarni tushunishni, tahliliy fikr yuritishni o'rgatadi. Shuning uchun ham yoshlarning mutaxassislik fanlarni chuqur o'rganishlari muhim ahamiyatga ega. Mutaxassislik fanlarni yoshlar qiziqib o'rganishlarida bu fanlarni o'qitish, dars berish metodlari va ularni mahorat bilan qollay olish alohida ahamiyatga ega. Mazkur fan ana shu maqsadga qaratilgan. O'quv qo'llanmaning birinchi bobi fanning predmeti, dars o'tish metodlari, ularga turli jihatdan yondashish, didaktika va uning metodika bilan naqadar bog'liqligi, o'qituvchining o'quv jarayonini tashkil etishdagi rolini o'rganishga bag'ishlangan.

1.1.8. Fanlarni o'qitishning metodika va metodologiyasi

Dars berish metodikasi (uslubiyati)ning predmeti, bu dars berish (o'qitish) jarayonining o'zidir. Odatda, metodika (uslubiyat) deganda ilmiy bilish faoliyatining shakllari va metodlari majmui haqidagi fan tushuniladi. Bu nazariy jihatdan qo'yilgan maqsadga yetish, haqiqatni, reallikni, faoliyatni nazariy yoki amaliy bilish, o'rganishning usullari yoki jarayonlari majmuidir.

O'qitish metodikasi tushunchasi:

- pedagogning o'qitish usullari va talabaning o'qish usullari hamda talabaning o'qituvchi bilan o'zaro bog'langanligini;
- o'qitishdan ko'zlangan maqsadga erishish bo'yicha hamkorlikda ishlashning o'ziga xosligi, ya'ni o'qitish metodlari belgilangan maqsadga yetish uchun ta'lim vazifalarini hal etishda o'qituvchi va talabaning hamkorlikdagi faoliyatidir.

Metodika pedagogikaning tarkibiy qismi (pedagogika yunoncha paidagogike)

bo'lib, insonni shakllantirishda muayyan maqsad sari qaratilgan sistematik faoliyat to'g'risida hamda ta'lim-tarbiya berishning mazmuni, shakli va metodlari (uslublari) haqidagi fandır.

Metodologiya esa (yunoncha metod va logiya so'zlaridan) faoliyatning tarkibi, mantiqiy tuzilishi, metod va vositalari haqidagi ta'limotdir. '

Metodologik bilim, birinchidan, muayyan faoliyat turlarining mazmuni va izchilligini o'z ichiga olgan odat va normalar shaklida, ikkinchidan, amalda bajarilgan faoliyatning ta'siri sifatida yuzaga chiqadi. Hozirgi zamon adabiyotlarida metodologiya deyilganda, avvalo ilmiy bilish metodologiyasi, ya'ni ilmiy bilish faoliyatining shakllari va usullari tushuniladi.

O'zbekiston milliy ensiklopediyasida metodologiyaga quyidagicha ta'rif berilgan: «Metodlar haqidagi ta'limot fanda metodologiya deyiladi»¹.

«Metodologiya — tadqiqotning nazariy va amaliy faoliyatini tashkil etish, tiklash tamoyillari va usullari tizimi hamda bunday tizim haqidagi ta'limot»².

«Metodologiya metodlar haqidagi ta'limot yoki yalpi umumiy bilish metodi» deb ham ta'riflanadi. Metodologiya metodlarga va umuman voqyelikka qanday yondashish yo'lini o'rgatadi. Voqyelikning muayyan qismini, biron jihatini o'rgatuvchi metodologiyaga metafizikani, voqyelikni chiziqli rivojlanishi, o'zgarish jarayonini uni tashkil etuvchi bilimlar o'rtasidagi o'zaro aloqadorliklarni aks ettiruvchi metodologiyaga dialektikani, voqyelikda ro'y beruvchi, keskin halokatli o'zgarishlar, nochiziqli rivojlanish jarayonlarini o'rganishda qo'llanilayotgan metodologiyaga sinergetikani misol sifatida kiritish mumkin» — deyiladi, mazkur ensiklopediyada.

Insonning boshqa maxluqotlardan farqi uning ma'lum bir maqsad sari harakat qilishidir. Maqsadga yetishda turli-tuman to'siqlarga duch kelinadi. Muayyan to'siqni yechish uchun qo'llaniladigan chora yoki tadbirni usul deyiladi. Maqsadga yetishda qo'llaniladigan chora-tadbirlar ma'lum bir

ketma-ketlikda qo'llaniladi. Bu - qonuniyat. Ana shu turli-tuman chora-tadbirlarni ma'lum bir ketma-ketdikda qo'llash usullar tizimi bo'ladi.

Metodika, qisqacha qilib aytganda, ma'lum bir fanni o'rganish, o'qitish metodlari to'g'risidagi ta'limot.

Boshqacha aytganda metodika - bu dars o'tishda o'qituvchiga qo'yiladigan talablarni tadqiq qilishni amalga oshiradigan turli metodlarning majmuidir.

Barcha sohalarda bozor iqtisodiyotiga o'tish, iqtisodiyotga davlat aralashuvining qisqarib, nodavlat tarmoqlarning rivojlanishi, mamlakatimizni integratsiyasi ta'lim tizimini ham isloh qilish, hozirgi zamon ta'lim tizimi oldida turgan masalalarni qayta ko'rib chiqishni taqozo etdi. Ana shu nuqtayi nazardan qaraganda, yoshlarni barcha sohalarda savodxonligini oshirish muhim masalalardan biri bo'lib qoldi.

Barcha magistratura mutaxassisliklari talabalari uchun «Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi» o'rganilishi zarur bo'lgan asosiy predmetlardan biri hisoblanadi.

Dars o'tish o'qituvchidan fanni puxta bilishnigina emas, balki o'z bilimni ustalik bilan talabalar ongiga yetkazishni ham talab qiladi. Talabalar fanni puxta o'zlashtirishlari uchun uni o'rganishda qo'llaniladigan metodlar katta ahamiyatga ega.

Fanning rivojlana borishi bilan o'rganish metodlarining roli ortib boradi. Metodlarsiz qo'yilgan maqsadlarga erishib bo'lmaydi. O'qituvchining metodik mahorati, dars o'tishning yangi metodlarini o'zlashtirishiga yetarli e'tibor berilmas ekan, ta'limga, inson kapitaliga investitsiyalarning qanchalik ko'payishidan qat'i nazar ta'lim sifati oshmaydi. O'qituvchilarning metodik mahoratini oshirishga qilingan xarajatlar, ularni bunga rag'batlantirish «minimal xarajat qilib, maksimal samara» olish imkonini beradi.

1.2.§. Didaktika, uning tamoyillari va o‘quv jarayonini tashkil etish

Metodika va didaktika uzviy bog'liqdir. Metodika deganda bilish faoliyatining shakliari va metodlari majmui haqidagi fan tushunilishini ko'rib o'tdik. Bu fan didaktikaning bo'limidir.

Didaktika (yunon—didaklikos - o'qitadigan, o'rgatadigan) - pedagogikaning bilim olish, ta'lim va tarbiya nazariyasiga oid sohasi. U talabalarning bilim olish, o'zlashtirish va ko'nikmalar hosil qilish jarayoniga xos ta'lim prinsiplari, uslublari va o'quv jarayonini tashkil qilishga oid hamma masalalarni o'rganadi.

Didaktika termini dastlab nemes pedagogi Volfgang Ratke (Ratixiya) (1571 — 1635) tomonidan o'qitish san'atini ifodalovchi tushuncha sifatida ishlatilgan. XVII asrda chex pedagogi Ya.A. Komenskiy ham shu fikrni davom ettirib, «hammani barcha narsalarga o'qitish, o'rgatish universal san'ati» deya talqin etgan. U «Buyuk didaktika» asarida (1657-yil) didaktikaning asosiy masalalarini ishlab chiqqan. XIX asr boshlarida nemes pedagogi F.Gerbert didaktikaga ta'lim olishni tarbiyalovchi yaxlit nazariya tarzida qaragan. Didaktika XIX asr o'rtalaridan boshlab pedagogikaning alohida sohasi sifatida o'rganila boshlandi. O'zbekistonda dastlab jadid maktablarida didaktikaning tamoyillarini ishlab chiqishga harakat qilingan.

Ratixiya davridan boshlab, uning asosiy vazifasi - nimani va qanday o'qitish kerak, qachon, kimni, nima uchun o'qitish kerak masalalarini yechish deyarli o'zgargani yo'q.

Hozirgi kunda O'zbekistonda didaktika sohasi avvalgi erishilgan yutuqlarni saqlab qolgani holda yangiliklar bilan boyitilib, yangi bosqichga ko'tarilmoqda.

Mamlakatimizda didaktikaga tarbiyadan alohida holda qaralmaydi. U yoshlarni tarbiyalashdagi umumiy maqsad va vazifalardan kelib chiqadi. Yoshlarga ta'lim berish jarayoni jamiyat taraqqiyoti, fan - texnika taraqqiyoti, jamiyatning o'z oldiga qo'ygan maqsadi bilan chambarchas bog'liq. Ta'lim va tarbiyaning mazmuni, maqsadining o'zgarishi didaktika

prinsiplari, uslublari va tashkiliy shakllarining ham o'zgarishiga, rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Barcha fanlarni o'rganishda didaktik prinsiplar muhim o'rin tutadi.

Didaktik prinsiplar dars mazmuni va darsni tashkil etishga tegishlidir. Didaktik tamoyillarga o'qitish va o'qish jarayonida qoidalar sifatida rioya qilinishi zarur. Ular bir-biriga bog'lanib ketadi, quyidagi prinsiplar o'qitish va o'qish jarayonini samarali tashkil qilish bo'yicha qoidalar bo'lib, ular uzoq vaqt davomidagi tajribaga asoslangan.

Ta'lim berish (didaktika)ning asosiy tamoyillari quyidagilar:

1. Faollik tamoyili

Inson ta'lim olishining haqiqiy, chinakam mohiyati o'zining aqliy faoliyati natijasida bilimning yangi-yangi sir-asrorlarini mustaqil ravishda anglab olishidir.

Talaba, talaba o'z harakati bilan fanlarni yaxshiroq o'rganadi va o'zlashtiradi. O'quv jarayonini shunday tashkil qilish kerakki, ularning o'zlari fanga qiziqsin, uni bilishga harakat qilib, intilsin. Buning uchun talaba-talabalar darsga faol qatnashishi lozim.

2. Nazariya bilan amaliyotning bir-biri bilan bog'liqligi

Nazariy bilim doim kasb-hunar amaliyoti bilan bog'lanishi lozim. Amaliy ta'lim ham o'z navbatida nazariy bilimlarga asoslangan bo'lishi kerak.

3. Ko'rgazmalilik

Bilimlarni iloji boricha ko'rgazmali va real hayotga yaqin tarzda taqdim etish tilning tushunarligini va ta'lim jarayonida audiovizual vositalardan foydalanishni, bevosita ish holatida va real obyektlarda o'qitishni talab qiladi. Darslar ko'rgazmali qurollar yordamida berilsa, talabalarning o'zlashtirishlari osonlashadi.

4. Tushunarlik

O'quv materialining mazmuni shunday tanlangan va tuzilgan bo'lishi kerakki, talabalar uni o'zlaridagi bilimlar bilan bog'lay olishsin va uni

tushunishda qiynalmasin. Ya'ni o'quv materialining mazmuni, shuningdek, o'qituvchining tili va fikrlarini ifodalash usuli talaba-talabaning bilim saviyasiga mos kelishi lozim. Lekin bu ilmiy terminlardan foydalanilmaydi, degani emas.

5. Namunalardan foydalanish

O'quv materialining mazmunini tushuntirish uchun har doim namunalarni tanlashga harakat qilish kerak. Yaxshi model, amaliyotdan olingan tipik misollar, turlicha mahsulotlar ham olingan natijaning sifati qanday bo'lishini aniq ko'rsatadi.

6. Ilmiylik

O'quv materialining mazmuni haqiqiy va ilmiy jihatdan tasdiqlangan yoki ilmiy tadqiqotlar asosida sinalgan bo'lishi kerak. Shuningdek, fanning yangi yutuqlari va kashfiyotlarini o'zida aks ettirishi lozim.

O'qituvchining taxminiga yoki subyektiv fikriga asoslangan material qollanilmasligi kerak.

7. Bilimlarni qollash

Talaba-talabalar olgan bilimlarini amalda qo'llay olishi kerak. Shuning uchun bu bilimlar qo'llanilgan va amaliy vaziyatda sinalgan bo'lishi zarur. Bunday amaliy vaziyatlar o'qituvchi tomonidan yaratilishi lozim.

8. Natijalarni mustahkamlash tamoyili

O'qishdagi muvaffaqiyatlar tan olinishi va baholanishi kerak. Bu talaba va o'qituvchi o'rtasida doimiy aloqa bo'lishini talab qiladi. Natijalar esa maxsus «Baholash varaqalari» da qayd qilinishi kerak.

Didaktik tamoyillar o'qituvchi faoliyatining yo'l-yo'rig'i sifatida xizmat qiladi, alohida olganda esa tushunarlik prinsipini qo'llab- quvvatlaydi.

O'qitishning asosiy qoidalari:

- tushunarlikdan - tushunarsizga;
- yaqindan - uzoqqa;
- osondan - qiyinga;
- aniqdan - mavhumga;

– umumiydan - xususiyga, umumlashtirilgandan-yakkaga;

– xususiydan - umumiyga.

O'qish va o'qitish didaktik xatti-harakatlar bilan bog'liq. Didaktik xatti-haiakatlarga o'qituvchining darsga tayyorgarlik ko'rishi, uni o'tkazish va baholash faoliyati kiradi.

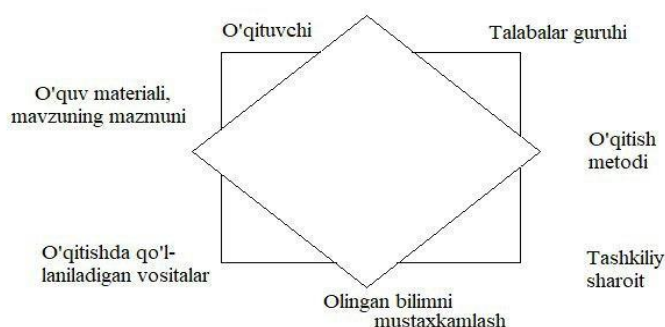
Bu faoliyat quyidagi savollarda o'z ifodasini topadi:

1. Kimlar o'qitiladi?
2. Kimlarni o'qitish kerak?
3. O'qitish orqali qanday maqsadlarga erishish mumkin?
4. Maqsadga erishish uchun nimani, qanday o'qitish kerak?
5. Nazariy va amaliy darslarda qaysi metodlarni qo'llab, dars o'tish kerak?
6. Nazariy va amaliy darslarni qanday sharoitda o'tkazish kerak?
7. O'qishni qanday tashkil qilish kerak?
8. Ko'zlangan maqsadga erishishni tekshirish uchun natijalar qanday baholanadi?

Dars berishning shakllari, uslublari turli-tuman. Maqsad, o'tilayotgan dars har bir talabaning ongiga yetib borsin. Bu yerda hal qiluvchi rolni didaktik sakkizburchak va o'quv jarayonining mazmuni o'ynaydi.

Didaktik sakkizburchak.

O'qish (o'rganish)ning maqsadi

Chizmadan ko‘rinib turibdiki, o‘quv jarayonini qanday o‘tishi qo‘yilgan maqsad bilan uni amalga oshirish birligidan iborat.

O‘qituvchi, dars beruvchi sifatida har safar qanday qilib, qaysi usul bilan dars o‘tsam qo‘yilgan maqsadga erishaman deb o‘z oldiga savol qo‘yib, o‘ylab ko‘rsa, dars o‘tishning aynan mavzuga mos keladigan uslubini topishi mumkin.

Dars o‘tishning uslubini tanlash quyidagilarga bog‘liq:

1. O‘qitilayotgan guruhning darsga tayyoxgarlik darajasi.
2. O‘rganiladigan fan.
3. Darsda o‘tiladigan mavzu.
4. O‘tiladigan mavzuning mazmuni.
5. Dars o‘tishda qo‘llash mumkin bo‘lgan texnik vositalarning mavjudligi va boshqalar.

Darsni qanday o‘tish borasida aniq bir qarorga kelishda, asosiy moljal olishda darsni nimaga qaratilganligi muhim ahamiyatga ega. Agar:

- maqsadga erishish moljalga olinadigan bo‘lsa, dars jarayonida qanday maqsadlarga erishish kerakligini aniq belgilab olinishi lozim;
- darsda qatnashadiganlar moljalga olinsa, talabalar guruhi kimlardan iboratliligiga e‘tibor qaratiladi;
- o‘tiladigan mavzu, unga ajratilgan vaqt moljalga olinsa, qanday o‘quv materialini talabalar ongiga yetkazish zarur va unga qancha vaqt ajratilganiga diqqat qaratiladi;
- o‘quv vositalari moljalga olinsa, qo‘limizda qanday o‘quv vositalari bor va ulardan qay darajada foydalanishimiz mumkinligini hisobga olamiz;
- talabalarning darsga faol yoki passiv qatnashuvi moljalga olinsa, qanday dars o‘tish uslublarini qollash kerakligini tanlaymiz;
- darsni tashkil etish moljalga olinsa, qanday tashkiliy shart- sharoitlar mavjudligini hisobga olamiz;
- o‘zlashtirishni nazorat qilish moljalga olinsa, qanday tartibda talabalar bilimi nazorat qilinadi va baholanadi, diqqat ana shunga qaratiladi.

O'quv jarayonini tashkil qilish va uni boshqarish mashg'ulotlarda qo'yilayotgan maqsadga bogliq. O'qituvchi darsda talabaga texnik jarayonlar kategoriyalarini (tushuncha) yoki tendensiyalarini o'rgatishni maqsad qilib qo'yyaptimi, yoki uni tushunish, tahlil yoki tatbiq qilishni o'rganishi kerakmi? Texnik jarayonlarni tahlil qilishni yoki turli variantlarni taqqoslab, ularning ijobiy va salbiy tomonlarini o'rganib baho berishni bilish kerakmi?

Tushunish. Talabalarning darsda eshitganlari, o'qiganlari, korganlari ma'nosini tushunishi. Qonunlar, tendensiyalar, tushunchalar, g'oyalar ma'nosini tushunib, ularning o'zgarishi nimaga olib kelishini ko'z o'ngiga keltira olish qobiliyati. Lekin tushunish uclibi avval olingan bilimni yoki bilganlarini qo'llay bilish, tahlil qilish, sintez qilishni bilish kerak. Talabaga berilayotgan topshiriq, ana shu bilishning olti bosqichidan qaysi bosqichiga to'g'ri kelishini aniqlashda qo'llaniladigan asosiy da'vatlar quyidagi so'zlar hisoblanadi:

1. Aniqlang, tasvirlang, sanab chiqing, yodga tushiring, ko'rsating.
2. Taqqoslang, farqini ko'rsating, tushuntiring, gapirib bering, misollar bilan izohlang, o'zgartirib, ifoda qiling.
3. Qo'llang, tuzing, namoyish qiling, fikmi davom ettiring, chuqurlashtiring, loyihasini tuzing, ishlab chiqing, yeching.
4. Tahlil qiling, kategoriyalarga, bo'laklarga bo'ling, tasvirlang, farqini ko'rsating.
5. Ishlab chiqing, tuzing (yarating), tendensiyani, qonuniyatini aniqlang, umumlashtiring, tavsiya qiling, ta'riflab bering.
6. Tinglang, yeching, baholang, muhokama qiling.

Bilishning bosqichlariga ko'ra talabaning fikrlash doirasi, qobiliyatini hisobga olib, topshiriq, vazifa berish kerak. O'qitishning turli uslublarini qo'llashdan asosiy maqsad, talabalar bilimni yuqori bosqichlarga olib chiqishdir.

Dars berishning mazmuni shu fanda mujassamlashgan obyektiv reallik

bilan aniqlanadi. Metodika (uslubiyat) fanning o'quv jarayonidagi harakati, rivojlanish shaklidir. Fan bilan uni o'qitish o'rtasidagi farq shundaki, fan bevosita obyektiv reallik bo'lib, uning rivojlanish qonunlarini ifodalash bilan birga, o'quv predmeti sifatida ana shu jarayonni bevosita tasvirlaydi. Umuman olganda, o'qitish, ilm berish obyektiv dunyoni bilishni shu fan erishgan yutuqlar darajasiga ko'taradi. Fan doimo rivojlanib yangi kashfiyotlar, bilimlar bilan boyib boradi. O'z navbatida, talabalarga bilim berish jarayonida ular ongiga ushbu kashfiyotlar singdirib boriladi.

Sanoat va ishlab chiqarishning yangi qirralari, muammolari ularni yechish yo'llarini o'rganish jarayonida beto'xtov chuqurlashib boradi. O'quv jarayonida yangi metodlar qo'llaniladi, yangi o'quv kurslari kiritiladi. Ishlab chiqarish va texnika sohasidagi fanlardan dars berishni ma'naviy, nazariy tomondan yuqori bosqichga ko'tarish ko'p jihatdan ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan o'quv shakllari, metodlari, talabalarni soha olimlarning ishlarini o'rganishlari darajasiga ham bog'liq.

O'z navbatida, bu fanlarni o'qitish zamon talabiga javob berishi zarur. Buning uchun esa har bir o'qituvchi o'z ishiga ijodiy yondashishi, o'z ustida tinimsiz ishlab, izlanishi talab qilinadi.

1.3.§. Dars o'tish metodlari va unga turli jihatdan yondashish

Didaktika va metodikaning maqsadi: ta'lim berish, o'qitish, o'rgatishni amalga oshirishdir. Didaktika «nimani?» va «nima uchun?» o'qitish kerak degan savollar bilan shug'ullansa, metodika esa u bilan uzviy bog'liq holda «qay tarzda, qanday?» va «nimalar yordamida o'qitish?» lozim masalalari bilan shug'ullanadi. Didaktikaning an'anaviy «qanday o'qitish kerak?» degan savoli bizni o'qitish metodlari kategoriyasiga olib keladi. Metodlarsiz qo'yilgan maqsadlarga erishib bo'lmaydi. U qo'yilgan maqsad bilan natijani bog'laydi.

«Metod» atamasi yunoncha «methodos - tadqiqot yoki bilish yo'li, nazariya, ta'limot» so'zidan kelib chiqqan bo'lib - tadqiqot yo'li, haqiqatga

intilish, bilish, harakat qilish yoilari, kutilayotgan natijaga erishish usuli ma'nosini anglatadi. Metod deganda voqyelikni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish usullari tushuniladi. Faoliyatning turli jabhalarini o'rganishni qamrab olgani holda ilmiy bilish va uning usullari metodikaning asosiy yo'nalishidir. Unda ta'lim va tarbiya berish usullari asosiy o'rinda turadi. Metod - o'qituvchi bilan talabalarning ta'lim-tarbiyadan qo'yilgan maqsadga erishishga qaratilgan tartibga solingan, tizimlashtirilgan faoliyatdir.

Metod nihoyatda serqirra bo'lib, juda ko'p komponentlarni jamlaydi. Uning qirralariga: ta'lim-tarbiyaning maqsadi; o'qituvchi tanlagan maqsadga yetish usullari; o'qituvchi bilan talaba- talabalarning hamkorlik qilish yo'llari; ta'lim maqsadini aniq o'quv materialini mazmunida ifodalash; ta'lim-tarbiya jarayonining (qonun, qonuniyatlar, prinsiplar) mantig'i; axborotlar manbasi; o'qituvchining mahorati; ta'lim-tarbiya jarayoni qatnashchilarining faolligi; o'qitish vositalari va usullari tizimi va boshqalarni yozish mumkin. Murakkabligi uchun ham metodni yagona ma'noga ega tarzda ifodalash qiyin. Shu bois metodning mazmun-mohiyatini, sifatlarini soddalashtirilgan variantdagi ta'riflarda berishga to'g'ri keladi.

O'qitish metodlarining serqirraligi, murakkab tuzilishga ega ekanligi unga turli jihatdan yondashuvlarda o'z ifodasini topadi.

P. Podlasiyning fikricha, metod-jarayonning o'zagi, rejalashtirilgan maqsadni yakuniy natija bilan bog'lovchi bo'g'in. Uning «Maqsad - mazmun - metodlar - shakllar o'qitish vositalari» tizimidagi roli hal qiluvchidir¹. Pedagogik amaliyotda, an'anaga muvofiq, o'quv - tarbiyaviy maqsadlarga erishish uchun qo'llanilayotgan, tartibga solingan faoliyat usuli metod deb tushuniladi. Bunda o'qituvchining o'qitish faoliyati usullari bilan talabaning o'qish faoliyatining usullari bir-biriga bog'liqligi ta'kidlanadi.

O'qitish metodi quyidagicha tavsiflanadi: o'qitishning maqsadi, o'zlashtirish usuli o'quv jarayoni qatnashchilari (o'qituvchi; talaba)ning

o‘zaro munosabati.

Ta’lim metodlari bir tomondan, obyektiv xarakterga ega bo‘lib, qaysi pedagog qo‘llashidan qat’iy nazar, doimiy amal qiladigan mustahkam qonun-qoidalar bilan bog‘liq. Ular barcha didaktik qoidalar, qonunlarning talabi hamda maqsadlarning doimiy komponentlari, o‘quv faoliyatining mazmuni, shaklini ifodalaydi. Ikkinchi tomondan, subyektiv xarakterga ega bo‘lib, u pedagog shaxsi, talabalarning o‘ziga xos tomonlari, aniq sharoit bilan belgilanadi.

Metodlarning obyektiv hamda subyektiv xakteri haqidagi fikrlar xilma-xildir. Metodlarning obyektiv xarakterini butunlay inkor qilib, uni to‘liq subyektiv xarakterga ega, shuning uchun ham takrorlanmasdir, u har bir pedagogning ijodi tarzida yuzaga chiqadi, degan fikr bildiruvchilardan tortib, uning tamomila aksi bo‘lgan, to‘la obyektiv xarakterga ega deydiganlar ham mavjud. Haqiqat, odatda, barcha fikrlarning o‘rtasida tug‘iladi. Aynan hamma metodlar uchun doimo umumiy bo‘lgan obyektiv tomoni, didaktika nazariyasi, ko‘p holatlarda esa eng yaxshi bo‘lgan amaliyot yo‘llari tavsiya etiladi.

Metodlarning obyektiv jihatlarida barcha didaktik qoidalar, qonunlar, tamoyillar, ta’riflar, mazmun butunligining doimiy komponentlari, o‘quv faoliyatining shakllariga xos bolgan umumiy tomonlar aks etadi. Metodlarning subyektiv jihati pedagog shaxsi, uning mahorati, ta’lim oluvchilarning o‘ziga xosligi va aniq sharoitga bog‘liq.

Tarbiyalash funksiyasi:

O‘quv materialini o‘rganish, o‘zlashtirish jarayoniga mustaqil qarash, fikrlash, iroda xususiyatlari, axloqiy, ma’naviy qarashlarning shakllanishiga olib keladi.

Bilim olishga da'vat etish, istak, xohish uyg'otish funksiyasi:

Metodlar talabalarni bilim olishga da’vat qiluvchi vosita hisoblanndi. Asosiy, gohida bilishga qiziqtiruvchi, istak, xohish tug'diruvchi yagona stimulyator vazifasini bajaradi.

Nazorat funksiyasi:

Metodlar yordamida o'qituvchi talabalarning bilimni nazorat qilibgina qolmay, o'quv jarayoni natijalariga ko'ra unga zarur o'zgartirishlar kiritadi.

Dars jarayonidagi metodlar qo'llash imkoniyatlariga ko'ra quyidagi sifatlarni o'z ichiga oladi:

1. Bilim berish, idrok etish, o'zlashtirish, e'tiqodni ta'minlovchi metodlar. Bu guruhga ma'ruza, talabalarning mustaqil ishlari, mustaqil tahsil olish bo'yicha ishlar, ishlab chiqarish jarayonlarini kuzatish, maslahatlar, ko'rsatmalar berish, ommaviy axborot, dasturlashtirilgan materiallarni idrok etish va boshqalar kiradi.
2. Bilimlarni tatbiq etish va mustahkamlash, malaka va ko'nikmalarni hosil qilish, e'tiqodni chuqurlashtirish metodlari. Bu guruhga seminar, amaliy, laboratoriya mashg'ulotlari, nazorat ishlarini bajarish, dasturlashtirilgan o'qitish kabinetlaridagi mashg'ulotlar, ishlab chiqarish amaliyoti kiradi.
3. Bilimlar, e'tiqodlarni shakllantirish, talabalarning kasbiy tayyorgarligini aniqlash metodlari. Bu o'quv jarayonining reytinglari, kollokviumlar, suhbat o'tkazish, kurs va bitiruv malakaviy ishlari, davlat attestatsiya natijalarini baholash kabilarni o'z ichiga oladi.

Metodlarni ajratib turuvchi sifatlarga: birinchi guruhda bilimni idrok qilish va o'zlashtirish, ikkinchi guruhda tatbiq etish va mustahkamlash, uchinchi guruhda attestatsiya va olingan bilimlar darajasini aniqlash kiradi.

Metodlarni fanlarni o'rganishdagi qo'llashdagi qamroviga ko'ra uch guruhga bo'lish mumkin: umumiy metodlar, turkum fanlarni o'rganishda qo'llaniladigan va xususiy metodlar

Dars o'tishning umumiy metodlari barcha fanlarni o'rganishda qo'llaniladi. Masalan, savol-javob, suhbat, tarqatma materiallardan foydalanish kabilar.

Ayrim metodlarni esa ma'lum turkum fanlarni o'qitishdagina qo'llash mumkin. Bularga masala yechish, munozara kiradi.

Xususiy metodlar faqat ayrim olingan fanni o'rganishda

qo'llaniladigan metodlar yoki usullar bo'lib, u o'rganilayotgan fanning xususiyatidan kelib chiqib qo'llaniladi.

Didaktik tadqiqotlar mashg'ulot o'tkazishni dialektik jarayon sifatida o'rganadi. Unga ko'ra:

- O'qitish metodlari tizimi dinamikada, harakatda, ta'lim tizimida yuz berayotgan barcha o'zgarishlarni hisobga olgan holda o'zgaradi, rivojlanadi, deb qaraladi.

- Barcha metodlar bir-biri bilan aloqador. Biri ikkinchisini to'ldiradi, biri ikkinchisiga bog'liq.

- Metodlarni qo'llashning turli-tuman modifikatsiyalari mavjud bo'lib, ular dars o'tish shakllari va vositalari bilan qo'shib ketadi.

Dastlab, dars berish metodlarini tasniflashga an'anaviy jihatdan yondashilib, o'rganiladigan bilim manbalariga ko'ra guruhlarga ajratilgan. Bunday guruhlanishning ijrosi qadimgi falsafiy va pedagogik qarashlarga borib taqaladi. Bunday manbalar, qadimda uchta: amalda sinash, ya'ni tajriba, ko'rgazmali, og'zaki (so'z orqali) ifodalangan. Jamiyat taraqqiyoti tufayli keyinchalik unga kitob bilan ishlash qo'shildi. So'nggi 25 yil mobaynida hayotga, shuningdek, ta'limga shiddat bilan yangi metodlar, qog'ozsiz axborot manbai - video-kompyuter tizimi kirib keldi.

Shunday qilib, hozirgi paytda o'rganiladigan bilim manbalariga ko'ra, metodlar 5 guruhga bo'linadi hamda qator usullarni o'z ichiga oladi.

1. Amalda sinash, tajriba metodi:

- tajriba o'tkazish, amaliyot o'tkazish;
- mashq qilish, mehnat, ishlab chiqarish jarayonida qatnashish, eksperiment o'tkazish.

2. Ko'rgazmali namoyish qilish metodi:

- har xil rasm, suratlardan foydalanish;
- namoyish qilish;
- illyustratsiya qilish;
- talaba, talabalar tomonidan kuzatish, amaliyot o'tkazish.

3. Og'zaki so'z orqali ifodalanadigan metod:

- tushuntirish, ongiga yetkazish;
- hikoya qilish;
- o'zaro fikr almashuv;
- suhbat o'tkazish;
- yo'l-yo'riq, ko'rsatma berish;
- ma'ruza;
- munozara, mubohasa, bahs va boshqalar.

4. Kitob bilan ishlash:

- * o'qisli, o'rganish, tezda ko'rib, varaqlab chiqish;
- * sitata keltirish va uning ustida ishlash, bayon yozish;
- * referat yozish, reja tuzish, konspekt qilish va boshqalar.

5. Video metod:

- * kompyuteida mashq, test yechish;
- * nazorat o'tkazish;
- * internetda ishlash; -
- * elektron variantlar bilan ishlash;
- * o'quv filmlarini tayyorlash va namoyish etish;
- * axborot texnologiyalariga asoslanib, ishlab chiqilgan dasturlar asosida kompyuterda texnologik jarayonlarni tahlil qilish, ularga omillar ta'sirini va ularni bartaraf etish usullarini o'rganish;
- * multimedia asosida taqdimot tayyorlash, namoyish etish va boshqa shu kabilarni qamrab oladi.

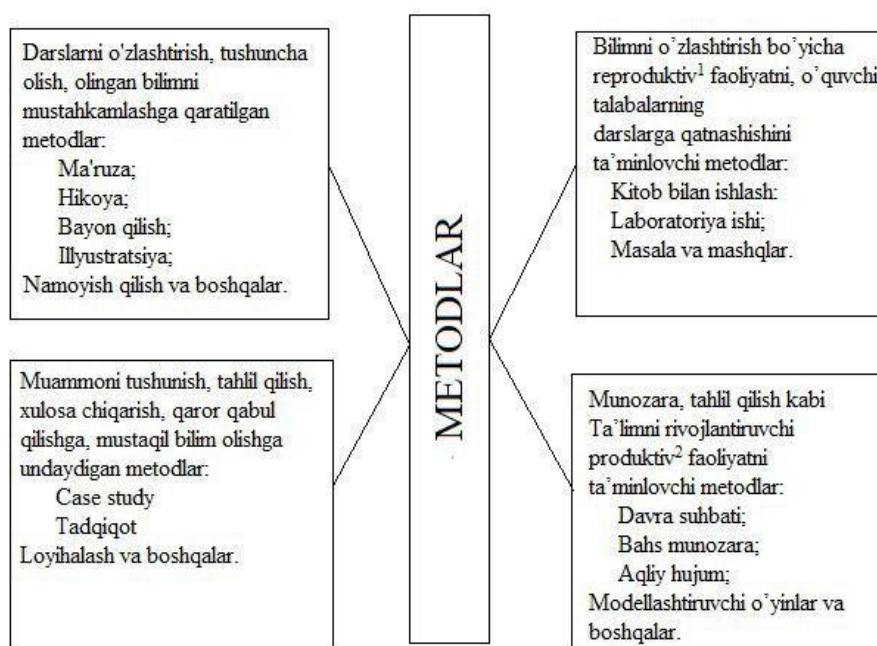
Metod murakkab, ko'p qirralik bo'lgani uchun ham unga turli jihatdan yondashib, tizimlashtirish, guruhlariga ajratish mumkin. Shuning uchun ham hozirgi paytda metodlarni tasniflaslmi o'nlab guruhlarini ko'rsatish mumkin, ularning soni hozirgi kunda yanada ortib bormoqda.

Pedagog olimlar (M.A. Danilov, B.P. Yesipov) o'quv jarayonini tashkil qilish maqsadlari va uni amalga oshirish bosqichlariga ko'ra, dars o'tish metodlarini quyidagi guruhlariga ajratadi:

- bilimni egallash;
- malaka va ko'nikmalarni shakllantirish;
- olingan bilimni amalda qo'llash;
- ijodiy faoliyat;
- olingan bilimni mustahkamlash;
- bilim, malaka va ko'nikmalarni tekshirish metodlari.

Guruhlashdan ko'rinib turibdiki, u dars jarayonini tashkil qilishning klassik sxemasi asosiga qurilgan. Bunda asosiy maqsad, pedagoglarga o'quv-tarbiya jarayonini amalga oshirish va metodlar majmuini soddalashtirishga qaratilgan.

Psixologik nuqtayi nazardan, bilimlarni o'zlashtirish metodlarini quyidagi guruhlarga ajratish mumkin (chizmaga qarang).

Idrok etish, bilim olish, o'rganish faoliyati xarakteriga ko'ra metodlar (1. Ya. Lerner, M. N. Skatkin) 5 guruhga bo'linadi.

A). Tushuntirish-illyustrativ(axborot-retseptiv):

- tushuntirish;
- illyustrativ;

- axborot;
- retseptiv.

Bu metodlarning xarakterli xususiyatlari bilimlar tayyor holda tavsiya etilishidir. Bu metodlar bilimlarni idrok qilish, tushunish, xotiraga joylashtirishga qaratilgan.

O'quv jarayonida axborotlarning turli manbalari (so'z, ko'rgazmali qurollar va boshqalar) qo'llaniladi. Bayon qilish ham induktiv va deduktiv yo'l bilan olib borilishi mumkin.

Bu metodning mazmuni unga xos bo'lgan quyidagi xususiyatlar bilan ajralib turadi:

- bilimlar talabaga tayyor holda beriladi;
- o'qituvchi turli usullar bilan bu bilimlarni talabalar tomonidan qabul qilinishini tashkil qiladi;
- talabalar bilimni o'zlashtiradilar va xotiralarida saqlab qoladilar.

Bilimlarni qabul qilish bilan cheklanish doim ham olingan bilimlardan foydalanish mahorati va ko'nikmalarini shakllantirmaydi. Bilim olish faoliyatini faqat tayyor bilimni eslab qolishga qaratilishi ularni xatosiz, ayrim hollarda tushunmasdan ham xotirada saqlash aqliy faollikni past darajada bo'lishiga olib keladi.

B) Reproduktiv metod

Bu metod talabalarni olgan bilimlarini anglash, tushunib yetishlarini, eslab qolishlarini ta'minlashga qaratilgan. Olingan bilimni mustahkamligi tez-tez takrorlash yo'li bilan ta'minlanadi.

O'qitishning reproduktiv metodi quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

- o'qituvchi bilimni tayyor holda yetkazadi;
- faqat bayon qilish bilan cheklanmasdan, uni tushuntiradi ham;
- talabalar bilimlarni tushunib o'zlashtiradilar, o'zlashtirishning mezonini olgan bilimlarini xotirada to'g'ri tiklash (reproduksiya)dir;
- o'zlashtirishning mustahkamligi axborotni ko'p marta qaytarish yo'li bilan ta'minlanadi.

Har ikki metodning afzalligi qisqa muddatda, ko'p kuch sarflamay katta hajmdagi axborot va bilimlarni talaba, talabalarga yetkazishni ta'minlash imkoniyatiga egaligidir. Bilimni puxta egallashga takrorlash orqali erishiladi.

O'qitishning har ikki metodi talabalarga ta'limning tayyor mazmunini uzatishga, o'quv dasturlari, darsliklar, fan bo'yicha axborotni o'zlashtirishga qaratilgan.

Mavjud kamchiliklariga qaramasdan, informatsion-retseptiv usul kam kuch sarflab, bilimlar va ko'nikmalarning kattagina hajmini o'zlashtirish imkonini beradi.

Inson faoliyati tabiatan reproduktiv, ijrochi yoki ijodiy bo'lishi mumkin. Reproktiv faoliyat ijodiy faoliyatga turtki beradi, uning boshlanishi bo'ladi. Shuning uchun uni ta'limda qollashni nazar-pisand qilmaslik, mensimaslik noto'g'ri. Shu bilan birga uni haddan tashqari keng qo'llash ham to'g'ri emas. Eng ma'quli, ularni boshqa metodlar bilan birgalikda qo'llashdir.

D) Muammoli bayon qilish metodi

Bu metodda o'qituvchi tomonidan mavzuning mazmuni muammoli tarzda bayon qilinadi. O'qituvchi mavzuning mazmunidan kelib chiqib, muammo qo'yib, uni yechimini ko'rsatadi. Bu metod talabalarni ijrochilikdan ijodkorlikka o'tishini ta'minlaydi. O'qitish jarayonining ma'lum bosqichlarida talabalar muammoli masalalarni mustaqil ravishda yecha olmaydilar. Shuning uchun o'qituvchining dars o'tish usulini kuzatib, shunday vaziyatlarda masalani qay tarzda yechishni, qanday qarorga kelishni o'rganadilar.

E) Qisman ijodiy (evristik) metodlar.

Bu metodda:

1. Bilim mustaqil ravishda egallanadi.
2. O'qituvchi axborotni o'rganish yoki bilim egallashda turli metodlar yordamida mustaqil ishlashni tashkil etadi.
3. Talaba, talabalar mustaqil fikr yuritishadi.

Masala, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish taqsimlash, umumlashtirish, xulosa chiqarishga o'rganishadi. Natijada talabalarda anglab yetilgan puxta bilim shakllanadi.

Talabalar ko'pincha murakkab muammoni mustaqil hal qilisha olmaydi. Ularga o'qituvchi ko'mak beradi. O'quv faoliyati o'qituvchi - talaba, talaba - o'qituvchi sxemasida amalga oshadi. Bilimlarning ma'lum bir qismini o'qituvchi beradi, qolgan qismini talabalar mustaqil o'rganishadi.

F) Tadqiqiy metodlar

Bunday metod bilimni tadqiq etish jarayonida egallashni ko'zda tutadi.

U:

- O'qituvchi talaba bilan muammoli masalani aniqlaydi, uni hal qilishga vaqtning ma'lum bir qismi ajratiladi.

- O'qituvchi mavzuni bayon qilmaydi. Talabalar mustaqil ravishda muammoli masalani yechish, olingan javoblarni turli variantlarini taqqoslash jarayonida mavzuni o'rganishadi. Natijani qanday bo'lishini ham o'zlari aniqlashadi.

- O'qituvchining faoliyati muammoli masalalarni yechish jarayonini boshqarishdan iborat bo'ladi.

- O'quv jarayoni yuqori intensivligi bilan xarakterlanadi. O'qish qiziqarli bo'lib, olingan bilimning chuqur va puxtaligi, amalda qo'llashni o'rganish bilan farq qiladi.

Bu metodni qo'llash o'qituvchidan yuqori darajada malaka talab etadi. Didaktik maqsadlar bo'yicha dars o'tish metodlarini pedagog olimlar (T.I. Shukina, I.T. Ogorodnikov va boshqalar) ikki guruhga bo'lishadi:

A). O'quv materialini dastlabki o'zlashtirishga imkon yaratuvchi metodlar: bularga o'qituvchining mavzuni og'zaki bayon qilishi, suhbat, kitob bilan ishlash va boshqalar kiradi.

B).Olingan bilimni mustahkamlash va takomillashtirishga imkon yaratuvchi metodlar. Bu guruhga masala, mashqlar yechish, amaliy ishlar

bajarish va boshqalar kiradi.

O'qitish metodlarini binar (qo'sh) va polinar (ko'p qirrali)'guruhlarga ajratilishi ham mavjud. Binar guruhlarini I.I.Mahmudov dars berish metodlari bilan o'rganish metodlarining birga qo'shilishi tarzida ko'rsatadi.

O'qitish, dars berish metodlari:

1. Axborot berish — bayon qilish.
2. Tushuntirish.
3. Ko'rsatma berish.
4. Tushuntirish - da'vat etish.
5. Undovchi, da'vat etuvchi.

O'rganish metodlari:

- Ijro etish.
- Reproduktiv.
- Produktiv - amaliy.
- Qisman ijodiy.
- Ijodiy izlanisliga asoslangan metodlardan iborat.

O'qitish metodlarining polinar tasnifi V.F.Palamarchuk va V.G. Palamarchuk singari tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unda ta'kidlanishicha, bilim manbai uning faolligi darajasi, o'qish jarayonida olinadigan bilimlarning mantiqiy yo'llari majmuidan tarkib topadi.

Fanni o'rganish jarayonida esa nafaqat fanning predmetini o'rganishda qo'llaniladigan metodlar, balki fanni o'rganish, bilish jarayonini tashkil etishda qo'llaniladigan metodlar ham katta ahamiyatga ega. Chunki o'qitish jarayonida fanni talabalar ongiga yetkazish, ularni bilim olishga chorlash, qiziqtirish, o'z ustida ishlashga yo'naltirish ko'p jihatdan unda qo'llaniladigan metodlarga bog'liq.

Metodlarni ajratib turuvchi sifatlarga: birinchi guruhda bilimni idrok qilish va o'zlashtirish, ikkinchi guruhda tatbiq etish va mustahkamlash, uchinchi guruhda attestatsiya va olingan bilimlar darajasini aniqlash kiradi.

Metodlarni fanlarni o'rganishdagi qo'llashdagi qamroviga ko'ra uch

guruhga bo'lish mumkin: umumiy metodlar, turkum fanlarni o'rganishda qo'llaniladigan va xususiy metodlar.

Dars o'tishning umumiy metodlari barcha fanlarni o'rganishda qo'llaniladi. Masalan, savol-javob, suhbat, tarqatma materiallardan foydalanish kabilar.

Ayrim metodlarni esa ma'lum turkum fanlarni o'qitishdagina qo'llash mumkin. Bularga masala yechish, munozara.

Xususiy metodlar faqat ayrim olingan fanni o'rganishda qo'llaniladigan metodlar yoki usullar bo'lib u o'rganilayotgan fanning xususiyatidan kelib chiqib qo'llaniladi.

Dars jarayonida fanni yoki mavzuni o'rganishda umumiylikdan xususiylikka yoki aksincha, xususiylikdan umumiylikka borilishiga qarab ikki katta guruh: deduktiv va induktiv metodlarga bo'lish mumkin. Masalan, buxgalteriya fanini o'rganish buxgalteriya balansini o'rganishdan boshlanadi, ya'ni deduktiv metod qo'llaniladi. Deduktiv va induktiv metoddan foydalanib, mavzuni yoki uzviy savolni muhokama qilishimiz mumkin.

O'qitishning induktiv va deduktiv metodlari - o'quv materiali mazmunining xarakteri va mantiqini yoritish usulidir.

O'qitishning induktiv metodi - o'qituvchi va talabaning turli variantlardagi faoliyatidir. Bunda o'qituvchi avval faktlarni tushuntiradi, tajribalarni, ko'rgazmali qo'llanmalarni namoyish qiladi, umumlashtirish va tushunchalarni ta'riflash bo'yicha mashqlar bajarishni tashkil etadi.

Talabalar oldin xususiy faktlarni o'zlashtiradilar, keyin xulosa chiqaradilar va o'quv materialini umumlashtiradilar. Yoki talabalar oldiga xususiy qoidalardan umumiy xulosalargacha mustaqil mushohada yuritishni talab qiladigan muammoli topshiriqlar qo'yiladi. Ular faktlar ustida mustaqil fikrlaydilar, ishlaydilar va tegishli xulosalar chiqaradilar, umumlashtiradilar.

Deduktiv metod - o'qituvchining avval umumiy qoidalami, ta'riflarni

aytishi, keyin navbatma-navbat xususiy hollarni, muayyan vazifalarni keltirib chiqarish usulidir. Bunda talabalar umumiy qoidalarni idrok qiladilar, formulalarni o'zlashtiradilar, keyin esa ulardan kelib chiqadigan natijalarni o'rganadilar.

Agar shu metodlar taqqoslansa, talabalar o'zlari mushohada yuritib, faktlar, raqamlar, ma'lumotlarni umumlashtirish, mustaqil xulosa chiqarishni o'rganishlari nuqtayi nazaridan induktiv metod foydaliroqdir. Deduktiv metod o'quv materialini tezroq o'tishga yordam beradi, lekin bunda mustaqil fikrlash yaxshi rivojlanmaydi, mavhum fikrlash faolroq rivojlanadi.

Induktiv va deduktiv metod barcha fanlar uchun umumiy bo'lib, mavzu yoki savolni o'rganishda uning xususiyatlariga ko'ra qaysi birini qo'llashni o'qituvchi tanlaydi. Barcha fanlarni o'rganishda qo'llaniladigan dars o'tishning savol-javob, suhbat, tarqatma materiallardan foydalanish kabi umumiy metodlari borki, ularni qo'llashda albatta fan, mavzu, uzviy savollarni o'rganishning maqsadli mazmuni hisobga olinadi.

Bilishning bosqichlariga ko'ra talabaning fikrlash doirasi, qobiliyatini hisobga olib, topshiriq, vazifa berish kerak. O'qitishning turli uslublarini qo'llashdan asosiy maqsad, talabalar bilimni yuqori bosqichlarga olib chiqishdir

Dars berishning mazmuni shu fanda mujassamlashgan obyektiv reallik bilan aniqlanadi. Metodika (uslubiyat) fanning o'quv jarayonidagi harakati, rivojlanish shaklidir. Fan bilan uni o'qitish o'rtasidagi farq shundaki, fan bevosita obyektiv reallik bo'lib, uning rivojlanish qonunlarini ifodalash bilan birga, o'quv predmeti sifatida ana shu jarayonni bevosita tasvirlaydi. Umuman olganda, o'qitish, ilm berish obyektiv dunyoni bilishni shu fan erishgan yutuqlar darajasiga ko'taradi. Fan doimo rivojlanib yangi kashfiyotlar, bilimlar bilan boyib boradi. O'z navbatida, talabalarga bilim berish jarayonida ular ongiga ushbu kashfiyotlar singdirib boriladi.

Iqtisodiy hayotning yangi qirralari, muammolari ularni yechish

yo'llarini o'rganish jarayonida beto'xtov chuqurlashib boradi. O'quv jarayonida yangi metodlar qo'llaniladi, yangi o'quv kurslari kiritiladi. Mutaxassislik fanlardan dars berishni ma'naviy, nazariy tomondan yuqori bosqichga ko'tarish ko'p jihatdan ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan o'quv shakllari, metodlari, talabalarni soha olimlarining ishlarini o'rganishlari darajasiga ham bog'liq.

- Metodlarni fanlarni o'rganishdagi qo'llashdagi qamroviga ko'ra, uch guruhga bo'lish mumkin: umumiy metodlar, turkum fanlarni o'rganishda qo'llaniladigan va xususiy metodlar.

- Dars o'tishning umumiy metodlari barcha fanlarni o'rganishda qo'llaniladi. Masalan, savol-javob, suhbat, tarqatma materiallardan foydalanish kabilar.

- Ayrim metodlarni esa ma'lum turkum fanlarni o'qitishdagina qo'llash mumkin. Bularga masala yechish, munozara, «aqliy hujum» kabilarni kiritish mumkin.

- Xususiy metodlar faqat ayrim olingan fanni o'rganishda qo'llaniladigan metodlar yoki usullar bo'lib u o'rganilayotgan fanning xususiyatidan kelib chiqib qo'llaniladi: «case study», tadqiqot kabilar.

- O'tgan asrning o'rtalaridan metodlarni faol (aktiv) va passiv guruhlarga ajratishga harakat kuchaydi. Ayniqsa, interaktiv metodlarni qo'llash keng targ'ib qilina boshlandi. Ko'pgina pedagog va psixologlarning fikricha metodlarni aktiv va passiv guruhlarga bo'lish noto'g'ri uni shunday bo'lishiga aslida o'qituvchi va talaba, talabalar sababchi deyishadi. «Interaktiv» tushunchasi kompyuter lug'atidan olingan bo'lib, kompyuterdan foydalanuvchining axborot almashish jarayonini ekranda ko'rib turib, jarayonga ta'sir etishi, o'z xohishiga ko'ra boshqarishi, uning harakatlariga kompyuterining javob berishi ko'zda tutilgan. Bunga misol qilib kompyuter o'yinlarini ko'rsatish mumkin.

- Asosiysi, o'qituvchi dars o'tish metodlarini qo'llar ekan, talabalarni hamkorlikda ishlashini ta'minlashi, ularni mustaqil fikr yuritishga undashi zarur.

- Guruhlarga ajratish, tasniflashga doir yana qator yondashuvlar mavjud. Ulardan biri didaktika bo'yicha nemis mutaxassisi L. Klinberg tasnifi bo'lib, u o'qitish metodlarini hamkorlik shakllari bilan birga olib qaraydi, ya'ni monologik metodlar: ma'ruza, hikoya, namoyish qilish.

- Dialogik va polidogik metodlar: suhbat, munozara va boshqalar; hamkorlik shakllari: individual, guruhiy, umumiy (frontal), jamoa tarzida bayon qilinadi.

- Umuman olganda, metodlarni guruhlarga bo'lishning barcha- sida ham kamchiliklar mavjud. Shuning uchun ham pedagoglar metodlarni tasniflash, guruhlarga ajratishni takomillashtirishga harakat qilishmoqda. Shu sababli metodlarni guruhlashdan voz kechish tendensiyasi vujudga keldi. Metodlarning murakkabligi ularni turli sharoitlarda qo'llashga ahamiyat berishga majbur qilmoqda.

- Har bir darsni o'qitish jarayonida bir necha metod bir-biriga bog'lanib, qorishib ketadi. O'qituvchi va talabalarning o'zaro muloqoti natijasida ta'lim metodlari bir-biriga singib ketadi. Tadqiqotchi Yu.K.Babanskiyning fikricha, biz u yoki bu metodni qo'llash haqida gapirar ekanmiz, bu shu metodning ma'lum bosqichda yetakchi rol o'ynashini bildiradi, xolos.

Metodlarning funksional jihati butun o'quv jarayonida o'zgarmas emas, ya'ni qotib qolmaydi. U sharoitga, qo'yilgan talabga, intensiv tarzda qo'llanish yoki qo'llanmasligiga ko'ra o'zgarib turadi.

Bir xil metodlar ko'proq ta'lim berish, talabalami kamol toptirish, tarbiyalashda muhim rol o'ynasa, boshqalari bilim olishga da'vat etish, uchinchilari esa bilimni nazorat qilishda keng imkoniyatlarga ega.

Ayrim metodlar ko'proq talabalarni bilim doirasini kengaytirish, nazariy bilim olishlarida qo'l kelsa, boshqalari ko'proq tajriba to'plash, ko'nikma hosil qilish, o'z bilimni amalda sinab ko'rishda yordam beradi. Uchinchilari esa bilimni oshirish uchun mustaqil o'z ustida ishlashga da'vat etadi, to'rtinchilari bilim, ko'nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi.

Shuningdek, ayrim metodlar bilishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirib, tafakkurni rivojlantirsa, ikkinchisi, faollik, o'rganganlarini uzoq esda saqlashga yordam beradi. Uchinchisi iroda, o'z fikrini mustaqil aytish, hi-moya qilishga o'rgatadi. To'rtinchisi his-tuyg'u, kechinmalarni boshqarishga yordam, ruhiy ozuqa beradi.

1.4.§. O'qituvchi - o'quv jarayonini tashkil etuvchi subyekt

O'qituvchining o'z ishiga ijodiy yondashuvi jamiyat hayotidagi o'zgarishlar, yangiliklarni tezda ilg'ay bilishi, fan yangiliklarini o'rganib, o'z faoliyatida qo'llashi bilan ifodalanadi. Buning uchun esa o'qituvchi tezkor axborot bilan ta'minlanishi darkor. Axborot- ning roli beqiyos o'sgan davrda kerakli ma'lumotlarsiz iqtisodiy hodisalarni o'rganish, tahlil qilish, xulosa chiqarish mumkin emas.

Axborot to'plashning asosiy usullari quyidagilar:

1. Bibliografiya tizimi.
2. O'qituvchi va talabalar tomonidan to'plangan ma'lumotlarui tizimlash.
3. O'qituvchilar kuchi bilan yangi adabiyotlarga taqrizlar va sharhlar yozish.
4. Ilmiy munozaralar tashkil qilish va ilmiy dokladlami muhokama qilish, internet axborotidan foydalanish va hokazolar.

Lekin shuni yodda tutish kerak:

1. Allaqachonlar ko'pchilik bir fikrga kelgan masalalar, iboralar bo'yicha qaytadan munozara boshlamaslik.
2. Me'yordan chiqmaslik, hamma mavzuda albatta munozarali savolni o'rta tashlash shart emas.
3. U yoki bu muammo, tushuncha haqida boshqalar o'z fikrlarini aytgach, albatta, munosabat bildirish.
4. Munozarali savollarni avvalo kafedra yig'ilishida muhokama qilib, bir fikrga kelish, so'ngra talabalar muhokamasiga qo'yish kerak.

Shu bilan birga, murakkab hodisa-jarayonlarni asossiz ravishda

soddalashtirishga ham urinmaslik kerak. Har bir masalaga bir tomonlama yondashish ham noto'g'ri xulosa chiqarishga olib kelishi mumkinligini yoddan chiqarmaslik zarur.

Dars o'tishda o'qituvchi talabalarning qaysi guruhini mo'ljalga olishi kerak: bilimdonlarnimi, bilimi o'rtachalarnimi yoki bilim doirasi pastlarnimi? Bu savolga javob berish uchun har qanday darsda mazmun va shaklni hisobga olish kerak.

Har qanday ma'ruza mazmunan nazariy jihatdan yuqori darajada, shaklan esa hammaga tushunarli bo'lishi kerak. Ma'ruzaning hammabopligi avvalo, uning shakliga, uslubiga, qanday auditoriyada o'qilishiga bog'liq. Ko'pincha, talabalardan o'qituvchi zerikarli ma'ruza o'qiydi, tushunib bo'lmaydi, degan shikoyatlarni eshitish mumkin. Tajribali pedagoglar buning sababini didaktikaning prinsiplari buzilganida, izchil mantiqning yo'qligida, gaplarning murakkab tuzilishida, yaxshi misollar tanlanmaganligida, oldingi ma'ruza bilan bog'lanish yo'qligida deb ko'rsatishadi.

Dars berishning obyektiv hamda subyektiv tomonlari mavjud. Uning obyektiv tomoniga fanning predmeti, shu fanning xususiyatlari, mavzuning mazmuni kirsa, subyektiv tomoniga shu fanni o'qituvchi tomonidan o'zlashtirilishi kiradi. Undan tashqari, metodik jihatdan tayyorgarlik darajasi, individual metodik tamoyillar, uslublar va uni o'quv-tarbiya jarayonida qo'llash ham shu muammoga kiradi.

O'quv jarayonini tashkil etish va dars berish uslubini tanlaganda mutaxassis tayyorlash bilan birga, yoshlarga yetuklik, axloqan poklik, vatanparvarlik, baynalmilalchilik ruhini ham singdirish zarurligini yoddan chiqarmaslik kerak.

O'qituvchining shaxsi, psixologik sifatlari, nazariy va metodik jihatdan tayyorgarlik darajasi dars berish metodiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bir metodni qo'llash turli o'qituvchilar darsida turlicha natija berishi mumkin.

Dars berish metodlarining samaradorligi haqida fikr yuritilar ekan,

o'qituvchining shaxsiy sifatlaridan uning ilmiy-uslubiy tayyorgarligi darajasini ajratib bo'lmaydi.

Dars berish jarayon sifatida obyektiv va subyektiv tomonlarning birligidir.

Dars berishning obyektiv tomoniga o'qituvchiga bog'liq bo'lmagan, o'rganilayotgan fanning mazmuni, dars o'tish tamoyillari kiradi.

Subyektiv tomonlariga esa:

a) o'qituvchining shu fanni qanday egallagani, bilim darajasi;

b) o'qituvchining uslubiy tayyorgarligi, metodikaning qonun-qoidalarini qo'llay bilish mahorati;

d) har bir o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonida u yoki bu uslubni qo'llashdagi individual xususiyatlari kiradi.

Dars berishda pedagog subyektiv omil sifatida namoyon bo'ladi. Ko'p jihatdan talabalarning o'zlashtirishi o'qituvchining dars o'tishda tanlagan metodlariga bog'liq.

Har bir o'qituvchi o'z qobiliyatini dars berishda namoyon qilib, ma'ruza va nutqida o'ziga xos jihatlarini ko'rsatadi. Ma'lum bir mavzuni yoritishda o'qituvchi o'zi yaxshi bilgan yoki o'zining ilmiy izlanishlari bilan bog'liq bo'lgan, lekin shu mavzuga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmagan savolga ko'p vaqt ajratib, qolgan savollarni ko'rib chiqish uchun vaqt yetmay qolishi mumkin. Bu - mavzuni bayon qilishda didaktikaning izchillik prinsiplarini buzilishiga olib keladi.

Shuning uchun dars o'tishdagi muhim vazifalardan biri, bu - subyektiv omillar, albatta, obyektiv omillarga bo'ysinishi, aynan shu fanning mazmunini ochib berishga xizmat qilishi kerak. Bunda, albatta, to'plangan metodik tajriba qo'l keladi.

Har bir o'qituvchi o'zida quyidagi psixologik sifatlarni hosil qilishga va rivojlantirishiga harakat qilishi kerak.

1. O'qituvchi auditoriyada o'zini erkin tutishi va dars berish imkoniyatiga ishonishi kerak.

2. O'qituvchi gapirib turib, o'ylashni bilishi kerak. O'qituvchilik kasbining, mehnatining, mahoratining o'ziga xosligi ham shunda. Dars berishda fikrlash, o'ylash va gapirish jarayoni qo'shib ketadi. Avval o'ylab olib, keyin so'zlashga fursat bo'lmaydi.

3. O'qituvchining fikrlashi va shu vaqtning o'zida uni bayon qilishi auditoriyada yuz beradi. Shuning uchun o'qituvchi unga tikilib turgan ko'zlardan qo'rqmasligi zarur. Ularni ta'siridan xoli bo'lishni o'rganishi, bilishi kerak. Shu bilan birga, o'qituvchi auditoriyadagi talabalar bilan o'zaro bog'liqlikni yo'qotmaslikni ham o'zida tarbiyalashi shart.

O'qituvchi auditoriyada o'tirgan talabalarning munosabatini, ulardagi o'zgarishini to'g'ri aniqlashi uchun kuzatuvchilik qobiliyatiga ham ega bo'lishi kerak. Auditoriyani psixologik holatini (sukunat, shovqin va hokazolar) tez ilg'ashi zarur.

O'qituvchi bir psixologik holatdan boshqa holatga oson o'ta olishi kerak. O'qituvchining ishonchli dalillari, ilmiy, asosli mulohazalari, uning fikrlarini talabalarga ta'sirini bir necha marta oshiradi. O'ziga ishonchi esa keng doiradagi bilimi, o'z fikrini ilmiy asoslab bera olish qobiliyatiga ega bo'lishda shakllanadi.

O'qituvchi keltirgan misollarida talabalarga mehnatga, jamiyatga, o'rtoqlariga, jamoaga qanday munosabatda bo'lish zarurligini anglatishi kerak. Talabalarga ta'sir ko'rsatish uchun, albatta, o'qituvchi ular o'rtasida hurmatga ega bo'lishi kerak.

O'qituvchi (oratorlik) voizlik - ma'ruza o'qish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. O'qituvchida talabalarni o'z fikriga mahliyo qilish, o'zini qanday tutishni bilish qobiliyati bo'lsa, u haqiqiy talant sohibidir. Buyuk faylasuf Aristotel har bir so'zni qanday aytishni avval soatlab oynaga qarab, mashq qilgan ekan.

O'qituvchining butun faoliyatida samimiylik, o'ziga ishonch muhim ahamiyatga ega. O'quv-tarbiya faoliyatida qo'llaniladigan metodlar o'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi aloqani mustahkamlashga qaratilgan. Bu

o'qituvchi bilan talaba o'rtasida ishchanlik muhitini yaratishda o'z ifodasini topadi. Bunda talabaning fikri o'qituvchi bilan birga kechishi yoki ozgina orqada qolishi yoki ozgina oldinga o'tib ketishi mumkin.

O'qituvchi auditoriyani ko'rishi, his qilishi, u bilan birga ishlashi kerak. Talaba ham, o'z navbatida, o'qituvchi uni ko'rib, nima qilayotganini bilib turishini his qilishi kerak.

O'qituvchi darsni zerikarli bo'lmasligiga harakat qilishi, o'z ma'ruzasiga talaba ko'zi bilan ham qarashi lozim. Ana shunda o'zini kamchiliklari, dars o'tishda qo'llayotgan uslubi to'g'ri yoki to'g'ri emasligini tez ilg'ab oladi. O'z ishiga ijodiy yondashish, undan tashqari talabalar hayotini yaxshi bilish. talabalarni qiziqtiradigan masalalarni yechishga yordam beradi.

Bir so'z bilan aytganda, metodika o'qituvchi uchun chuqur, qiziqarli, tushunarli tarzda bilim berish asosidir.

Ma'lumki, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar, o'z navbatida, ishchi malakasi, mahoratining yuqori bo'lishi, mehnat bozori talabiga moslashuvchan, o'z malakasini oshirishga intiluvchan bo'lishni talab etadi. Shuning uchun talabalarga ham mustaqil izlanish, fikrlash, turli qarashlarni taqqoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarishni o'rgatish lozim bo'ladi. Buni o'rgatish, eng avvalo, ta'lim jarayonida amalga oshiriladi.

Ta'lim tizimi, o'qitishning shakl va metodlari majmui o'quv jarayonining obyektiv qonuniyatlari bilan belgilanadigan yagona didaktik kompleksni tashkil etadi. Psixologik-nuqtayi nazardan qaraganda insonning bilim egallash jarayoni sezish, idrok, xotira va tafakkur tufayli kechadi. Sezish va idrok bilimning dastlabki, eng oddiy bosqichi hisoblanadi. Sezish orqali tashqi dunyo taassurotlari, xususiyatlari bosh miyaga alohida-alohida axborot tarzida berilib aks etadi. Idrokda ana shu taassurotlarning yaxlit obrazi hosil bo'ladi.

Demak, idrok sezishga nisbatan murakkab bosqich. Unga odamning

yoshi, bilimi, hayotiy tajribasi, nutqi, idrok obyektiga munosabati, ruhiy holati va boshqalar ta'sir etadi. Sezgi va idrok asosida odamning ichki dunyosi shakllanib boradi. Xotira idrok etilgan taassurotlarni bosh miyada saqlanib qolishi, keyinchalik qayta tiklanishi hisoblanadi.

Insonning esda saqlab qolishi tufayli unga qaraganda ham murakkab jarayon tafakkur shakllanadi. Tafakkur deganda shaxsning ma'lum muammo haqida o'ylashi, fikr yuritishi tushuniladi. Tafakkur keng va chuqur bilimga asoslanadi. Insonda o'ylash, fikr yuritish ma'lum bir muammo paydo bo'lganda, obyektiv zarurat tufayli sodir bo'ladi. O'quvchi-talabalarni bilim olish, teran fikrlashga o'rgatish esa ta'lim jarayonida amalga oshiriladi.

O'quv yurtlarida talabalarga ta'lim berish jarayonida real hayotda sinab ko'rilgan hamda o'zini oqlagan o'qitish shakllari: ma'ruza, seminar, maslahat, amaliyot darslari, laboratoriya ishlari, o'quv va ishlab chiqarish amaliyoti, kurs ishi (loyihasi) va bitiruv malaka ishi, auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar, joriy, oraliq, yakuniy baholash, davlat attestatsiya komissiyasi imtihoni, turli konkurslar, olimpiadalar va boshqa shakllaridan hamda turli metodlaridan foydalaniladi.

Ta'lim berish jarayonida o'qitishning asosiy shakllari: auditoriyada va auditoriyadan tashqarida mashg'ulot o'tkazishga bo'linadi.

Auditoriyada o'qishga - ma'ruza, seminar darslari, amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya ishlari, maslahat darsi, joriy, oraliq, yakuniy baholash, davlat attestatsiya komissiyasining yakuniy baholashi kirsas, auditoriyadan tashqari o'qishga sayyor darslar, o'quv anjumanlari, ilmiy-amaliy konferensiyalar, davra suhbatlari, o'quv ishlab chiqarish amaliyoti, kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi, auditoriyadan tashqari bajariladigan mustaqil ishlar kiradi.

Sanab o'tilgan o'quv-tarbiya shakllarining hech biri universal emas. Biri ikkinchisining o'rnini bosa olmaydi. Shu bilan birga, ular bir-biriga bog'liq, biri ikkinchisini mantiqiy ketma - ketligini taqozo etadi.

Ta'lim-tarbiya berishning bir shakli albatta, ikkinchisiga ta'sir

ko'rsatadi. Masalan, ma'ruza o'qish, unda muayyan metodni qo'lash seminar o'tkazish saviyasiga katta ta'sir ko'rsatadi va hokazo.

Dars o'tishning shakl va metodlari o'rtasidagi nisbat o'zgarib turadi. Yuqori kurslarda seminar darslarining va mustaqil ishlarning roli ortadi. O'quv mashg'ulotlarining barcha turlari talabalarni, bilishning eng yuqori bosqichi baholash darajasigacha ko'tarilishini ta'minlashdir.

O'quv jarayoni o'zaro bog'langan, biri ikkinchisini taqozo etuvchi ikki faoliyatni qamrab oladi va ta'lim unga tayanadi:

1. O'quv jarayonini boshqarish va tashkil etish bo'yicha o'qituvchilarning faoliyati.

2. Talabalarining o'quv va bilim olish faoliyati.

(Ta'lim (dars) jarayoni - ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining darsga qo'yilgan maqsadni amalga oshirish borasida avvaldan ko'zlangan natijaga erishishga qaratilgan faoliyat jarayonidir (jarayon- lotincha proessiv - oldinga harakatlanish, o'zgarish ma'nosini ifodalaydi).

O'quv jarayonini tashkil qilishda, ayniqsa, seminar, amaliyot darslarini ko'ngildagidek o'tishini ta'minlashda maslahat darslarining o'z o'rnini bor.

Maslahat darslari guruhliy va individual tarzda o'tkazilishi mumkin. Guruhliy maslahat darslarini semestr yakunida yoki murakkab mavzuni muhokama qilishda o'tkazish yoki guruhning talabi bilan, aytaylik, yangi o'quv adabiyotini o'rganish, munozarali muammolarni hal etish uchun tashkil etish mumkin.

Maslahat darsining asosiy qismi individual tarzda o'tkazilib, u ixtiyoriy ravishda tashkil etiladi. Talabalar qayerda maslahat darsidan zarur yordam olsalar, o'sha yerda maslahat darsiga bajonidil qatnashishadi. Aynan maslahat darslarida talabalar adabiyotlarni konspekt qilish, mustaqil o'qishni tashkil etish masalalari bo'yicha hamda o'zlari uchun qiyin bo'lgan boshqa savollarga javob olishadi. O'qituvchi maslahat darsida faqat talabaning savoliga javob berish bilangina qanoatlanib qolmay, balki o'lgurmagan talabalar bilan ishlashga e'tibor qaratishi lozim. Maslahat

darsi qayerda, qachon, qanday mavzuda o'tishini talabalarga yetkazish kerak.

Individual maslahat darsi o'qituvchining talabani yaqindan bilishiga, uning ichki dunyosi, psixologik xususiyatlarini to'laroq his qilishiga yordam beradi. Unda talaba faqatgina axborotga ega bo'lib qolmay, fan bo'yicha har tomonlama maslahat oladi. Shuning uchun ham fanni chuqur o'zlashtirishga, izlanishga, uning qiziqishini kengaytirishga yordam beradi.

Talabalarni amaliyot bilan yaqindan tanishishida sayvor darslarning roli katta. Bunday dars o'rganilayotgan soha bo'yicha korxonalar, tashkilot, muassasalarda o'tkaziladi. U yerda ishlayotgan mutaxassislar talabalarni ish jarayoni bilan tanishtirib, dars o'tadilar. Natijada, talabalar amaliyot bilan yaqindan tanishadilar.

Elektron darsliklar yaratilishi bilan hayotga masofadan o'qitish kirib keldi. Uning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari bor. O'qitishning bunday shakli hozirgi kunda koronavirus pandemiyasi sababli karantin davrida keng qo'llanila boshlandi va u'z samarasini berdi.

Takrorlash uchun savollar

1. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi fani nimani o'rganadi? Fanning maqsadi va vazifalarini ko'rsating
2. Metodika deganda nimani tushunamiz? Metodlarning obyektiv va subyektiv jihatlarini ta'riflang.
3. Metodlarga turli jihatdan yondashish nuqtayi nazaridan ularni qanday guruhlarga bo'lish mumkin?
4. Didaktikaning asosiy prinsiplari (tamoyillari) nimalar?
5. Nazariy jihatdan bilim olishning qadam-baqadam modeli nimalarni o'z ichiga oladi?
6. O'qitish jarayonining obyektiv va subyektiv jihatlarini ko'rsating.
7. Dars jarayonida o'qituvchining roli, oliy ta'lim o'qituvchilariga qo'yiladigan talablarni gapirib bering. Sizningcha, o'qituvchiga yana qanday

talablar qo'yilishi kerak?

8. O'qitishning asosiy shakllari va ularning farqini ko'rsating.

II-BOB. UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMI, UNING TARKIBI VA DARS O'TISHNING XUSUSIYATLARI

Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi fanini o'rganar ekanmiz, birinchi navbatda mamlakatimizda qabul qilingan Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga asosan uzluksiz ta'lim tizimi, uning tarkibiy qismlari, ularda dars o'tishning xususiyatlariga e'tibor qilishimiz lozim. Shuning uchun bu bobda ana shu masalalarni o'rganamiz.

2.1.§. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining ahamiyati

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xos yo'lini tanlashi kadrlar tayyorlash tuzilmasi va mazmunini qaytadan ko'rib chiqishni taqozo etdi.

Ayniqsa, kadrlar tayyorlash tizimining demokratik o'zgarishlar va bozor islohotlari talablariga muvofiq emasligi, o'quv jarayoni- ning moddiy-texnika va axborot bazasi yetarli emasligi, yuqori malakali pedagog kadrlarning yetishmasligi, sifatli o'quv-uslubiy va ilmiy adabiyot hamda didaktik materiallarning kamligi, ta'lim tizimi, fan va ishlab chiqarish o'rtasida puxta o'zaro hamkorlik va o'zaro foydali integratsiyaning mavjud emasligi va boshqa jiddiy kamchiliklar mavjud edi.

Ta'lim-tarbiya va o'quv jarayonlarining tarkibini, bosqichlarini bir-biri bilan uzviy bog'lash, ya'ni uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimini tashkil qilish muammolari hal qilingan emas edi. Amaldagi ta'lim tizimi zamonaviv taraqqiy topgan demokratik davlatlar talablariga javob bera olmadi.

Mutaxassislar tayyorlash, ta'lim-tarbiya tizimi jamiyatda bo'layotgan islohot, yangilanish jarayonlari talablari bilan bog'lanmagan. Maktabgacha ta'lim va tarbiya ahvoli qoniqarsiz. Maktabgacha tarbiya ham jiddiy islohotlar talab qilardi. Maktab- larda va boshqa o'quv yurtlarida ta'lim

jarayonining o'zidagi va o'qitish uslubidagi har xil kamchiliklar oqibatida bilim berishda yuzaga kelgan nodemokratik hamda jamiyat uchun zararli muhit shunga olib keldiki, talabalarda mustaqil fikrlash rivojlanmay qoldi. Oqilona hayotiy yechimlar qabul qilish uchun yetarli layohatgarlik bo'lmadi. Natijada, 9-11 -sinflarni tamomlagan yoshlar mustaqil hayotda o'z o'rinlarini aniqlay olmadik. Chunki ularda o'zlariga ishonch shakllanmagan edi.

Ta'lim tizimida, mavjud umumta'lim va kasb-hunar dasturlari o'rtasida uzviylik va vorislikning yo'qligi ham o'qitish maktab bitiruvchilarida kasbga ishtiyoq va mehnat faoliyatiga tayyorgarlik darajasiga salbiy ta'sir etdi. Natijada, yigit va qizlar o'z qobiliyatlari, istaklari, ijodiy imkoniyatlari va qobiliyatlariga, moyilliklariga monand hayot yo'lini tanlashda qator qiyinchiliklarga duch keldilar.

O'quv jarayoni, odatda, bilim darajasi o'rtacha bo'lgan talabalarga moslashtiriladi. Shu bois ta'limning iqtidorli yoshlar bilan yakka tartibdagi o'quv dasturlari bo'yicha ishlashi kabi mexanizmlardan yaxshi foydalanilmadi. Hunar-texnika bilim yurtlaridan yangi tipdagi ta'lim muassasalariga o'tish ko'proq og'izda bo'lib, amalda esa ularda ta'lim eskirib qolgan moddiy-texnika va o'quv-uslubiy bazada, tegishli qayta tayyorgarlikdan o'tmagan o'qituvchi kadrlar bilan amalga oshirildi.

Kasb-hunar ta'limining obro'si hamda o'qituvchilar, tarbiyachilar va murabbiylarning, ilmiy va ilmiy pedagog kadrlarning ijtimoiy maqomi pasayib bordi. O'qituvchilar, pedagoglar va tarbiyachilarning kattagina qismining yaxshi tayyorgarlik ko'rmasligi, bilimi sayozligi va kasb saviyasi pastligi tufayli tayyorlanayotgan kadrlarning malakasi past darajada qoldi. Respublikamizda ilmiy va ilmiy pedagog kadrlarning o'rtacha yoshlari ulg'ayib bordi.

Ko'ngildagidek bilimdon, mutaxassis kadrlar tayyorlash, inson salohiyatini yuzaga chiqarish har jihatdan ustozlarga ularni o'qitish jarayonini tashkil etishlariga bog'liq. Ta'lim tizimi kadrlarning miqdori va

malakasi, mutaxassisligi jihatidan bozor talablariga tezda moslasha oladigan bo'lishi zarur. Tizimdagi qator kamchiliklar, zamon talablarini hisobga olgan holda respublikamizda kadrlar tayyorlashning mutlaq yangicha tizimini barpo qilishga kirishildi.

Ta'lim tizimini isloh qilish, talabalarni kasbga yo'l'ash va ta'limning amaliy yo'naltirilganligini yetarli bosqichga ko'tarish yoshlarda mustaqil fikr yuritish, mehnat faoliyati ko'nikmalarini yorqinroq shakllanishiga yordam beradi.

Ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni eski mafkuraviy qarashlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash milliy tizimini yaratish maqsadida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi qabul qilindi.

Bu maqsadni ro'yobga chiqarish quyidagi qator vazifalarni amalga oshirishni talab qilishi belgilab qo'yildi:

– «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq tizimni isloh qilish, davlat va nodavlat ta'lim muassasalari hamda ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida raqobat muhitini shakllantirish negizida tizimni yagona o'quv - ilmiy - ishlab chiqarish majmui sifatida izchil rivojlantirishni ta'minlash;

– ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilayotgan yangilanish, rivojlangan demokratik huquqiy davlat qurilish jarayoniga moslash;

– kadrlar tayyorlash tizimi muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, pedagogik faoliyatning nufuzi va ijtimoiy maqomini ko'tarish;

– kadrlar tayyorlash tizimi mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollariidan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyalarning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish;

– ta’lim oluvchilarni ma’naviy-axloqiy jihatidan tarbiyalash va ma’rifiy ishlarning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqish va joriy qilish;

– ta’lim va kadrlar tayyorlash, ta’lim muassasalarini attestatsiyadan o’tkazish va akkreditatsiya qilish sifatiga baho berishning xolis tizimini joriy qilish;

– yangi ijlimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ta’limning talab qilinadigan darajasi va sifatini, kadrlar tayyorlash tizimining amalda faoliyat ko’rsatishi va barqaror rivojlanishning kafolatlarini ustuvorligini ta’minlovchi normativ, moddiy-texnika va axborot bazasini yaratish;

– ta’lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyalashuvini ta’minlash, tayyorlanayotgan kadrlarning miqdori va sifatiga nisbatan davlatning talablarini, shuningdek, nodavlat tuzilmalari, korxonalar va tashkilotlarning buyurtmalarini shakllantirishning mexanizmlarini ishlab chiqish;

– uzluksiz ta’lim va kadrlar tayyorlash tizimiga budjetdan tashqari mablag’lar, shu jumladan, chet el investitsiyalarini jalb etishning real mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

– kadrlar tayyorlash sohasida o’zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» o’ziga xos, uzluksiz ta’limning o’zbek modeli sifatida vujudga keldi.

Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun hal etilishi lozim bo’lgan vazifalardan biri - yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ta’limning talab qilinadigan darajasi va sifatini, kadrlar tayyorlash tizimining amalda faoliyat ko’rsatishi va barqaror rivojlanishning kafolatlarini, ustuvorligini ta’minlovchi normativ, moddiy-texnika va axborot bazasini yaratishdir. Shunday ekan, ta’limning talab qilinadigan darajasi va sifatini ta’minlamay turib, rivojlangan demokratik davlatlar darajasidagi yuksak ma’naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi malakali kadrlar tayyorlash mumkin

emas.

Ma'lumki, Kadrlar tayyorlash milliy dasturini uch bosqichda amalga oshirish ko'zda tutilgan. Birinchi bosqichda (1997—2001) asosan yangi uzluksiz ta'lim tizimi uchun me'yoriy asoslar yaratish ishlari amalga oshirildi.

Birinchi bosqichda mavjud kadrlar tayyorlash tizimining ijobiy salohiyatini saqlab qolish asosida ushbu tizimni isloh qilish va rivojlantirish uchun huquqiy ilmiy-uslubiy, moliyaviy-moddiy shart-sharoitlar yaratish ko'zda tutildi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishning ikkinchi bosqichi(2001—2005)da ta'lim sifatini ta'minlashga e'tibor qaratildi.

Ikkinchi bosqichda Milliy dasturni to'la ro'yobga chiqarish, mehnat bozorining rivojlanishi va real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda unga aniqliklar kiritish nio'ljallandi.

Uchinchi bosqich (2005 va undan kevingi yillar) - to'plangan tajribalarni tahlil etish va umumlashtirish asosida, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish istiqbollariga muvofiq kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va yanada rivojlantirish ko'zda tutilgan.

Kadrlar tayyorlash milliy modeli markazida talaba, talaba, malakasini oshiruvchi — xullas «bir so'z bilan aytganda» **shaxs** turadi. U kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekt va obyekt. Ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi, shu bilan birga, ularni amalga oshiruvchi hamdir.

Davlat va jamiyat - esa ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimi faoliyatini tartibga soladi va nazorat qilishni amalga oshiradi. Shu bilan birga kadrlar tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafili sifatida ham asosiy rol o'ynaydilar. Model uzluksiz ta'limni amalga oshirish bilan ajralib turadi.

Uzluksiz ta'lim - malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo'lib, ta'limning barcha turlarini, davlat ta'lim standartlarini kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat ko'rsatish muhitini o'z ichiga

oladi.

Milliy modelda fanga, uning ahamiyatini hisobga olgan holda alohida o'rin beriladi. Fan – yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarni ishlab chiqadi. Kadrlar tayyorlash tizimiga ilm- fanning uzviy ravishda kirib borishi nazarda tutiladi.

Kadrlar tayyorlashning pirovard natijasi, bu - ishlab chiqarish (tovar va xizmatlar) uchun zarur malakali mutaxassislar tayyorlashdir.

Ishlab chiqarish — kadrlarga bo'lgan ehtiyojni, shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliya va moddiy-texnika jihatidan ta'minlash jarayonining qatnashchisi sifatida ishtirok etadi.

Bir bosqichli oliy ta'lim mehnat bozori ehtiyojlarini, ishlab chiqarishdagi tarkibiy o'zgarishlarni va ilg'or xalqaro tajribani to'liq hajmda hisobga ololmadi. Ilg'or mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib, uni ikki bosqich: bakalavriat va magistratura bosqichlariga bo'lindi.

Hozirgi paytda dasturning barcha bosqichlari yakunlanib, dunyo davlatlari ta'lim tizimlari bilan integrasiyalashuv amalga oshirilib kelmoqda. Ta'lim tizimini isloh qilish davom elmoqda. Dastlabki muvaffaqiyatlarga erishildi. Shunga qaramay, umumta'lim maktablaridagi mavjud kamchiliklar jiddiyligi, ayniqsa. umumta'lim maktablarining moddiy bazasi mutlaqo talabga javob bermasligi, kamchiliklarni tezroq bairaraf qilishni talab etishi ularga alohida diqqat qaratishni zarur qilib qo'ydi. Birinchi Prezidentimiz, mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2004-yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning asosiy vo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasida ham alohida ta'kidlab, maktablarni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash masalasini jiddiy muammo bo'lib turgani, o'qituvchilarning 30 foizdan ko'prog'i oliy ma'lumotga ega emasligini ko'rsatdi.

Milliy dasturni amalga oshirish ta'lim tizimidagi maxsus dastur bilan yanada to'ldirildi, rivojlantirildi. Shu yillar davomida ko'zda tutilgan ishlar amalga oshirildi va oshirilmoqda.

2.2.§. Kadrlar tayyorlash va dars berish mazmunini o'zgartirish - davr talabi

Fan-texnika taraqqiyotining ilg'or natijalarini qo'llash, ishlab i-hiqarishni intensivlashtirish, yuqori samarali texnika- texnologiyalardan foydalanish mehnat omiliga yangi talablar qo'ymoqda.

Hozirgi kunda uning miqdor va sifat jihatlari o'rtasidagi nisbat keskin o'zgarib bormoqda. Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, xalqaro mehnat taqsimotida munosib o'rin egallash, milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini ta'minlash muammolari ko'p jihatdan ish- chining bilimi, malakasi, vaziyatga qarab ish tuta olishiga bog'liq bo'lib qolmoqda.

1998-yili YUNESKO tashkilotchiligida «XXI asrda oliy ta'lim: yondashuvlar va amaliy tadbirlar» degan mavzuda o'tkazilgan jahon anjumani deklaratsiyasi yangi asrda oliy ta'limga bo'lgan talab misli ko'rilmagan darajada o'sib borishi, ya'ni yosh avlod yangi bilim, g'oya va ko'nikmalarni egallashi, ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy taraqqiyotda uning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini kengroq anglashga intilishining kuchayishini ta'kidlagan edi.

Mutaxassislarning ta'kidlashicha, XXI asr ta'lim olishning o'ziga xos davri bo'lishi kutilmoqda, chunki endilikda ta'lim axborotlar oqimi kuchaygan sharoitda amalga oshiriladi. Bu jarayondan albatta kasbiy ta'lim ham chetda qolmaydi.

Mustaqillik, bozor iqtisodiyotiga o'tishimiz mamlakatimizdagi barcha sohalar kabi ta'lim sohasini ham isloh qilish zaruratini keltirib chiqardi. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da ko'rsatilgandek, O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishib, iqtisodiy va ijtimoiy

rivojlanishning o'ziga xos yo'lini tanlashi kadrlar tayyorlash tuzilmasi va mazmunini qayta tashkil etishni zarur qilib qo'ydi va qator chora-tadbirlar ko'rishni: «Ta'lim to'g'risida»gi qonunni joriy etish, yangi o'quv rejalari, dasturlari, darsliklarini tayyorlash, zamonaviy didaktik ta'minotni ishlab chiqish, o'quv yurtlarini attestatsiyadan o'tkazishni va akkreditatsiyalashni, yangi tipdagi ta'lim muassasalarini tashkil etishni taqozo etdi.

Dasturda ta'kidlanganidek, kadrlar tayyorlash tizimining demokratik o'zgarishlar va bozor islohotlari talablariga muvofiq emasligi, o'quv jarayonining moddiy-texnika va axborot bazasi yetarli emasligi, yuqori malakali pedagog kadrlarning yetishmasligi, sifatli o'quv-uslubiy va ilmiy adabiyot hamda didaktik materiallarining kamligi, ta'lim tizimi, fan va ishlab chiqarish o'rtasida puxta o'zaro hamkorlik va o'zaro foydali integratsiyaning yo'qligi va boshqalar kadrlar tayyorlashdagi muhim kamchiliklar edi. Mamlakatimizda ta'lim tizimida qator kamchiliklar mavjud bo'lib, u o'z navbatida zamon talablariga mos raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga to'sqinlik qila boshladi.

Ko'ngildagidek bilimdon mutaxassis kadrlarni tayyorlash inson salohiyatini yuzaga chiqarish ularni har jihatdan bilimdonlik bilan o'qitish jarayonini tashkil etishga bog'liq.

“O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli Qarori bilan tasdiqlangan “2017-2021 yillarda Oliy ta’lim tizimini kompleks rivojlantirish chora-tadbirlar Dasturi ijrosini ta’minlash bo‘yicha Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi Dasturi”da hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanadan kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3151-sonli qarorida belgilangan oliy ta’lim jarayonida nazariya va amaliyot yaxlitligini ta’minlash maqsadida belgilangan vazifalar 2018 yil 5 iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini

oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-sonli, 2019 yil 16 yanvardagi "Ta'lim sifatini nazorat qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4119-sonli, 2019 yil 17 iyundagi "2019/2020 o'quv yilida O'zbekiston Respublikasining oliy ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari to'g'risida"gi PQ-4359-sonli, 2019 yil 11 iyuldagi "Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4358-sonli Qarorlarida va farmonlarda oliy ta'lim tizimini isloh qilish va uning rivojlantirish yo'llari belgilandi hamda ularni amalga oshirilmoqda.

Takrorlash uchun savollar

1. Ta'lim tizimini isloh qilish zaruriyatining sabablarini aytib beraing?
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ko'rsatilgan ta'lim tizimidagi asosiy kamchiliklar haqida qanday fikrdasiz?
3. Uzluksiz ta'lim tizimi deganda nimani tushunasiz?
4. Kadrlar tayyorlash va dars berish mazmunini o'zgartirishga nima sabab boidi?

III-BOB. PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA VA DARS O‘TISH METODIKASI

Mamlakatimizda ta'lim tizimining isloh qilinishi ta'lim jarayonini ilg'or-jahon tajribasidan kelib chiqqan holda tashkil etishni taqozo qiladi. Fan-texnika taraqqiyoti texnologiyani fan sifatida o'rganishni, keyinchalik esa o'quv jarayonini ham texnologiyalashtirishga olib keldi. Bularni amaga oshirish uchun O'zbekiston Respublikasi prezidentining yuqorida ko'rsatilgan qaror va farmoishlari muhim rol o'ynamoqda.

Mazkur bobda pedagogik texnologiya deganda nimani tushunamiz, uning shakllanish bosqichlari, pedagogik texnologiyada metodlarning tutgan o'rni o'rganamiz.

3.1.§. Pedagogik texnologiya va unga turli jihatdan yondashish

Hozirgi globallashuv davrida mamlakatlar o'rtasidagi integrasiya - fan, texnika va texnologiya sohasidagi raqobatga aylandi. Demak, raqobat intellektual mohiyat kasb etib, ta'lim sohasidagi raqobatga aylanmoq da desak xato bo'lmaydi.

Bozor iqtisodiyoti, unga doimo noaniqlik vo'ldosh bo'lishi mutaxassis kadrlar tayyorlashga ham yangicha talablar qo'yadi. Undan tashqari bugungi kunda bilimning daromad manbai va ijtimoiy himoya sifatidagi rolining ortishi ham uni aniq pragmatik ma'no kasb etishiga olib keladi. Shuning uchun ham respublikamizda ta'lim tizimini isloh qilishga alohida diqqat qaratildi.

Biroq respublikamizda ta'lim tizimini isloh qilishga, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni ta'minlashga doir o'tkazilayotgan islohotlar awalgi ta'lim tizimining ijobiy tomonlaridan tamomila voz kechish degani emas. Barcha sohada, jumladan, ta'lim tizimida ham awalgi erishilgan ilmiy potensialga tayanish, ma'naviy merosni amaliyotga tatbiq etish, ijobiy jihatlardan foydalanish zarur. Asosiy maqsad - zamonaviy talab darajasida yoshlarimizni tarbiyalash, ijodiy fikrlay oladigan malakali mutaxassislar tayyorlashdir. Bu

esa, o'z navbatida, ta'lim jarayoniga boshqacha nazar bilan qarashni talab etadi. Mamlakatimizda ta'lim tizimida qator kamchiliklar mavjud bo'lib, u o'z navbatida zamon talablariga mos raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga to'sqinlik qila boshladi.

Ushbu dasturiy hujjatda mamlakatimizda uzluksiz ta'lim- tarbiya tizimini tashkil qilish muammolari hal qilinmagani, amaldagi ta'lim tizimi zamonaviy taraqqiy topgan demokratik davlatlar talablariga javob bera olmasligi, mutaxassislar tayyorlash, ta'lim - tarbiya tizimi jamiyatda bo'layotgan islohot, yangilash jarayonlari, bozor talablari bilan bog'lanmagani, mavjud umumta'lim va kasb - hunar dasturlari o'rtasida uzviylik, vorisiylikning yo'qligi sababli, tayanch va o'rta maktab bitiruvchilarida kasbga yo'naltirilganlik va mehnat faoliyati ko'nikmalari shakllantirilmagani, o'quv jarayoni bilim darajasi o'rtacha bo'lgan talabalarga mo'ljallangan bo'lib. ta'limning iqtidorli yoshlar bilan yakka tartibdagi o'quv dasturlari bo'yicha ishlash kabi mexanizmlaridan yaxshi foydalanilmagani ta'kidlangan.

Mamlakatimizda bir tomondan, qator sabablarga ko'ra ta'lim sohasida yo'qotilgan ilgarigi mavqeini tiklash, ikkinchi tomondan, rivojlangan mamlakatlar qatoridan o'rin olish uchun ta'lim samaradorligini oshirish, buning uchun esa chora-tadbirlar belgilash zarur edi.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishishi bilan ana shu zaruriyatga alohida diqqat qaratila boshlandi. Aynan ana shu zaruriyat tufayli Kadrlar tayyorlash milliy dasturi ishlab chiqildi va uni amalda qo'llash taklifi kiritildi.

Ta'lim jarayonini jahon tajribalari asosida tashkil qilish, talabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatishga ahamiyat berila boshlandi. Respublikamizda ham ta'lim jarayonini yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishga e'tibor berish boshlandi. Pedagogik texnologiya deganda nimani tushunishimiz kerak degan savolga javob berish uchun avvalo texnologiya so'zining ma'nosini bilib olishimiz keiak.

«Texnologiya» - yunoncha techne va logos so'zlaridan olingan bo'lib, mahorat, san'at va so'z, ta'limot ma'nosini anglatadi. Odatda, texnologiya

ishlab chiqarishga nisbatan qo'llanilgan. Texnologiya deganda mahsulot ishlab chiqarish uchun xomashyo, materiallar, yarim fabrikatlarga ishlov berish yoki qayta ishlash yo'llari, usullari tushunilgan. Fan-texnika taraqqiyoti tufayli texnologiya ham takomillashib borgan.

Patent, litsenziyalar sotiladigan va sotib olinadigan bo'lgach, texnologiya deganda tayyor mahsulot olish uchun xomashyo, materiallarga ishlov berish usullari, bajaradigan ishlarning ketma-ketligi va qanday tarzda bajarilishi haqidagi hujjat ham tushuniladigan bo'ladi. Masalan, sanoatda ishlab chiqariladigan mahsulot, aytaylik, detalni loyihalaganda qanday materialdan tayyorlanadi, shakli qanday bo'ladi, buning uchun standart belgilari, chizmalar va ulardagi o'lchamlarni aniqlash va boshqa talablar aks ettiriladi. Loyihada aks ettirilgan xomashyo va unga ishlov berish operatsiyalari og'ishmay bajarilsa belgilangan standartdagi mahsulot tayyorlanadi, ya'ni mahsulot sifati yuqori darajada kafolatlanadi.

Taraqqiyot «Texnologiya»ni fan sifatida ham o'rganishni ob'ektiv zarur qilib qo'ydi. U fan sifatida fizik, kimyo, mexanik va boshqa qonuniyatlarini aniqlash orqali mahsulot ishlab chiqarishning samarali usullarini o'rganish, yangiliklarni topish va tajribada sinashni o'rganadi.

XX asrda fizika, kimyo, energetika, biologiya, matematika, informatika va boshqa fanlarning yutuqlariga tayangan texnologiyalar texnologik inqilobni keltirib chiqardi. Fan-texnika taraqqiyoti yaratilgan texnika va texnologiyalarni tushunadigan ularni ishlata oladigan, ko'rsatilgan texnologiya bo'yicha mahsulot yarata oladigan kadrlar tayyorlashni ham obyektiv zarur qilib qo'ydi. Mutaxassis kadrlarning qay darajada bilim olishi, ko'nikma mahoratiga ega bo'lishi ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini ko'p jihatdan qanday tashkil etilishiga bog'liq. Shuning uchun ham ko'plab pedagoglar talabalarga nimani o'qitish, o'rgatish kerak, qanday o'qitish, o'rgatish kerak degan savol qo'yib, unga javob topish uchun tinimsiz izlanishlar olib boradilar. Pedagog olimlar va amaliyotchilar ishlab chiqarish texnologiyasini nazarda tutgan holda o'quv jarayonini ham

«texnologiyalashtirishga», ya'ni o'qitishni natijasini kafolatlangan o'ziga xos texnologik jarayonga aylantirishga urinadilar. Natijada pedagogikada yangi yo'nalish - pedagogik texnologiya, xususan, o'qitish va tarbiyalash texnologiyasi paydo bo'ldi.

Pedagogik texnologiya - bu ta'lim samaradorligini oshirish uchun qo'llaniladigan hamda pedagogika nazariyasi va amaliyotining barcha sohalari bilan o'zaro bog'liq bo'lgan o'qitish shakllari, metodlari, vositalari, unga yondashuvlar, tizimlar, konsepsiyalar, tendensiyalar, g'oyalarning fanlararo o'zaro birikib yagona majmua tarzida ifodalanishini bildiradi.

Pedagogik texnologiya deyarli yarim asr davomida tadrijiy ravishda rivojlandi va hozirgi darajaga yetdi. Bu davrda o'qitish «og'zaki - audiovizual - dasturlash - multimedia - gipermedia» ketma-ketligi bo'lib almashindi.

Pedagogik texnologiyaning e'tirof etilishi davrini to'rt bosqichga bo'lish mumkin.

Birinchi davr. Pedagogik texnologiyaning o'rganish obyekti sifatida e'tirof etilishi. XX asrning 30-yillarida AQSh ta'lim tizimiga audiovizual o'qitish dasturlari kiritila boshlandi. U nafaqat ta'limda texnologik inqilobga, balki yangi fan - pedagogik texnologiyaga asos soldi.

1946-yilda AQSh ning Indiana unversitetida o'quv dasturiga audiovizual ta'lim rejasi kiritildi (muallifi L. Larson).

Birinchi davr (50 - yillarning boshi va o'rtalari) ta'lim muassasalarida axborotlarni taqdim etishning texnik vositalari tovushni yozib olish va qayta eshittirish, boshqacha qilib aytganda «audiovizual vositalar» ning paydo bo'lishi bilan xarakterlanadi. Dastlab har bir dars, o'tiladigan mavzuda o'quv va tarbiya maqsad - vazifalari ishlab chiqiladi. Bu holda ishlab chiqarishdagi boshqaruvchi bilan ta'limdagi pedagog faoliyatida o'xshashlik bor. O'quv jarayonining barcha bosqichlarida butun tizimning asosiy texnologik jihati o'quv jarayonini so'nggi natijalari bo'lgan mukammal bilimga ega bo'lgan kadrlar tayyorlashga erishish maqsadi turgan.

Ikkinchi davr (XX asrning 50—60-yillarning o'rtalari) o'qitish jarayoniga

texnologik yondashuvning tatbiq etilishi bilan xarakterlanadi. Bu yondashuvning nazariy asosi dasturli o'qitish g'oyasi hisoblanadi. Uning texnologik asosini o'quv maqsadlari uchun maxsus mo'ljallangan audiovizual vositalar (teskari bog'lanish vositalari, elektron sinflar, lingafon xonalari, trenajyorlar) tashkil etadi. Bu davrda ta'lim texnologiyasi deyilganda muqarrar ravishda oldindan rejalashtirilgan natijaga olib keluvchi pedagogik jarayonning ilmiy tavsifi (vosita va metodlari majmui) tushunila boshlandi.

Bu davrda pedagogik texnologiyaning kasbiy kategoriya sifatida e'tirof etilishi, dasturli o'qitish g'oyasi (1954-yil) asoslab berildi (muallif B.F. Skinner) va bu hol pedagogik texnologiyadagi ustuvorliklarning o'zgarishiga sabab bo'ldi.

Uchinchi davr - pedagogik texnologiyaning pedagogikadagi nazariy bilimlar tarmog'i sifatida e'tirof etilishi. XX asrning 70-yillari pedagogik texnologiya bazasi - asosining kengayishi bilan xarakterlanadi.

Pedagogik texnologiyaning asosini yaratishda informatika, telekommunikatsiya nazariyasi, pedagogika, tizimli tahlil fanlarining yutuqlariga tayanildi. Pedagogik texnologiyaning metodologik asosi o'zgardi. Og'zaki o'qitishdan audiovizual o'qitishga o'tildi. Ayniqsa, 1976-yili birinchi shaxsiy kompyuter «APPLE» (olma) yaratilishi (mualliflar: Stiv Jobs va Stiv Uoznik) ta'lim sohasida ham katta o'zgarishlarga olib keldi.

Hozirgi vaqtda pedagogik texnologiyani e'tirof etishning to'rtinchi davri davom etmoqda. Bugungi kunda pedagogik texnologiya fanlararo bog'lanishni amalga oshiruvchi jarayon sifatida tan olinmoqda.

1998-yili YuNESKO tashkilotchiligida «XXI asrda oliy ta'lim: yondashuvlar va amaliy tadbirlar» mavzusida o'tkazilgan jahon an jumani Deklaratsiyasi yangi asrda oliy ta'limga bo'lgan talab misli ko'rilmagan darajada o'sib borishi, ya'ni yosh avlodning yangi bilim, g'oya va ko'nikmalarni egallashi, ijtimoiy-madaniy va iqtisodiy taraqqiyotda uning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini kengroq anglashga intilish kuchayishini ta'kidladi.

Pedagogik texnologiya mohiyati jihatidan boshqa texnologiyalar bilan bir

safda turadi. Chunki har bir texnologiya o'z xususiy sohasi, metodlari va vositalariga ega. Ma'lum «material» bilan ish ko'radi. Biroq, pedagogik texnologiya inson ongi bilan bog'liq. Bilim olish, ta'lim berish sohasi sifatida murakkab va hammaga ham tushunarli bo'lmagan pedagogik jarayonni ifoda etishi bilan ishlab chiqarish, biologik, axborot va boshqa texnologiyalardan ajralib turadi. Uning eng asosiy o'ziga xos tomoni, uning «materiali» - inson.

Pedagogik texnologiya va inson kapitaliga investitsiya tushunchalarining hayotga kirib kelishini deyarli bir davrda yuz berishi bejiz emas. Chunki har ikkisi ham sog'lom mustaqil fikrlay oladigan, vaziyatni to'g'ri baholab, samarali variantni farqlay biladigan, tanlagan mutaxassisligi bo'yicha talabga muvofiq malaka, ko'nikmaga ega bo'lishning obyektiv zarurligini ko'rsatuvchi, ta'kidlovchi tushunchalardir. Pedagogik texnologiyaning mohiyati, unga asoslanib dars jarayonini tashkil etish haqida kamida yarim asr davomida ilmiy munozaralar olib borilyapti. Bu munozaralarning mazmuni, natijasi turli mualliflar pedagogik komissiyalar va uyushmalarning ta'rifu-tavsiflarida o'z aksini topdi. Bir guruh mualliflar pedagogik texnologiyani o'qitishning zamonaviy vositalari majmuasi deb hisoblashsa, boshqalari kommunikatsiya jarayoni, uchinchi guruhdagilar o'qitish jarayoni va vositalarining bir butunligi deb qarashadi.

AQSh pedagogik texnologiyalar va kommunikatsiyalar uyushmasi 1979-yili pedagogik texnologiyalarning ma'nosi to'g'risidagi munozaralariga yakun yasab, uning rasmiy ta'rifini e'lon qildi. Bu ta'rifga ko'ra pedagogik texnologiya odamlarning g'oyalarni, bilimlarni o'zlashtirishi, ta'lim olishni rejalashtirish, ta'minlash, baholash va boshqarish faoliyatini tashkil etish metodlari va vositalarini o'z ichiga qamrab olgan majmuaviy integrativ jarayondir. Lekin hozirgi paytda ham bu haqdagi munozaralar to'xtagani yo'q.

Mashhur pedagog olim Bepalko V.P. pedagogik texnologiya - bu o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay

oladigan talaba shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir, deb ta'riflagan. Pedagogik texnologiyani teran ma'nosini V.P. Bospalko, birinchidan, pedagogikadagi ekspromtlardan xoli bo'lish va ta'lim jarayonlarini loyihalashda, ikkinchidan, talabaning o'qish, bilim olish faoliyati tuzilishi va mazmunini ishlab chiqishda, uchinchidan, talabaning o'quv materialini o'zlashtirish sifatini, uning shaxs sifatida kamol topish darajasini nazorat etish va maqsadli tashxis qilishda, to'rtinchidan, o'quv-tarbiya jarayoni tarkibiy qismlari (komponentlari) mazmundorligi va tizimini yaxlitligi tamoyilini joriy etishda ko'radi. M.V. Klarin fikriga ko'ra, «RT - o'quv jarayoniga texnologik yondashgan holda oldindan belgilab olingan maqsad ko'rsatkichlaridan kelib chiqib, o'quv jarayonini loyihalaslidir» Pedagogik texnologiya respublikamiz pedagog olimlari tomonidan turlicha talqin etiladi. «Pedagogik texnologiya - bu o'qituvchi (tarbiyachi)ning o'qitish (tarbiya) vositalari yordamida talabalarga muayyan sharoitda ta'sir ko'rsatish va aks ta'sir mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarini jadal shakllanishini kafolatlaydigan jarayondir». Tadqiqotchilar Sayidahmedov N., Mirzajonova D. ta'riflariga ko'ra, «Pedagogik texnologiya - bu ilmiy asoslangan didaktik jarayon amalga oshiradigan, samaradorligi va ishonchliligi yuqori bo'lgan hamda ta'lim natijasiga erishishni kafolatlaydigan pedagogik faoliyat»dir.

Hozirgi paytda barcha pedagoglar pedagogik texnologiyaga berilgan eng mukammal ta'rif - bu YuNESKO ta'rif, deb tan olishadi. Lekin qizig'i shundaki, uni inglizchadan tajimasi turli kitoblarda farq qiladi. Masalan, «Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari» kitobida «Pedagogik texnologiya - bu butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'z oldiga ta'lim shakllarini samaradorlashtirish vazifasini qo'yuvchi texnik hamda shaxs resurslari va ularning o'zaro aloqasini hisobga olib, bilimlarni yaratish, qo'llash va belgilashning tizimli metodidir» deb qayd etiladi.

Boshqa mualliflar «Pedagogik texnologiya - bu bilim berish va uni egallashda texnika va inson resurslarini o'zaro uzviy bog'liq holda ko'rib,

butun ta'lim jarayonini loyihalashda va amalda qo'llashda (sistemali) majmualiy yondashuv usulidan foydalanishdir», deb ta'riflangan, degan fikrni bildiradilar. Yana bir kitobda «Pedagogik texnologiya - bu ta'lim shakllarini jadallashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida va ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tatbiq etish va belgilashning izchil tizimidir» deyiladi YuNESKO ta'rifida, deb ko'rsatiladi.

«Ta'lim texnologiyasi - ta'lim modellarini optimallashtirish maqsadida inson va texnika resurslari va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yaratish, qo'llash va aniqlash tizimidir», - deb beriladi, ta'lim samaradorligini oshirish yo'llariga bag'ishlangan seminar trening materiallarida.

«YuNESKO ta'rifiga ko'ra, PT (pedagogik texnologiya) ikki ma'noga ega: o'qitishning texnik vositasi (O'TV) va PT, ya'ni dastlabki ma'noda «bu - o'qitishning texnik vositasi», keyingisi bo'yicha esa «RT - bu rejalashtirish - joriy etish - baholash (densing - applying - assessing) chizig'i bo'yicha tizimli yondashuv. Bu pedagogik texnologiyaning barcha yangi ta'riflari va ularning konsepsiyalari uchun xarakterlidir».

Ko'rinib turibdiki, mualliflar o'z qarashi nuqtayi nazaridan ta'rifni turlicha talqin etishga harakat qilishgan. Bir ta'rifda butun texnologiya, uni qo'llashning tizimli metodi sifatida talqin etilsa, ikkinchisida, ta'lim jarayonini loyihalashda va amalda qo'llashda (sistemali) majmualiy yondashuv usulidan foydalanishdir deyilsa, boshqalarida esa metodlar haqida ochiq fikr bildirilmay, ko'proq tizim sifatidagi tomoniga e'tibor qaratiladi.

Turli qarashlarni hisobga olgan holda pedagogik texnologiya ta'rifiga yondashsak, «ishlab chiqarish» natijasi «mahsuloti» - ma'lum malakaga ega bo'lgan mutaxassis tayyorlash uchun ilmiy asoslangan didaktik jarayonni amalga oshirish, ya'ni o'qitish jarayonini qo'yilgan maqsadga ko'ra izchil ketma-ketlikda, turli metodlarni qo'llash orqali samarali ta'lim natijasiga erishishning ishonchliligini ta'minlovchi pedagogik faoliyat deb tushuntirish

mumkin.

Pedagogik texnologiyada ta'lim va tarbiya umumiy tarzda qaraladi. Lekin hayot ko'rsatdiki, ta'lim sohasidagi texnologiyani hamma vaqt ham tarbiya sohasida qo'llab bo'lmas ekan. Sababi, ta'lim jarayonida maqsadni tashxislash va rejalashtirish imkoni mavjud. Tarbiya jarayonida esa maqsadni tashxislab bo'lmaydi. Bundan tashqari, har qanday pedagogik texnologiya pirovard maqsadga erishishni ta'minlashi zarur. Lekin hozirgi vaqtgacha pedagogikada insonning tarbiyalanganlik darajasini, insonda shakllangan muayyan shaxsiy sifatlarni, insoniy qadriyatlarni, umuman olganda, unga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish natijalarini aniqlash juda qiyin va bu mezonlar ishlab chiqilmagan.

3.2.8. Ta'lim texnologiyasida dars o'tish metodlarining tutgan o'rni

Ta'lim texnologiyasini o'quv jarayoniga joriy etishning dolzarbligi quyidagi zaruriyatdan kelib chiqadi:

- Qabul qilingan Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ko'zlangan maqsad
- vazifalarni amalga oshirish, ijtimoiy-siyosiy hayotda ongli ravishda qatnasha oladigan, ijtimoiy jarayonlarga faol ta'sir eta oladigan, mamlakat taqdiriga javobgar bo'la oladigan, mas'uliyatni his etadigan, mustaqil va erkin fikrlovchi shaxsni shakllantirish.
- Jahon talablari darajasida raqobatbardosh mutaxassis kadrlar tayyorlash.
- Bozor talablariga tezda moslashish.
- Bozor iqtisodiyotiga noaniqlik doimiy yo'ldosh, qaror qabul qilishning turli variantlari mavjud va risk bilan bog'liq. Har bir kishi vaziyatdan kelib chiqib, mustaqil ravishda eng kam talafot keltiradigan qaror qabul qilishni o'rganishi.
- Axborotlar nihoyatda ko'p va xilma-xil, o'qituvchi qanchalik bilimdon va mahoratli bo'lmasin, ularni barcha zarurlarini dars jarayonida talabaga yetkazib beraolmaydi. Yagona to'g'ri yo'l ularning o'zini faolligini oshirish,

muntazam ravishda o'z ustida mustaqil ishlashlarini ta'minlashga o'rgatishdir. Ko'p yillik tajriba orqali ilg'or pedagog olimlar bu maqsadga ta'lim texnologiyasi orqali erishish mumkinligini isbotladilar.

Ta'lim texnologiyasi o'z ichiga:

1.O'quv predmeti, har bir o'rganiladigan mavzu bo'yicha maqsad-vazifalar va ularning ro'yxatini ishlab chiqish.

2.O'quv maqsadiga erishish yo'llarini - metodlarini tanlash, ishlab chiqish.

3.Qo'yilgan maqsadni amalga oshirish va uni qay darajada bajarilganini nazorat qilish uchun topshiriqlar tayyorlash va nazoratni amalga oshirish.

4.Erishilgan natijani baholash:

a).xususiy o'quv maqsad-vazifalarni qayta ko'rib chiqish va tuzatishlar kiritish;

b).nazorat natijalarini tahlil qilish, muvofiq ravishda tuzatishlar kiritish kabilarni oladi.

Ko'p hollarda metodikani ta'lim texnologiyasi, usulni metodlar bilan aralashtirib yuboriladi. Shu bois, bu tushunchalarga aniqlik kiritish zarur. Metodika, o'quv jarayonini tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar majmuasi bo'lib, qanday, qay tarzda, nimalar yordamida o'qitishni o'rgatadi.

Ta'lim texnologiyasi esa qo'yilgan maqsadni amalga oshirish va natijasini ma'lum darajada kafolatlash uchun turli metodlar va vositalar orqali o'qitish jarayonini o'zaro bog'liq qismlarini bir butun qilib birlashtirish va ma'lum tartib, tizim asosida izchil, mantiqiy ketma-ketlikda bajarishni ko'zda tutadi.

Metodika tushunchasi usul, metod tushunchalarini qamrab oladi. Usul va metod tushunchalari o'zaro bog'liq. Metod usulga nisbatan juda keng ma'noga ega. Metodning o'zi bir necha usullarni o'z ichiga qamrab olishi mumkin. Shu bilan birga, metod usul sifatida, usul metod sifatida ham namoyon bo'lishi mumkin.

Usul - bu metodning bir unsuri, uning tarkibiy qismi, bir martalik faoliyat, metoddagi alohida bir tashlangan qadam.

O'qitish metodi - murakkab, ko'p o'lchovli, serqirra tushuncha, agar biz uni fazoviy modelini chizishni uddalaganimizda, qarshimizda qirralari ko'zni qamashtiradigan va rang-barang tovlanadigan ajoyib billur namoyon bo'lardi.

3.3.8. O'qitish texnologiyasi va metodikaning asosiy farqlari

Ta'lim texnologiyasi o ziga xos jihati bilan metodikadan farqlanib, eng avvalo, dars jarayonini bir butun holda konstruktiv qurilishini ifodalaydi. Qo'yilgan maqsadga kora butun dars jarayonini bosqichma-bosqich bajariladigan ishlar loyihalashtiriladi.

- Qanday o'qitish kerak? degan savolga o'qitish texnologiyasida salmoqli qo'shimcha bilim qanday qilib ko'zlangan natijaga erishgan holda o'qitish kerak, o'quv jarayonini qanday tashkil etish kerak? degan nuqtayi nazardan yondashiladi.

- Aniq sharoitdan kelib chiqib, taxminiy emas, kafolatlangan, aniq natijaga erishish mo'ljallangan pedagogik jarayon loyihalashtiriladi va uni amalga oshirishga yo'naltiriladi.

- Erishilgan natijani takrorlash mumkinligi bilan farqlanadi.

- O'quvchi talabaga yo'naltirilgan va ularning o'qishdagi muvaffaqiyati o'z faoliyati evaziga ta'minlanadi.

- O'qituvchi eksperiment emas, aniq belgilangan natija uchun harakat qiladi. Qo'yilgan maqsadni yaratilgan sharoit va belgilangan vaqtda amalga oshirishga shubha qoldirmaslikka asoslangan o'qitish modeliga tayanadi.

- Kutiladigan natijaga aniq o'quv maqsadi qo'yilib, pedagogik vazifalar belgilanganda va o'quv jarayonini tashkil etishda zarur sharoit yaratilganda erishiladi.

O'qitish metodlari, bu — pedagogik texnologiyaning nerv tomirlari, chunki, qo'yilgan maqsadni qanday amalga oshirish, qanday natijaga erishish aynan qaysi metodni qay tarzda qo'llash hamda talabalar bilimining

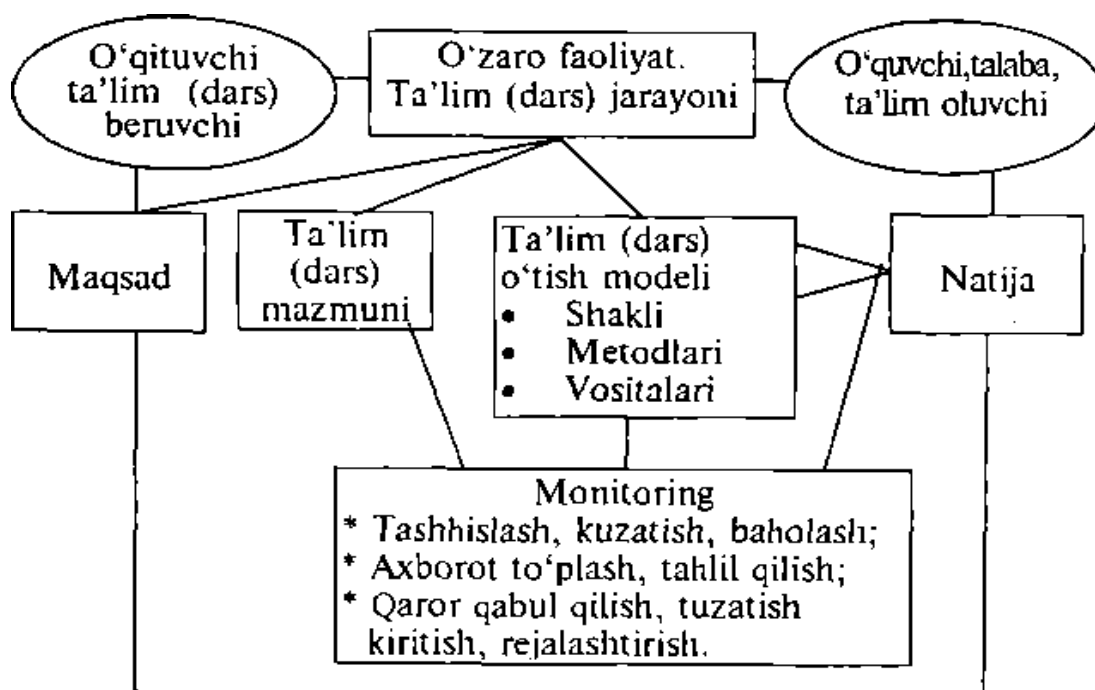
nazoratiga bog'liqdir. Nazorat ham metodga tayanadi.

Ta'lim texnologiyasida ishlab chiqarish natijasi, «mahsuloti», ya'ni ma'lum malakaga ega bo'lgan mutaxassis tayyorlash uchun ko'riladigan uslubiy tadbirlar majmuasi, boshqacha qilib aytganda, maqsad qo'yish va unga qanday tarzda erishish ko'rsatiladi.

Ta'lim mazmuni o'z ichiga:

- ta'lim standartlari;
- o'quv rejasi;
- o'quv dasturi;
- o'quv adabiyotlarini oladi.

Pedagogik texnologiyaning komponentlari va dars jarayonini tashkil etishning mazmuni quyidagi chizmalarda ko'rsatilgan.

3.4.§. Ta'lim tizimiga yondashuvlar va dars o'tish metodlari

Ta'lim tizimidagi o'ziga xos xususiyatlarni baholash mezonlari, dars o'tishda o'qituvchining alohida urg'u beriladigan roli va boshqalarga ko'ra o'qitishga yondashuvni turli gurulilarga bo'lish mumkin.

Bugungi kunda ta'limga yondashuvlar nihoyatda turli-tuman. Ularni

atroflicha o'rgangan taniqli olim G.K.Selevko o'zining «Sovremennyy obrazovatelnyy texnologii» kitobida pedagogik texnologiyalarni turli jihatdan yondashgan holda eng ko'p (12)ta guruhga ajratadi. Ularni turli jihatdan guruhlarga bo'lib, chuqur o'rganish pedagogik texnologiyalar fanida amalga oshiriladi.

Biz maxsus fanlarni o'qitish metodikasi fani nuqtayi nazaridan yondashib, o'qitish metodlarini qo'llash jihatidan hozirgi paytda keng foydalanilayotgan yondashuvlar haqida to'xtalib o'tamiz. O'qituvchining tutgan o'rni, qo'yilgan maqsad, o'qitish metodlari va boshqalarga qarab, ta'lim jarayonini tashkil etishni uch guruhga bo'lish mumkin: ko'igazmali - an'anaviy (tushuntiruv-illyustrativ) yondashuv, texnologik yondashuv, tadqiqiy-ijodiy yondashuv. O'qitishga uch xil yondashuvni bir-biridan qanday farqlanishini quyidagilarga berilgan qiyosiy tavsif orqali ko'rish mumkin.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, o'qitishga uch xil yondashuv konseptual jihatdan bir-biridan farq qiladi. Ko'rgazmali-an'anaviy yondashuvga asoslangan dars o'tishda o'qituvchi bilim beruvchi sifatida tayyor bilimlarni bayon qilish orqali talabalar ongiga yetkazuvchi pedagogik jihatdan majbur qilishga tayangan, ko'pincha talabalarning initsiativasi, mustaqillika intilishi bo'g'ilgan bo'lsa, texnologik yondashuvda ta'lim talaba shaxsiga qaratilgan, ta'limga tizimli faoliyat sifatida yondashiladi. Talaba ta'lim markazida turadi. Insonparvarlik, demokratik munosabatlar o'rnatilib, ularni majbur qilishdan voz kechiladi. O'qitishga talabalarning intellektual imkoniyatini hisobga olib tabaqalashgan holda yondashiladi. O'qish aqliy jihatdan rivojlanish, mustaqil izlanish, ayniqsa, olingan bilimni amalda qo'llashga qaratiladi.

Birinchisida ta'lim paradigmasi:¹

“O'qituvchi - darslik - talaba” bo'lsa, ikkinchisida “Talaba - darslik - o'qituvchi» bo'lib, birinchisida talaba o'qitishga bo'ysindirilgan obyekt sifatida qaralsa, ikkinchisida, ta'lim jarayonining teng huquqli, mustaqil hamda faol ravishda ilm olishga intiluvchi subyekti sifatida ko'riladi.

Birinchiida “bilim olish - yagona maqsad”, xato esa jazolansa, ikkinchisida, “bilim olish - shaxsiy muammolarni yechish vositasi”, xatoni har kim ham qilishi mumkin, inson xatolari orqali o'rganadi, uni takrorlamaslikka harakat qiladi, degan pozitsiyadan qaraladi.

An'anaviy yondashuvga, odatda, ko'rgazmali-tushuntiruv, axborot-retseptiv, reproduktiv kabi usullar kiritiladi. Ularning umumiy tomoni tayyor bilimlarni talabaga yetkazish, bayon qilishga asoslangan bo'lib, talaba bilim oluvchi rolini bajaradi. An'anaviy o'qitishda:

1. Yangi materiallarning deyarli hammasi o'qituvchi tomonidan og'zaki bayon qilinadi:

– bilimlar talabalarga tayyor holda taqim etiladi;

– o'qituvchi turli yo'llar bilan bu bilimlarning qabul qilinishini tashkil etadi.

¹ Paradigma (yunoncha paradeigma so'zidan olingan bo'lib, namuna ma'nosini beradi) fals. va sols. -1) voqyelikni muhim xususiyatlarini ifodalovchi, uni tushunchalar tizimida mujassamlashtirgan qat'iy ilmiy nazariya; 2) dastlabki konseptual sxema, muammoning qo'yilishi va yechilishi, ma'lum bir tarixiy davrda ilmiy jamoada muammoning qo'yish va yechish modeli, tadqiqot metodlari.

O'qitishga uch xil yondashuvning qiyosiy tavsifi

Ko'rgazmali an'anaviy (Tushumtiruv — illyustrativ) yondashuv	Texnologik yondashuv	Tadqiqiy-ijodiy yondashuv
1.O'qituvchi bilimlarni o'rgatuvchi. 2.O'quv maqsad-vazifalari doimo aniq qo'yilavermaydi. 3.Tayyor bilimlar bayon qilinadi. 4.Ta'lim berishning ustuvor metodlari - bayon qilish va suhbat. 5.Axborotlarni to'plash, xotirada saqlab qolish, mustahkamlashga doimo undash. 6.Mashg'ulotlar asosan akademik xarakterga ega bo'lib, bo'lg'usi mutaxassislik faoliyati bilan yetarlicha boglanmagan. Ayrim hollarda bilim olish bosqichlarini bir butun tizimga yetarlicha bir-biri bilan bog'lanmagan fanlar tashkil qiladi.	1.O'quv jarayonini tizimli yondashuvdan foydalangan holda loyihalash. 2.Ko'zlanayotgan natijaga ko'ra, maksimal darajada o'quv maqsadlarini aniq qo'yilishi. 3.O'qitish talabalarning faol qatnashishi orqali amalga oshiriladi. 4.Ta'lim jarayonida interaktiv metodlar qo'llaniladi, vaziyatga ko'ra tuzatishlar kiritish mumkin. 5.O'quvchi-talaba faolligini ta'minlash, mustaqil o'qishga o'rgatish. 6.Qo'yilgan maqsadga erishish uchun bajariladigan amallarni rivojlantirish va malum ketma- ketlikda amalga	1 .Variantlarni baholash va qaror qabul qilish, muammolarni yechishga qaratilgan. 2.O'quv jarayonini izlanish, tadqiqot o'tkazish tarzida tashkil qilish. 3.Malumotlar to'plash, gipoteza va farazlarni ilgari surish va tekshirish 4.O'quvchi-talabalarni shaxsiy tashabbusi, yangi bilimlarni mustaqil o'rganishlarini qo'llab- quvvatlovchi metodlar. 5.Mustaqil fikrlash, tahliliy fikrlash faoliyatini yuz berishi uchun muhit yaratish. 6.Ta'limda hamkorlik qilish eksperiment, tajriba - sinov o'tkazish,

6.Qanday erishish noaniq fikrlash, qilish rivojlanishiga yaratilmaydi.	natijaga ko'pincha Mustaqil qaror qabul ko'nikmasini imkon	oshirish. Rejalashtirilgan natijalarga kafolatli erishish.	modellashtirish. Tahliliy, tanqidiy, ijodiy fikrlay bilish.

2.Talabalar bilimni qabul qiladilar (retsepsiya) va ularni ma'nosiga yetadilar, o'z xotiralarida saqlab qoladilar.

3.Darslik asosan mustaqil ish uchun qo'llaniladi.

4.Auditoriya mashg'ulotlari paytida darsliklar: ayrim hollarda pedagog tushuntirishlariga xalaqit bermasligi uchun yoki talabalar diqqatini buzmaslik maqsadida qo'llanilmaydi. Ko'pincha darslik uyda ham qo'llanilmaydi, uning o'rnini dars paytida tuzilgan konspekt yoki internetdan olgan ma'lumotlari bosadi.

5.Bilimlarni tekshirish asosan mashg'ulot vaqtining sezilarli qismini egallaydigan individual og'zaki so'rovlar hamda uzoq muddatlarda o'tkaziladigan nazorat ishlari yordamida amalga oshiriladi;

6.Mustaqil ishning nisbiy miqdori juda kam.

Talabalarni olingan bilim, axborotlarni xotirada saqlab qolish, mustahkamlashga undaladi. Ta'limga an'anaviy-ko'rgazmali yondashuvda asosan dars o'tishning an'anaviy (ta'lim jarayoni markazida o'qituvchi bo'lgan) metodlari qo'llaniladi. Bu metodlarda o'ziga xos afzallik va kamchiliklar bor.

Metodlarning afzalliklari:

- aniq, ma'lum tushunchalarni bilish, ma'lum ko'nikmalarga ega bo'lish;
- o'qituvchi tomonidan o'qitish jarayonini va o'qitish muhitini yuqori darajada nazorat qilish;
- vaqtdan unumli foydalanish;
- aniq ilmiy bilimlarga tayanish.

Metodlarning kanichilidari:

- o'qitishning bunday tizimini eng jiddiy kamchiligi talabalarning mashg'ulotlardagi passivligi va bundan kelib chiqib bilim olish samarasi pastligi;

- o'qituvchining to'la nazorati barcha talabalar uchun motivatsiya ishtiyoqini vujudga keltirmaydi;

- talabalar o'qituvchi bilan bevosita muloqotga kirisha olmaydi;

- eslab qolish darajasi hammada teng bo'lmagani sababli guruhda o'zlashtirish past bo'lishi mumkin;

- mustaqil o'rganish va yechimlar qabul qilish uchun sharoitlar yaratilmaydi.

XX asrning boshlarida yashagan nemis pedagogi Rudolf an'anaviy dars haqida shunday degan ekan: faqat eshitish va ko'rish metodi bilan ta'lim olgan talabalar juda passiv zotlarga aylanadilar. Ular hayotiy haqiqat oldida ojiz bo'ladilar. Bu fikr hozirgi kun uchun yanada dolzarbdir. Yana bir nemis pedagogi A.F.Disterveg «Noqobil o'qituvchi haqiqatni shunchaki aytadi-qo'yadi, yaxshisi esa uni topishga o'rgatadi» degan. Aynan hozirgi kunning talabi ham talabalarni mustaqil fikr yuritish, tahlil qilish va baholash qaror qabul qilishiga o'rgatishdir. Bu maqsadni amalga oshirishga texnologik yondashuv orqali erishiladi.

Texnologik yondashuv ta'lim jarayonini o'zaro uzviy bog'liq bosqichlarga ajratish, qo'yilgan maqsadga erishish uchun belgilanadigan amallarni bajarish va ma'lum ketma-ketlikda amalga oshirishni loyihalashtirilgan ish va amallarni bir xil talab asosida bajarishni nazarda tutadi. O'quv materiali ta'lim maqsadiga mos tuziladi.

Har ikki yondashuvda ham umumiy jihat: ta'lim jarayoni markazida talaba turadi. Talabalarning mustaqil bilim olishga, o'qishga, mustaqil fikr yuritish, taqqoslash, xulosa chiqarishga o'rgatiladi. Darsda faol qatnashishlariga keng imkon beruvchi, ularni o'ylashga undovchi, hamkorlikda ishlashga o'rgatuvchi metodlar qo'llaniladi. Bu metodlarni

qisqacha noan'anaviy yoki interaktiv (interfaol) metodlar deb yuritiladi. Bu metodlar ham o'ziga xos afzallik va kamchiliklarga ega.

Noan'anaviy (ta'lim jarayoni markazida talaba turgan) o'qitish metodlarining afzalliklari:

- talabalarning darsda faol qatnashish imkoniyati kengligi;
- dars mazmunini yaxshi o'zlashtirishga olib kelishi;
- nafaqat mazmuni o'zlashtirishga yordam bermay, balki tanqidiy va mantiqiy, tahliliy fikrlashni ham rivojlantirishga yordam berishi;
- muammolarni yechish ko'nikmalarini shakllantirishi;
- mustaqil fikrlay oladigan talabalarning shakllanishiga yordam berishi.

Noan'anaviy metodlarning kamchiliklari:

- ko'p vaqt talab etishi;
- talabalarni doimo ham kerakli nazorat qilish imkoniyati pastligi;
- murakkab mazmundagi materiallar o'rganilganda ham o'qituvchining roli past bo'lib qolishi;
- bilimi past talabalar bo'lgani sababli bilimdonlarning ham past baho olishi yoki aksincha holat bo'lishi;
- o'qituvchining o'zi ham fikrlash qobiliyatiga va muammolarni yechish ko'nikmalariga, vaziyatni tezda baholay olish, hozirjavob bo'lish ko'nikmalariga ega bo'lishi talab etiladi.

Uchinchi, tadqiqiy-ijodiy yondashuvda talabalarning muammolarni yechish qobiliyatini rivojlantirish, ularni yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtirishi, tashabbus ko'rsatishiga ko'proq e'tibor beriladi. Shaxsiy tashabbuslari faollashtirilib, qo'llab-quvvatlanadi va rivojlantiriladi. Ijodiy fikrlashga undaladi. Ta'lim hamkorlikka asoslanadi. Bu yondashuv texnologik yondashuvning ijobiy tomonlarini o'zida mujassamlashtirgan holda yanada yuqoriroq darajada talabalarni ilmiy izlanishga yo'naltiradi.

Hozirgi paytda ta'limda integrativ yondashuv ham keng yoyilmoqda.

(Integratsiya so'zi lotincha bo'lib, tiklash, to'ldirish, qismlarni bir butun qilib birlashtirish degan ma'noni anglatadi). Ta'limda bilimlar integratsiyasi

yoki fanlararo bog'lanishdan ko'p foydalaniladi.

Integrallashgan ta'lim talabalarni ijodiy fikrlashga o'rgatadi. U nafaqat o'quv-bilim faoliyatini tizimlashtiradi, jadallashtiradi, balki ta'lim oluvchilarning umumiy madaniyatini yuksaltirishga ham xizmat qiladi, Fanlararo bog'lanish tufayli integratsiya turli darajada namoyon bo'ladi:

- bir necha fanlarni birlashtirib, maxsus kurslar yaratish;
- o'quv fanlarining turli bo'laklarini ma'lum bir blokka birlashtirish;
- bir mavzuni ikki yoki bir necha predmetlar asosida o'rganish;
- bilimlarni umumlashtirish asosida yaratilgan kurslarni o'rganish.

Keyingi vaqtlarda keng qo'llanilayotgan, ta'limni rivojlantirishning samarali yo'nalishlaridan biri-fanlarni modul texnologiyasi asosida o'qitishdir. Ma'lumki, an'anaviy ta'limda maqsadlari, asosan, bilim berishga, modul texnologiyasi asosida o'qitishda esa ta'lim oluvchilar faoliyatiga yo'naltiriladi.

Modul - bu fanning bir-biriga o'zaro bog'liq bo'lgan fundamental tushunchalarini o'rganishga yo'naltirilgan va didaktik tamoyil asosida tuzilgan o'quv materiallari birligi bo'lib, unda fan bo'yicha o'quv dasturlari qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan tarzda tabaqalashtiriladi. Natijada bosqichma-bosqich o'qitish imkoniyati yaratiladi.

Pedagoglarning fikricha, agar modul texnologiyasi asosida o'qitish to'g'ri tashkil etilsa, ta'limning har qaysi bosqichida talabalar yangi o'quv materiallarini o'zlashtiradi, ko'nikma va malakasini takomillashtiradi. Modul algoritmi asosida ishlab chiqiladi va quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi: aniq maqsad, nazariy bilim, amaliy mashg'ulot, uslubiy ko'rsatma, yo'l-yo'riqlar, nazorat, o'zlashtirilgan bilim, malakani sinash, baholash va hokazo.

Modul texnologiyasi asosida o'qitish quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

- modulli o'qitishdagi dastlabki shart-sharoitlarni tahlil etish;
- modulning o'quv maqsadlari va mazmunini belgilash;

- o'quv-didaktik materiallari va o'qitish vositalarini tayyorlash;
- nazariy va amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish;
- talabalarning olgan nazariy bilimi va amaliy ko'nikmalarini baholash.

Yuqorida keltirilganlarning hammasi ta'lim oluvchilarni fikrlash darajasini kengaytirish, yuz beradigan voqea - hodisalarning sababini anglash, izlanishni o'rgatishga qaratilgan.

Modul tizimining mohiyati shundan iboratki, ta'lim oluvchilar ta'limning alohida birlik modullarini izchil holda ketma-ket o'zlashtiradilar. Ta'limda modul tizimini qo'llash eski modul birligi o'rniga tezda yangisini ishlab chiqish va amalda qo'llash imkoniyatini beradi.

Modul tizimi asosida ta'lim berishning afzalligi shundaki, e'tibor ko'proq ta'lim oluvchiga, uning o'z ustida mustaqil ishlashi hamda o'z-o'zini nazorat qilishiga qaratiladi.

Modul tizimi asosida o'qitishning davomiyligi ta'lim oluvchining tayyorgarligiga va kasbiy malakani qay darajada egallash istagiga bog'liq. O'qitishni ta'limning istagan modulidan keyin to'xtatish mumkin.

Modulli texnologiya asosida o'qitishda o'quv didaktik materiallar sifatida nazariy va amaliy darslarda matnli vizual vositalar, masalan, o'quv adabiyotlari, kartoteka va ma'ruza matnlari, tarqatma materiallar, uslubiy ko'rsatmalardan foydalaniladi.

Modul tarkibiga kiritilgan nazariy mashg'ulotlarni quyidagi ketma-ketlikda o'tkazish tavsiya etiladi.

Qiziqtirish (motivatsiya uyg'otish). Mutaxassislik fanlarini modul texnologiyasi asosida o'qitishda darslarni qiziqarli, hatto darsga to'g'ridan-to'g'ri taalluqli bo'lmagan ma'lumot bilan boshlash mumkin. Masalan, mavzu bilan bog'liq qiziqarli kashfiyot, yangilik yoki xizmatni tushuntirish bilan dars boshlanadi. Bu ta'lim oluvchilar kayfiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va ularning shu sohaga yoki keyingi darslarda o'rganiladigan mavzuga qiziqishiga yordam beradi.

Ma'lumot (bilim) berish. O'qituvchi talabalarga yangi materialni

tushuntiradi, qisqa ma'ruzalar o'qiydi, munozaralar, o'quv suhbatlari uyushtiradi. Yangi modul birligini o'rganishdan avval o'tilgan modul birliklari qisqacha umumlashtirilgan holda takrorlanadi.

Modul birligiga mos tarqatma materiallar beriladi. Bu o'quv jarayonini osonlashtiradi. Ularni modul birligiga monand ravishda birin-ketin tarqatish va ko'rib chiqish uchun yetarli vaqt ajratiladi.

O'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash uchun topshiriqlar berish. Talaba, talabalarga tafakkur qilish va ma'lumotlarni qayta ishlash imkoniyatini yaratuvchi topshiriqlar beriladi.

Nag bir topshiriq yoki mashqdan keyin bajarilgan ishlar baholanadi. Natijalarni guruhlarda ochiq-oydin va samimiy muhokama qilish ham yuqori samara beradi. Modulni o'rganish oxirida yakuniy suhbat uchun vaqt ajratilishi kerak. Bu - o'qituvchi va talabalar faoliyati natijalari, ularning amalga oshirgan va oshirmagan ishlari yuzasidan mulohaza yuritish uchun yaxshi imkoniyat beradi.

Fanlarni modul texnologiyasi asosida o'qitishda talabalar bilimi va ko'nikmalari o'quv maqsadlariga muvofiq holda muntazam baholanishi kerak. Baholash huquqiy, pedagogik va psixologik tamoyillarga hamda Davlat ta'lim standartlariga asoslanadi. Baholash orqali butun modulni o'rganish jarayoni va uning barcha komponentlari maqbulligi tekshirilib ko'riladi. Bu bilan modulli o'qitish kutilayotgan natijani berayotgani yoki bermayotgani aniqlanadi.

Shunday qilib, pedagogik texnologiya, to'g'rirog'i, ta'lim texnologiyasi, qo'llaniladigan metodlarning barchasi ham ta'lim oluvchilarni chuqur bilim olishlari va talab darajasida ko'nikmaga ega bo'lishlariga qaratilgan. Hamma gap qo'yilgan maqsadni qay darajada amalga oshirishdadir.

Takrorlash uchun savollar

1. Pedagogik texnologiyani o'rganish obyekti sifatida e'tirof etilishi bosqichlarini ko'rsating?

2. Pedagogik texnologiya deganda nimani tushunasiz, unga berilgan qanday ta'riflarni bilasiz?
3. Pedagogik texnologiyaga berilgan ta'riflarning qanday umumiy tomonlari va farqlari bor?
4. Ta'lim texnologiyasi bilan metodlarining farqi bormi?
5. O'qitishning an'anaviy metodlari bilan noan'anaviy metodlarining qanday farqi bor? Ularning afzalliklari va kamchiliklarini ko'rsata olasizmi?
6. O'qitishga (ta'limga) uch xil yondashuvning qiyosiy xarakteristikasiga ko'ra qanday xulosa chiqarish mumkin?

IV-BOB. Energetika sohasining rivojlanishi va uning o'rganish asoslari.

4.1.§. Hamdustlik davlatlarida energetika sohasining rivojlanishi va uning asoschilari

Hozirgi zamon elektroenergetikasi-mamlakatning etakchi sohasidir. U ilmiy-texnik taraqqiyotda har qanday soha ishlab-chiqarishini jadallashtirishda hal qiluvchi rolni o'ynaydi.

Inson o'z faoliyatining barcha sohalarida elektr energiyadan foydalanadi. Elektr energiya boshqa energiya turlaridan quyidagi ajoyib xossalari bilan ajralib turadi:

- a) boshqa (mexanik, kimyoviy, issiqlik, yorug'lik, atom) energiya turlaridan olinishi nihoyatda sodda;
- b) uzoq masofaga yuqori foydali ish koeffitsienti (FIK) bilan uzatish va yuklamalarga oson taqsimlash mumkin;
- v) boshqa turdagi energiyaga oson aylantirish mumkin;
- g) turli quvvatga ega yuklamalarni bitta manbaga ulash mumkin;
- d) turli fizik tabiatli parametrlarni tok va kuchlanishga o'zgartirish sodda;

e) signallarni uzoq masofalarga bir onda uzatish mumkin (telefon, telegrafiya, radioaloqa).¹

Elektr energiyaning bu xususiyatlari qisqa tarixiy muddatda nafaqat elektroenergetikaning asosiy masalalarini, balki noelektr texnikalarni yangi sifat darajaga ko'tarishga imkon berdi. Elektrotexnika fanining zamirida elektrotexnik, radiotexnik, elektromexanik va avtomatik uskunalar, shu jumladan hisoblash texnikasi tez sur'atlar bilan rivojlandi.

Elektrotexnikaning yuzaga kelishi o'zgarmas tok manbaining yaratilishi va elektr va magnetizm sohasidagi kashfiyotlar bilan bog'liq.

Qadim o'tmishda dastlab yunonlar kichik Osiyoning Magneziya tog'rudalarining parchalari temir jismlarni tortish xususiyatini payqadilar va bu hodisani magnetizm deb atadilar.

Miletlik Fales eramizdan avvalgi VIII-VII asrlardan oq qahrabo ishqalanish natijasida elektrlanishi va unda elektr maydon paydo bo'lishini ta'kidlagan. Elektr va magnit hodisalar qadim dunyodan ma'lum, lekin bu hodisalar to'g'risidagi fan 1600 yilda ingliz fizigi U. Gilbert elektr va magnit hodisalar to'g'risida tadqiqotlarini e'lon qilgandan keyin boshlandi. Elektr to'g'risidagi fanni rivojlanish bosqichida elektr hodisalarning tabiatini o'rganishga bag'ishlangan M.V. Lomonosov, G.V. Rixman, B. Franklino, SH. Kulonlarning amaliy tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etdi.

Elektr va magnit hodisalarni o'zaro bog'langanligini rus olimi F. Epinus 1758 yilda o'z ma'ruzasida aytib o'tgan.

1785 yilda fransuz olimi Sh.Kulon o'z nomi bilan atalgan qonunni kashf etdi. U elektr maydoni kuchlanganligi tushunchasini kiritdi. Elektr zanjir tushunchasi 1794 yilda A. Volta tomonidan kiritilgan. Volt ustuni esa 1800 yilda yaratilgan.

¹ Charles. K. Alexander and M.N.O. Sadiku. Fundamentals of Electric circuits. New York, 2012. 3-4 p

Rus akademigi V.V. Petrov 1802 yilda elektroximiya bo'yicha birinchi tadqiqotlarini o'tkazgan va u elektroximiyaning asoschisi hisoblanadi.

Magnit strelkaga tokning ta'siri X. Ersted tomonidan 1819 yilda, toklarning o'zaro ta'siri esa A. Amper tomonidan 1820 yilda o'rganilgan. Amper birinchi bo'lib elektr toki, tok kuchi, elektr kuchlanish terminlarini kiritgan. Magnit maydonining dastlabki tadqiqotlari J.B. Bio va M. Savar tomonidan o'tkazilgan va Laplas tomonidan matematik ravishda umumlashtirilgan (Bio – Savar – Laplas qonuni).

Elektrostatikaga oid ayrim tenglamalarni fransuz matematigi S. Puasson tadqiq etgan. Elektromagnit maydonning materialistik konsepsiyasi ingliz olimi M. Faradey tomonidan rivojlantirilgan. U elektr va magnit maydonlarni tadqiq etish uchun kuch va ekvipotensial chiziqlar atamalarini kiritgan.

1782 y. Laplas o'z nomi bilan ataladigan tenglamalarni og'irlik nazariyasiga tegishli asarlarida qo'llagan. Elektromagnit induksiya qonunini 1831 yilda ingliz fizigi M. Faradey tajriba yo'li bilan kashf etgan va elektrokimyo qonunlarini birinchi bor o'rgangan. Elektromagnitli telegraflar rus injeneri P.Shilling tomonidan 1832 yili yaratilgan. Rus akademigi B. Yakobi 1838 yili suv kemasi uchun elektr mashina yaratgan. Elektr zanjiriga oid Om qonuni 1826 yilda nemis olimi G. Om tomonidan kashf etilgan.

Alessandro Antonio Volta (1745–1827), Italiyan fizigi va fiziologi. Ilmiy ishlari elektr, kimyo fiziologiyaga doir. Elektr asboblari elektrofor, elektrometr, konensator, elektroskoplarni ixtiro qilgan. Volta 1775-yilda yonuvchi gaz – metanni topgan, Galvanini kashf qilgan. Volta 1800- yilda birinchi o'zgarmas tok manbai – Volta ustunini kashf qilgan, har xil metallar bir-biriga tekkanda elektrlashib qolganini aniqlagan.

Elektromagnit o'lash birligi absolyut tizimini nemis olimlari K.F. Gauss va T. Veber 1831-1833 yillari yaratdilar.²

Tokning issiqlik ta'siri - Joul-Lens qonunini ingliz fizigi D. Joul 1841 yili va rus akademigi E. Lens 1842 yilda ta'riflab berishgan. 1844 yil E. Lens elektromagnit inersiya qonunini bayon qilgan. Nemis olimi G. Kirxgof 1845 yilda elektr zanjirlarga oid ikkita muhim qonunga ta'rif bergan.

Vektor potentsiali, induktivlik va o'zaro induktivlikni birinchi bor 1845 yil nemis olimi F. Neyman ifodalagan. Buyuk ingliz olimi D. Maksvell 1873 yili siljish toklari tushunchasini kiritdi, hamda uni nomi bilan ataladigan o'zgaruvchan elektromagnit maydon tenglamalarini yaratdi. Bundan faqat 25 yildan keyingina elektromagnit maydon mustaqil tarzdagi materiya deb isbot etildi.

Elastik muhitda energiya harakati rus olimi N.Umov tomonidan 1874 yilda nazariy jihatdan tadqiq qilingan.

Rus injeneri F. Pirotskiy 1875 yilda quvvati 4,4 kVt o'zgarmas tokni 1 km masofaga uzatish tajribasini o'tkazgan.

Cho'g'lanish lampasi 1875 yil A. Lodigin tomonidan kashf etilgan.

1884 yil ingliz olimi D. Poyting elektromagnit maydon energiyasini uzatishni nazariy jihatdan tadqiq etgan.³

1889 yil rus injeneri M.O. Dolivo-Dobrovolskiy elektr energiyaning uch fazali tizimi qismlari (generator, transformator) ni ishlab chiqqan va kuchlanishi 15 kV, quvvati 150 kVA bo'lgan elektr energiyani 175 km masofaga uzatishni amalga oshirgan.

1872 yilda rus olimi A. Stoletov fotoeffekt hodisasini kashf etgan. Dunyoda birinchi bo'lib A. Popov radio aloqani amalga oshirgan.

² Charles. K. Alexander and M.N.O. Sadiku. Fundamentals of Electric circuits. New York, 2012. 3-4 p

³ Charles. K. Alexander and M.N.O. Sadiku. Fundamentals of Electric circuits. New York, 2012. 3-4 p

1887-88 yillarda nemis olimi G. Gers elektromagnit to‘lqinlarni mavjudligini eksperimental ravishda isbot etdi.

Relyativistik elektrodinamikaning rivojlanishi 1905-1908 yillarda G. Lorens va G. Minkovskilarning izlanishlari bilan bog‘liq.

O‘ta o‘tkazuvchanlik hodisasi nemis olimi G. Kamerling Onessom tomonidan 1911 yilda kashf etilgan.

«Elektrotexnikaning nazariy asoslari» faniga bevosita aloqasi bo‘lgan matematik va umumnazariy ishlar to‘g‘risida quyidagi ma’lumotlarni berish mumkin.

Fransuz matematigi J.Dalamber, Peterburg fanlar akademiyasi akademiklari L. Eyler va D. Bernullilar bilan birgalikda to‘lqin tenglamalari nazariyasini hamda matematik fizika asoslarini yaratishdi.

Laplasning to‘g‘ri o‘zgartirish formulasi 1782 yilda taklif etilgan. Hajm integralini sirt integraliga o‘zgartirish formulasini M.V. Ostrogradskiy 1828 yilda bergan.

Differensial tenglamalarni operator usulida integrallashni rus matematigi M. Vahenko-Zaxarchenko taklif etgan.

O‘rama (svertka) teoremasi birinchi bor P.L. Chebishev tomonidan 1867 yil, Dyamel integrali esa 1883 yil berilgan. Ma’lum harakatning turg‘unlik nazariyasini akademik A.M. Lyapunov bayon etgan. Operator usuli elektrotexnika faniga O. Xevisayd tomonidan 1892-1912 yillarda tadbiq etilgan.

Sinusoidal tok elektr zanjirlarini simvolik usulda hisoblash usulini amerika olimi Ch. Shteynmets 1894 yilda taklif etgan. Garmonik balans usulida nohiziq elektr zanjirlarni hisoblash usulini fransuz olimi M. Joli 1911 yil joriy etgan. Sekin o‘zgaradigan amplitudalar usulini 1927 yil golland olimi B. Vander-Pol taklif etgan. Kichik parametrlar usulini esa 1928 yil fransuz olimi G. Puankare taklif etgan.

Nochiziq tebranishlar nazariyasidagi fundamental ishlarni akademiklar L. Mandelshtamm, N. Papaleksi va A. Andronov 1937 yil amalga oshirdilar.

Nochiziq zanjirlarni chastotaviy usulda tahlil etishni rus olimlari N.M. Krilov va N.N. Bogolyubov birinchi bo‘lib taklif etdilar. Elektr zanjirlar sintezini birinchi bor nemis olimlari I.O. Sobel (1924 y.), amerika olimi R. Foster (1924 y.) rus olimlari S. Evlanov (1937 y) hamda B.V. Bulgakov (1949 y.) nazariy jihatdan asosladilar.

Elektr zanjirlarni signal graflar bilan tahlil qilishni rus olimi B.N. Petrov (1945 y.) va amerika olimi S. Mezon (1953 y.) taklif etishgan.

Maydon nazariyasi masalalarini echishda integral tenglamalarni qo‘llashni rus olimlari G.A. Granberg, V.M. Alexin, O.V. Tozoni, E.V. Kotelnikovlar (1948 y.) taklif etdilar.

1904 yilda Peterburg politexnika institutida professor V.F. Mitkevich «Elektr va magnit xossalari» fanidan, 1915 yilda Moskva Bauman oliy texnologiya o‘quv yurtida professor K.A. Krug «O‘zgaruvchan toklar nazariyasi» fanidan ma’ruzalar o‘qidi.

O‘zbekistonda energetika va elektrotexnika fanlarini o‘rganish va rivojlantirish XX-asrning 30 yillaridan boshlandi. Respublikadagi energetika va elektrotexnikaning asosiy ilmiy yo‘nalishlari N. SHcherdin va akademik X. Fozilov rahbarligida belgilandi va elektr stansiyalar elektr tizimi va jihozlarini takomillashtirish, puxtaligini oshirish, samaradorligini ko‘tarishga qaratildi. Elektr tizimlarini hisoblashning ixcham usullari (X.Fozilov, K.R. Allaev, T.X. Nosirov, 1960-70yillar) taklif etildi.

Elektr tizimlari rejimini ifodalaydigan katta o‘lchamli nochiziq tenglamalarni echish (S. Solihov) masalalari tadqiq qilindi.

An’anaviy energiya hamda tiklanuvchi energiyadan kompleks foydalanish (R.A. Zoxidov) masalalari xalq xo‘jaligi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

1970-1980 yillarda akademik J.Abdullaev tomonidan energetika tizimlarida o'lchash texnikasi aniqligi, puxtaligi va samaradorligini oshirish bo'yicha muhim tadqiqotlar amalga oshirildi. SHu yillarda o'zbek olimlari (M.Z.Xomidxonov, S.Z.Usmonov, N.M.Usmonxodjaev, M.Xusanov, O.O.Xoshimov, K.Mo'minov) avtomatlashgan elektr yuritmalarning yangi avlodini hamda ko'p rotorli asinxron motorlarni (A.Dadajonov) yaratishga muvaffaq bo'ldilar. Elektr tarmoqlari optimal rejimlarini boshqarish asoslari (E. Payziev) yaratildi.

Nazariy elektrotexnika sohasida noxiziq elektr zanjirlari va tizimlari nazariyasi (G.R. Raximov, Z.I. Ismoilov, P.F. Xasanov) hamda avtoparametrik tebranishlar zanjirlarida o'zgaruvchan tok fazalar soni va chastotasini o'zgartirish nazariyasi (A.S.Karimov, M.I. Ibodullaev) tako-millashtirildi.

Tarqoq parametrli zanjirlar nazariyasi va ular asosida elektrotexnik hamda elektr o'lchash o'zgartkichlarini takomillashtirish (M.F. Zaripov) yo'nalishlarida ijobiy natijalarga erishildi.

Elektr o'lchashlar fanida yangi xarakteristikalariga ega chastotasi o'zgaruvchan o'zgartgichlar va o'lchash ko'priklari nazariyasi Sh.Sh. Zoxidov tomonidan takomillashtirildi.

4.2.§. O'zbekistonda elektrotexnikaning rivojlanishiga doir tarixiy ma'lumotlar

Sobiq Turkistonning O'zbekiston hududiga taalluqli qismidagi barcha elektr stansiyalarining quvvati XX asr boshlarida 3000 kVt bo'lib, jami 3,3 mln. kVt·soat elektr energiya ishlab chiqarilgan hamda aholi jon boshiga yiliga 1 kVt·soat to'g'ri kelgan.

Barcha mavjud sanoat korxonalarida 140 ta xususiy elektr stansiyalar mavjud bo'lib, eng kuchli elektr stansiya neft qazib olish korxonalarida—CHimyon qishlog'i (650 kVt), hamda Qovunchidagi shakar-qand zavodida (442 kVt) edi.

Toshkent shahrida dastlabki dizel elektr stansiya 1910 yilda qurilgan va uning quvvati 125 kVt bo'lgan. 1911-1912 yillarda Toshkent tramvaylari uchun Belgiya hissadorlik jamiyati qurib ishga tushirgan issiqlik elektr stansiyasi har biri 290 kVt quvvatli beshta o'zgarimas tok generatoridan tarkib topgan edi. Bu generatorlarning umumiy quvvati 1450 kVt (2159 ot kuchi), kuchlanishi esa 600 V bo'lib, ularni dizel agregatlari harakatga keltirar edi.

Rus savdogari Davidov qurdirgan elektr stansiya (231 kVt) gidroelektr stansiya (GES) bo'lib, suv turbinasining quvvati 200 ot kuchiga teng, stansiya qo'shimcha quvvatini 260 ot kuchli Volf lokomotivi ta'minlar edi.

Qishloq xo'jaligida va paxta tozalash zavodlarida bor-yo'g'i 4 ta elektr motor o'rnatilgan edi. Toshkent, Samarqand, Qo'qon, Farg'ona, Andijon shaharlarida atigi 2-3 ta ko'cha elektr energiya hisobiga yoritilardi. Eng badavlat kishilar xonadoni elektr ta'minotidan bahramand bo'lgan.

Bir guruh tadbirkorlar – Belgiya hissadorlik jamiyati a'zolari Toshkent atrofida va Farg'ona viloyatida GES qurishni, uning energiyasini Qo'qon, Andijon va Namanganga 60 kV kuchlanishli elektr uzatish liniyasi yordamida uzatishni rejalashtirgan edilar. Afsuski, bu rejalar uzoq yillar amalga oshmadi.

1920 yillarda O'zbekiston shaharlarida bir necha dizel issiqlik elektr stansiyalar (IES) ishga tushirildi. Buxoro (490 kVt), Samarqand (360 kVt), Qo'qon(395 kVt), Marg'ilon (75 kVt), Termiz (89 kVt), qarshi, Vobkent, Xovos va boshqa shaharlardagi IESlar shular jumlasidandir.

1926 yilning 1 mayida Toshkentda Bo'zsuv GESining (loyiha quvvati 4000 kVt) birinchi navbati (2000 kVt, har biri 1000 kVt dan 2 ta agregat), 1929 yilda uchinchi agregat va 1936 yilning aprelida to'rtinchi agregat ishga tushirildi (hozir bu stansiya binosi O'zbekiston energetiklari muzeyi). 1924-1928 yillarda O'zbekiston Respublikasi elektr energetika xo'jaligi quvvati 2400 kVt dan 12600 kVt gacha ko'paydi. Jami elektr energiya ishlab chiqarish 10 barobarga oshdi.

Toshselmash zavodining qurilishi kuchli energetik baza yaratishni taqozo etdi. SHu sababli Toshkentda dizel elektr stansiya ishga tushirildi.

Respublikamizning bir qator sanoat korxonalarida – Kattaqo‘rg‘on yog‘-moy zavodi, Andijon neft tarmoqlari va boshqa yirik korxonalarda yangi elektr stansiyalar qurildi, eskilari esa qayta jihozlandi. Natijada 1937 yilga kelib zavod va fabrikalar elektr stansiyalarining quvvati 25,4 ming kVtga etdi.

1937-1940 yillarda elektr energiya ishlab chiqarish tez suratlarda o‘shib bordi. Chirchiq IES (12000 kVt), Quvasoy IES (12000 kVt) ishga tushirildi. Oq-tepa va Darg‘om GESlari qurilishi boshlandi. Sanoat korxonalarida elektr motorlarni ishlatish ko‘lamlari kengaydi.

Shu davrlarda elektr ta‘minotini markazlashtirish darajasi ham keskin ko‘tarildi. Agar 1925 yilda markazlashgan elektr ta‘minoti umumiy talabning 12,2%ini tashkil etgan bo‘lsa, 1937 yilda bu ko‘rsatkich 72%ga etdi. Umumenergetik balansda elektr energiyasining solishtirma ko‘rsatkichi-elektrlashtirish koeffitsienti 1925-1926 yillardagi 22,5 foizdan 1940 yilda 81,6 foizga etdi. Elektr jihozlanganlik koeffitsienti 1940 yilda 3,31 marta ko‘paydi.

Sobiq Ittifoqning markaziy hududlaridan ko‘chirilgan sanoat korxonalarini elektr energiya bilan uzluksiz ta‘minlash Chirchiq kanalida Oqqovoq GES larini loyihalab qurishni taqozo etdi. 1943 yilning yanvaridayoq quruvchilarning ulkan jasoratu-shijoati natijasida Oqtepa GES va shu yilning mart oyida Oqqovoq GES va sentyabrda 3-Oqqovoq GESlar misli ko‘rilmagan tez muddatlarda ishga tushirildi. Bu O‘zbekiston xalqining buyuk mehnat shijoati va g‘alabasi edi.

Insoniyat tarixidagi eng vaxshiyona va ayovsiz jahon urushi (1939-1945 y.) davrida O‘zbekistonda beshta yangi GES qurish haqida Davlat Mudofaa qo‘mitasining qarori qabul qilindi (1942 yil 18 noyabr). Bular – Farhod, Solar, 1-va 2- Bo‘zsuv GESlari hamda Oqqovoq GESlarining ikkinchi navbati edi. O‘sha davrda loyiha quvvati jihatidan dunyodagi eng kuchli GESlar qatoriga kirgan Farhod GES (loyiha quvvati 125000 kVt) qurilishi 1942 yilning noyabr oyida boshlandi.

Urush yillarida 6 ta yirik GES ishga tushirildi. Toshkent yonidagi GES (1943 yil mart oyida), Bo‘zsuv GESi (1944 yil) shular jumlasidandir. Shovot, Shahrixon, Yangiariq GESlari qurilishlari keng ko‘lamda tezkorlik bilan olib borildi. 1940 yilga nisbatan elektr energiya ishlab chiqarish 2,5 marta ko‘paydi (1940 yil 481,8 mln. kVt ·s, 1945 yil 1185,7 mln. kVt ·s).

Elektr stansiyalarda o‘rnatilgan generatorlar quvvati 170,1 dan 300,1 MVtga etdi. Respublika energetika bazasining mustahkamlanishi sanoat tuzilmasini batamom qayta qurib, qator yangi sohalarni rivojlantirishga asosiy turtki bo‘ldi. Og‘ir sanoat keskin rivoj topdi. 1944 yilda esa Bekobod metallurgiya zavodi po‘lat quymalarini tuhfa etdi.

Kimyo, mashinasozlik, elektrotexnika va boshqa soha mahsulotlari hajmi keskin ortdi.

Natijada jami ishlab chiqarishda og‘ir sanoat ulushi 1940 yildagi 13,3 foizdan 1945 yilda 47,3 foizga ko‘paydi.

Ammo, engil sanoat (paxta tozalash, oziq-ovqat) ulushi 1940 yillari 61,1 foizdan 39,1 foizgacha kamayganini ham e’tirof etish joiz.

1948 yilda Farhod GESining birinchi navbati ishga tushirildi. Bu O‘zbekiston energetikasi tarixidagi eng ulkan zafarli davr hisoblanadi. GESning ishga tushirilishi Toshkent-Farg‘ona energetika sistemalarini birlashtirishga asos soldi.

1- va 2-Oqqovoq, 2- va 3-Bo‘zsuv, Shahrixon, Qumqo‘rg‘on GESlari qatori shu davrda Angren, Qo‘qon IESlari va o‘nlab boshqa sanoat yo‘nalishidagi stansiyalar ishga tushirildi.

1945-1956 yillarda elektr energiya ishlab chiqarish 1940 yilga nisbatan 5,5 marta, ishlab chiqarishning jihozlanganlik ko‘rsatkichi 16,5 marta ko‘paydi. 1951-1955 yillarda o‘nlab yangi stansiyalar, xususan, Toshkentda Shayxontohur va 2 ta yangi Bo‘zsuv GESlari, Chirchiqda Yoshlar GESi ishga tushirildi, Toshkent issiqlik markazining quvvati ikki marta oshirildi. Andijonda 7-Shahrixon GESi qurildi. Farg‘ona viloyatida Quvasoy GESning quvvati 3 marta ko‘paytirildi. Angren IES qurilishi jadallashdi, Qayroqqum GES qurilishi qardosh O‘zbekiston va Tojikiston energetikasining rivojiga alohida ahamiyat kasb etdi.

Chirchiq-Boʻzsuv GESlari qurilishi natijasida nafaqat elektr energiya ishlab chiqarish koʻpaydi, balki bu gidrotexnik inshootlar qoʻshimcha 70 ming gektar qoʻriq erni oʻzlashtirish imkonini berdi. Farxod GES va Qayroqqum suv ombori qurilishlari 300 ming gektar erga obi-hayot baxsh etdi.

1951 yil esa Oʻzbekiston olimlari uchun ulkan zafar yili boʻldi. Sobiq Ittifoqda eng birinchi toʻliq avtomatlashtirilgan va telemexanizatsiyalashgan stansiyalar majmui sifatida oʻzbek energiya sistemasi GESlari roʻyxatga olindi.

Oʻzbekistonda bu davr asosan issiqlik stansiyalarni loyihalash, qurish va ishga tushirish davri boʻldi. 1958 yilda Angren GRESning birinchi navbati (umumiy loyiha quvvati 600000 kVt) ishga tushirildi. Toshkent energiya sistemasi GESlar bilan bu stansiya elektr energiya isteʼmolchi grafigini barcha rejimlarda tartibga tushirish va eng samarali rostdash imkonini yaratdi.

1960 yilda Navoiy GRESi (loyiha quvvati 840 mVt), 1961 yilda esa Toshkent GRESi (loyiha quvvati 1800 MVt) qurilishi boshlandi.

1963 yilda esa Toshkent GRESida birinchi energetik blok (150 mVt) ishga tushirildi. Taxiatoşda yangi 2 ta energoblok (quvvati 100 mVtdan) ishlatildi. Bu stansiya Xorazm hamda Qoraqalpogʻiston elektr taʼminotida va iqtisodiyotida muhim oʻrin tutadi. Olmaliq va Fargʻona issiqlik energetik markazlari kengaytirildi.

Chorbogʻ gidroenergetik qurilishining ahamiyatini ayniqsa, oʻz vaqtida qilingan ishlar qatorida munosib baholash joiz. Suv ombori deyarli 2 mlrd. m³ boʻlib, doimiy ravishda 300 ming gektar erni sugʻorish imkonini yaratdi. GES quvvati 600 MVt (har biri 150 MVt li 4 ta gidrogeneratorlar).

Qurilishlar nafaqat elektr taʼminot, balki irrigatsiya masalalarini kompleks hal etishga qaratilganligini alohida taʼkidlash kerak. Chorbogʻ GES qurilishi umuman Chirchiq-Boʻzsuv tizimida barcha GESlar ish rejimining samarasini oshirish hamda qoʻshimcha 160 MVt arzon elektr quvvati olish imkonini yaratdi.

1965 yilda barcha elektr stansiyalar quvvati 2816,6 MVtga etdi. Shundan GESlar quvvati 2270,5 MVt boʻlib, 9 mlrd. kVt soat elektr energiya ishlab chiqardi.

Nazorat savollari:

1. Elektr toki haqidagi dastlabki qonuniyatlar qachon yaratilgan?
2. Kulon qonunining fizik mohiyatini tushuntiring.
3. Elektr va magnit maydonlari borligini isbotlovchi tajriba kim tomonidan va qachon amalga oshirilgan?
4. Elektrotexnika fanini elektroenergetika yo'nalishi fanlari bilan bog'liqligini tushuntiring.
5. Fanning elektrotexnika umumiy ta'lim tizimida tutgan o'rnini ayting.
6. Elektr zanjirlari nazariyasi asoslarini qaysi qonunlar tashkil etadi?
7. Elektr zanjir qaysi elementlarini bilasiz?
8. Elektr, magnit maydonining klassik nazariyasi qaysi asarda ilk bor umumlashtirilgan?
9. Elektr energiyasining murakkab qirralariga qaysi tomonlari mansubdir.
10. Elektroenergetika sohasi tarixi qachon va nima munosabat bilan boshlangan.

V-BOB. Ta'lim ishtirokchilari va maxsus fanlarini o'qitish metodikasi va uni tashkil etish.

5.1.§. Ta'lim ishtirokchilari

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov 1995 yil fevral oyidagi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining birinchi sessiyasidagi ma'ruzasida "Iqtisodiy va siyosiy sohalardagi barcha islohotlarimizning pirovard maqsadi yurtimizda yashayotgan barcha fuqoralar uchun munosib hayot sharoitlarini tashkil qilib berishdan iboratdir. Aynan shuning uchun ham ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonni tarbiyalash, ta'lim va maorifni yuksaltirish, milliy uyg'onish g'oyasini ro'yobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga etkazish davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib qoladi" deb ta'kidlab o'tganlar.

Oliy Majlisning 1997 yil 29 avgustda bo‘lib o‘tgan IX sessiyasida muhokama etilib, qabul qilingan, hayotimizni hal etuvchi muhim masalalar qatorida ta‘lim-tarbiya tizimini tubdan o‘zgartirish, uni yangi zamon talabi darajasiga ko‘tarish, barkamol avlodimiz kelajagiga daxldor bo‘lgan qonunlar - «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni izchil amalga oshirish jarayonida Kadrlar tayyorlash milliy modeli shakllantirildi. Uning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iboratdir:

SHaxs - kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub‘ekti va ob‘ekti, ta‘lim sohasidagi xizmatlarning istemolchisi va ularni amalga oshiruvchi;

davlat vya jamiyat - ta‘lim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi kadrlar tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillari;

uzluksiz ta‘lim - malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo‘lib, ta‘limning barcha turlarini, davlat ta‘lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat ko‘rsatish muhitini o‘z ichiga oladi;

fan - yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi, ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiquvchi;

ishlab chiqarish - kadrlarga bo‘lgan extiyojni, shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo‘yiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliya va moddiy-texnika jixatdan ta‘minlash jarayonining qatnashchisi.

Mazkur milliy modelning asosiy elementlaridan biri bo‘lgan uzluksiz ta‘lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma‘naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbordosh kadrlar ildam tayyorlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi.

Kadrlar tayyorlash milliy modelining o‘ziga xos xususiyati mustaqil ravishdagi to‘qqiz yillik umumiy o‘rta hamda uch yillik o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limini joriy etishdan iboratdir.

Oliy ta'lim o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi negiziga asoslanadi hamda ikki (bakalavriat va magistratura) bosqichga ega.

Bakalavriat – ta'lim yo'nalishi buyicha fundamental va amaliy bilim beradigan, o'qish muddati kamida turt yil bo'lgan tayanch oliy ta'limdir.

Bakalavrluk dasturi tugallanganidan so'ng bitiruvchilarga davlat attestatsiyasi yakunlariga binoan kasb buyicha «bakalavr» darajasi beriladi va davlat tomonidan tasdiklangan namunadagi, kasb-hunar faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beradigan diplom topshiriladi.

Magistratura - aniq mutaxassislik buyicha fundamental va amaliy bilim beradigan, bakalavriat negizida kamida ikki yil davom etadigan oliy ta'limdir.

Magistrlik dasturi tugallanganidan so'ng bitiruvchilarga davlat attestatsiyasi yakunlariga binoan “magistr” akademik darajasi beriladi va davlat tomonidan tasdiklangan namunadagi, kasb-hunar faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beradigan diplom topshiriladi.

SHuningdek fuqarolar ikkinchi va undan keyingi oliy ma'lumotni shartnoma asosida olishga haqli ekanligi belgilab berilgan.

O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunining 3-moddasida ta'lim sohasidagi daalat siyosatining asosiy tamoyillari belgilab berilgan bo'lib, unga ko'ra ta'lim Uzbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ustuvor deb e'lon qilingan.

Ta'lim soxasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyil qo'yidagilardan iborat:

- ta'lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi;
- ta'limning uzluksizligi va izchilligi;
- umumiy o'rta, shuningdek o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining majburiyligi;

- o‘rta maxsus, kasb-xunar ta‘limining yo‘nalishi: akademiy litsey yoki kasb-xunar kollejida o‘qiishni tanlashning ixtiyoriyligi;
- ta‘lim tizimining dunyoviy xarakterda ekanligi;
- davlat ta‘lim standartlari doirasida ta‘lim olishning hamma uchun ochikligi;
- ta‘lim dasturlarini tanlashga yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv;
- bilimli bo‘lishni va iste‘dodni rag‘batlantirish;
- ta‘lim tizimida davlat va jamoat boshkaruvini uyg‘unlashtirish.

Respublikamizda ta‘lim sohasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar o‘sib kelayotgan yosh avlodda intellektual kobiliyatlar va kasbiy bilimlarni rivojlantirishni ko‘zda tutadi. Bunday kelib chiqqan holda mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodikasi fanining maksadi bo‘lajak mutaxassislarning ixtisoslik fanlaridan ta‘lim berish metodikasi, oliy ta‘lim tizimida o‘qitish shakllari hamda o‘qitishning ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalariga oid bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir.

Mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodikasi fani “Pedagogika” fanining tarmog‘i sifatida quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshirishga qaratiladi:

- Kasbiy ta‘lim vazifalarini asoslash, uning ta‘limiy va tarbiyaviy ahamiyatini ochib berish;
- O‘quv materialini mazmunini asoslash;
- Oliy ta‘lim tizimida ta‘lim jarayonini tashkil etish;
- Bo‘lajak mutaxassislarda kasbiy bilimlarni shakllantirishning pedagogik va axborot texnologiyasini asoslash.

Mazkur fan mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodlariga bahishlangan bo‘lib, u talabalarga tanlangan soha bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlashga oid chuqur nazariy bilimlar berishga yo‘naltirilgan. SHu bilan birgalikda fanning mazmunida o‘qitish usullariga oid umumiy ma‘lumotlar, ta‘lim jarayonining tashkiliy-pedagogik sharoitlariga ham e‘tibor qaratilgan.

Balalavr o‘zining kasbiy faoliyatida ilmiy tajriba va ishlab chikarishni boshqarishga oid bilim va ko‘nikmalarni to‘daqonli o‘zlashtirgan bo‘lishi bilan birga ilmiy-pedagogik izlanishlar olib borish kobilyatlariga ham ega bo‘lishi lozim.

Bakalavr ilmiy-pedagogik yo‘nalishda ish olib borishi uchun pedagogika, psixologiya fanlarini va mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodikasini bilishi zarur.

Bakalavr ilmiy-pedagogik ijodiyot metodologiyasini, o‘qituvchi kasbiga oid pedagogik va kommunikativ kobilyatlarni, pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratni, ishchi o‘quv dasturi va o‘quv rejaları tuzishni, fan yuo‘yicha talabalar bilimni baholashning reyting tizimini bilishi lozim.

Mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodikasi fanini o‘zlashtirgan talaba:

- o‘qitishning didaktik qonunlari va tamoyillarini, ta’lim-tarbiya berishning nazariyasi va amaliyotini. o‘qitishning zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini, ta’lim jarayonini tashkil etishning turli usul va shakllarini, jumladan ma’ruza o‘qishni. amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazishni, talabalar mustaqil bilim olishlarini tashkil etishni, malakaviy bitiruv ishlariga rahbarlik qilishni, ta’lim jarayonida o‘qitishning texnik vositalari va axborot texnologiyalarini qo‘llash ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak.

Mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodikasi fanini o‘rganish jarayonida muammoli ma’ruzalar o‘tkazish, interfaol metodlar, pedagogik strategiyalardan foydalaniladi.

5.2.§. Maxsus fanlarini o‘qitish metodikasi va uni tashkil etish.

Maxsus fanlarning o‘ziga xos xususiyatlari shundaki, unda ko‘proq amaliylik yuqori bo‘lganligi, ishlab chiqarishga yaqinroq bo‘lganligi ularning umumta’lim fanlaridan fakli ekanligini ko‘rsatadi. Ishlab chiqarish amaliyotlari mutaxassislik fanlari bilan o‘zaro og‘liq holda olib boriladi. Maxsus fanlardan o‘qitish

metodlarini tanlash va o‘quv maqsadlarini belgilash ham o‘ziga xosligini talab etadi.

Mutaxassislik fanlari mazmun va mohiyatiga ko‘ra quyidagi guruhlarga ajratiladi:

1.O‘quv materiallarida texnikaga bog‘liq masalalar yoritilgan mutaxassislik fanlari.

2.Ishlab chiqarishni tashkil etish, boshqarish va iqtisodiyot to‘g‘risida o‘quv materiallarini o‘zida qamrab olgan mutaxassislik fanlari.

Mutaxassislik fanlarini o‘qitish o‘zining ko‘pgina belgilari, ya’ni mazmuni, maqsad va vazifalari, metodlari, vositalari, tashkil etilishi, o‘tkazish joyi, jihozlanishi, shakllari, tuzilishi bilan umumta’limfanlaridan keskin farq qiladi.

Mutaxassislik fanlarini o‘rganishda hisob ishlari, kompyuterli tajriba mashg‘ulotlari, dinamik jarayonlarning videolavhalari, algoritmlar yoki dasturlar tuzish kabi alohida ko‘nikmalarni shakllantiruvchi laboratoriya –amaliy mashg‘ulotlarni, texnika va texnologiyalarga yaqin jarayonlarni o‘rganishga to‘g‘ri keladi.

SHuning uchun mutaxassislik fanlari o‘quv-uslubiy ta’minotini ishlab chiqish, ta’limning samarali usul va vositalarini tanlash muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy sohasidagi o‘zgarishlar ta’lim islohotlari bilan chambarchas bog‘liqdir. «Ta’lim to‘g‘risida»gi va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» qonunlariga asosan, o‘xshashi yo‘q, yangi turdagi ta’lim turi – o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi (O‘MKHT) shakllandi. Endilikda yangi turdagi o‘quv muassasalarda: akademik litsey va kasb-hunar kollejlarda ilmiy jihatdan «mutaxassis» tushunchasiga mos yangi xodimlar turkumini bunyodga keltirishni amalga oshirishga tayyorgarlik ko‘rilmoqda. SHu bilan birgalikda O‘MKHT o‘quv muassasalarida yuqori malakali o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limiga ega bo‘lgan kichik mutaxassislarni tayyorlash davlat miqyosida dasturlashtirilmoqda.

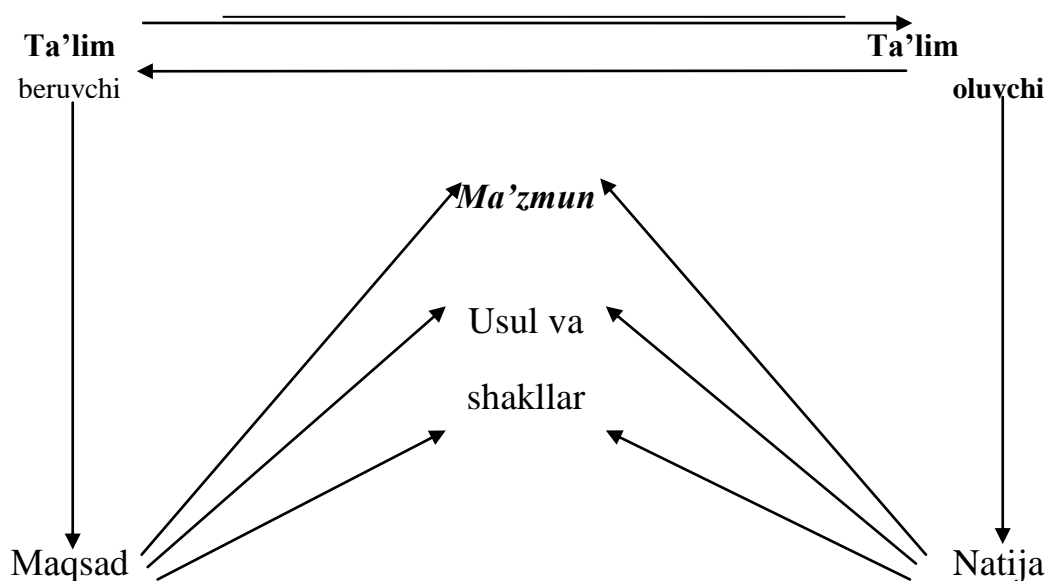
Mos ravishda ta'limning modellari ham sifat jihatidan o'zgarishi kerak: zamonaviy usullar, vositalar, ta'limning shakllari va usullari ta'lim oluvchilarda quyidagi xususiyatlarni shakllantirishni ta'minlashga qaratilgan:

- jarayoniy mahoratlarni;
- axborotlardan mustaqil foydalanish qobiliyatini;
- muammoni hal etishda ijodiy yondashishni;
- tashkilotchilik ko'nikmalarini va h.k.z.

Bo'lg'usi kichik mutaxassislarni Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarda tayyorlash davrida ijtimoiy jihatdan ahamiyatga ega bo'lgan ushbu bilim va malakalarni shakllantirish jarayonini qanday amalga oshirish mumkin? Ayniqsa, ta'lim oluvchilarning fikrlash jarayoni va faoliyatini faollashtirish usullarini tanlash eng asosiy muammo bo'lgan va shunday bo'lib qoladi. Muammoning negizini aniqlashga harakat qilib ko'ramiz. Buning uchun pedagogik jarayonning sxemasini ko'rib chiqamiz.

Jarayon – (lotincha *prozessys* so'zidan olingan bo'lib), oldinga harakat, o'zgarish degan ma'noni anglatadi.

Pedagogik jarayon – ta'lim beruvchi bilan ta'lim oluvchi o'rtasidagi berilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan va belgilangan natijaga olib keluvchi o'zaro ta'sir jarayonidir.

5.1-rasimda ko‘rinib turibdiki, talim natijalari bevosita quyidagilarga bog‘liq:

- Talim beruvchi bilan talim oluvchining o‘zaro munosabatiga
- Talim texnologiyalariga.

Sxemadan ko‘rinib turibdiki, usul –bu loyixalashtirilgan maqsad bilan yakuniy natija o‘rtasidagi bog‘lab turuvchi zvenodir.

Usullarsiz, qo‘yilgan maqsadga, belgilangan mazmuni amalga oshirishga, bilish faoliyatini faollashtirishga, sezilarli natijalarga erishish mumkin emas.

Ushbu qo‘llanmada biz dars berish hamda o‘qitish usullarini tanlash va amalga oshirishni ko‘rib chiqamiz. Usullarni guruhlarga bo‘lish va yoritib berishni biz quyidagicha amalga oshirdik, ya’ni:

- ulardan turli fanlarni o‘qitishda foydalanish mumkin;

-ularni o‘qitish maqsadlari va didaktik vazifalarga mos holda tanlash mumkin;

Demak, ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqishda usullarni maqsadli yo‘naltirilgan tanlashni siz mustaqil amalga oshirishingiz mumkin. Bu esa qo‘yilgan maqsadingizga erishishingizni kafolatlaydi.

Ta’lim usullarini tanlash va amalga oshirish to‘g‘risida gapirishdan avval, biz, usulning ta’lim texnologiyasidagi roli va o‘rnini aniqlab olishimiz lozim.

Usul – (grekcha Metodos so‘zidan olingan bo‘lib, izlanish yoki bilish yo‘li, nazariya, ta’limot ma’nosini anglatadi) ma’lum bir aniq vazifalarni echishga bo‘ysindirilgan, borliqni amaliy yoki nazariy o‘zlashtirish operasiyalarining yoki yo‘llarining yig‘indisi.

O‘qitish usuli – o‘qitishda belgilangan maqsadga erishish uchun ta’lim oluvchi va ta’lim beruvchining o/zaro bog‘liq faoliyatini tashkil etishning tartibga solingan usulidir.

5.2-rasmda ko‘rinib turibdiki, ta’lim maqsadlarini amalga oshirish bo‘yicha ta’lim oluvchilar bilan sizning o‘rtangizda bo‘ladigan birgalikdagi murakkab jarayonda ta’lim usuli muhim vazifani bajaradi.

Usullar natijaga erishishni ta’minlaydi. Ushbu ta’lim davridan chiqishda ta’lim oluvchi quyidagilarni egallaganiga qarab shakllanadi:

- bilish
- uddalash
- qadrlash (qadriyatli yo‘nalishlar va ko‘rsatmalar, motivatsiya)

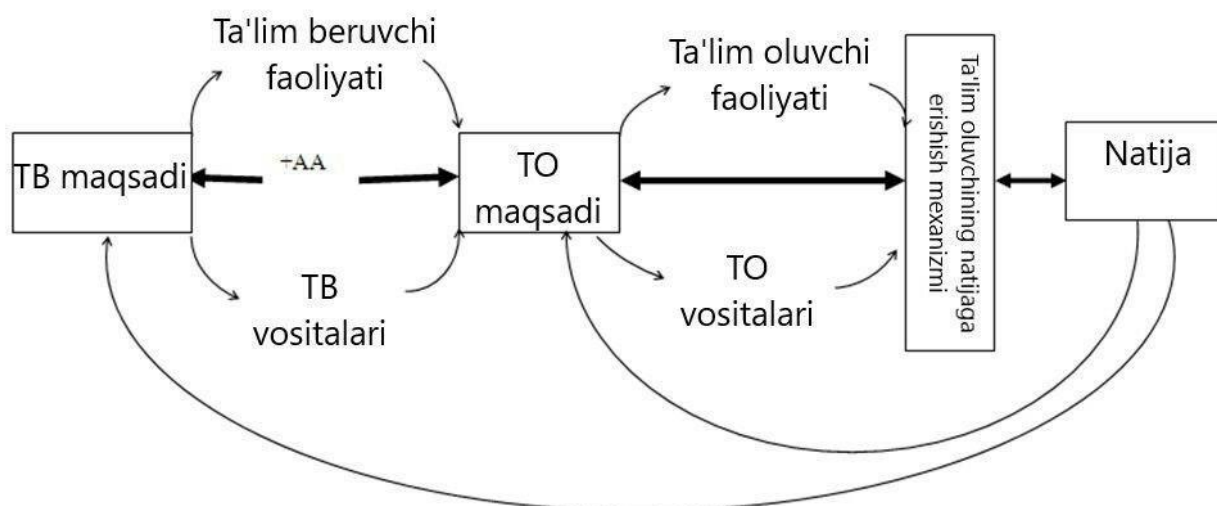
TB – ta’lim beruvchi

TO – ta’lim oluvchi

Q - qabul qilish va tushunish

A - anglash va xotirada saqlash

A - amalda qo‘llash

5.2-rasm. Ta’lim usulining modeli

Ta’limning boshlang‘ich davrida, ta’lim beruvchi bilan ta’lim oluvchining maqsadlari, qoidaga binoan, bir biridan uzilgan holda bo‘ladi (Rasm-5.2). SHuning

uchun, avvalo, Siz maqsadingizni ta'lim oluvchiga etkazishingiz kerak bo'ladi. Ta'lim oluvchi, ushbu maqsadlarni:

- (Q) abul qilishi va tushunishi;
- (A) anglashi va xotirada olib qolishi;
- (A) amalda qo'llashi lozim.

Usullar ta'lim mazmunini amalda qo'llashni ta'minlaydi, bunda ta'lim beruvchi faoliyatini tashkil etish yo'li – dars berish usullaridir, ta'lim oluvchining faoliyati esa – o'rganish usullaridir.

Agar bizning va ta'lim oluvchining maqsadlarimiz bir-biriga to'g'ri kelgandagina birgalikda faoliyat olib borishi mumkin bo'ladi. Bunday faoliyat sub'ekt (ta'lim beruvchi) – ob'ekt (ta'lim oluvchi) ko'rinishida emas, balki sub'ekt-sub'ekt xarakterini oladi.

Maqsadlar, bizning ta'lim oluvchilar bilan birgalikdagi faoliyatimizda vositalar yordamida amalga oshiriladi, usullar esa, ularni amaliy bajarilishini ta'minlaydi.

Dars berish usullari – ta'lim beruvchining faoliyatini tashkillashtirish vositasidir, o'qish usullari esa, ta'lim oluvchining faoliyatini tashkil qilish vositasidir.

Biz esa usullar tizimini, ta'lim maqsadlariga erishish bo'yicha talaba va o'qituvchining birgalikdagi ish faoliyatini tashkil qilish uslublarini sanab chiqamiz va ularni quyidagi belgilari bo'yicha guruhlariga bo'lamiz:

Birinchi guruh – talabalarning o'zlashtirish, tushunib etish, bilimni mustahkamlash bo'yicha perseptiv (Perseptiv - o'zlashtirish) ish faoliyatini ta'minlaydigan, tayyor holatda talabalarga bayon qilingan o'qitish va bilim olish usullari:

- ma'ruza, hikoya, tushuntirish;
- namoyish, illyustratsiya, videousul.

Ikkinchi guruh – talabalarning bilimni o‘zlashtirish, singdirish, mustahkamlash bo‘yicha reproduktiv faoliyatini ta‘minlovchi, mahorat va malakani algoritm (namuna) bo‘yicha talabaning bevosita boshchiligida ishga solishni tashkil etishga asoslangan o‘qitish va bilim olish usullari:

- kitob bilani ishlash;
- laboratoriya usuli;
- mashqlar.

Uchinchi guruh – ta‘limga muhokama va rivojlantiruvchi xarakter beruvchi, ta‘lim oluvchilarni mahsuldor faoliyatini ta‘minlovchi dars berish va o‘qitish usullari:

- o‘quv suhbatlari;
- davra suhbatlari;
- bahs;
- miyaga hujum (breynstorming);
- ishbilarmon yoki rolli o‘yin;
- «pinbord».

To‘rtinchi guruh – talabalar tomonidan muammoni tushunish va echish, mustaqil bilim olishni kuchaytiradigan va shunga undaydigan usullar:

- muammoli topshiriqlar usuli;
- individual (amaliy) usul;
- loyihalar usuli.

Ta‘lim metodlari o‘qitishning o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarga erishish usullari xamda o‘quv materialini nazariy va amaliy jihatdan yo‘naltirish yo‘llarini anglatadi.

Ta‘lim metodi – o‘quv jarayonining majmuaviy vazifalarini echishga yo‘naltirilgan o‘qituvchi va talabalarning birgalikda faoliyati usuli bo‘lsa, **ta‘lim metodikasi** – muayyan o‘quv predmetidagi o‘qitishning ilmiy asoslangan metod, qoida va usullar tizimini ifodalaydi.

O‘qitish metodi o‘qitish jarayonida o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish masalalarini echishga yo‘naltirilgan ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchining tartibli bir-biriga bog‘langan faoliyatini anglatadi.

O‘qitish metodlari ta’lim jarayonida ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchi faoliyatining qanday bo‘lishi, o‘qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib borish kerakligini xamda shu jarayonda talabalar qanday ish xarakatlarni bajarishlari kerakligini belgilab beradi.

O‘qitish metodlari o‘quv jarayonining muxim tarkibiy qismi xisoblanadi. Faoliyatning tegishli metodlarisiz ta’limning maqsad va vazifalarini o‘quv materialining muayyan mazmunini talabalar tomonidan o‘zlashtirishga erishib bo‘lmaydi.

Ta’lim modeli – ta’lim jarayoni tuzilmasidir. Ta’lim modellari ikki turga ajratiladi:

- An’anaviy ta’lim modellari
- Noan’anaviy ta’lim modellari

Noan’anaviy ta’lim modellarini quyidagilarga ajratish mumkin:

- Xamkorlikda o‘rganish
- Modellashtirish
- Tadqiqot

An’anaviy dars muayyan muddatga mo‘ljallangan ta’lim jarayoni ko‘proq o‘qituvchi shaxsiga qaratilgan mavzuga kirish yoritish, muxokama qilish va yakunlash bosqichlaridan iborat ta’lim modelidir.

An’anaviy ta’lim metodlari:

- ma’ruza, xikoya, tushuntirish, laboratoriya, suxbat, mashq, amaliy
- to‘rt pogonali metodlar kiradi

Noan’anaviy ta’lim metodlari:

- Kichik metodlarda ishlash metodi;
- Baxs munozara metodi;
- Davra suxbati metodi;
- Ishbob o‘yin;
- Loyixalash;
- Yo‘naltiruvchi matn;
- Muammoli vaziyat;
- Aqliy xujum;
- Rolli o‘yin.

An’anaviy ta’lim metodlari:

Ma’ruza – katta hajmdagi o‘quv materialini nisbatan uzoq vaqt davomida monologik bayon etishdir.

Bu metodning asosiy vazifasi – ta’lim berish, o‘rgatish. Belgilari:

- qat’iy tuzilmaga ega;
- nutqiy-mantiqiy bayon qilish;
- berilayotgan axborotning ko‘pligi.

Ma’ruzalar o‘qituvchilarga talabalar tajribasizlik tufayli e’tibor bermaydigan fanning muhim lahzalarini ajratib ko‘rsatish imkonini beradi.

Talabalar bilan o‘qituvchining birgalikdagi ushbu faoliyatini tashkil etishning samarali shartlari quyidagilardan iborat:

- ma’ruzaning batafsil rejasini tuzish;
- ma’ruza rejasini eshittirish;

- rejaning har bir punktini yoritishdan so‘ng qisqacha umumiy xulosa qilish;
- ma’ruzaning bir qismidan boshqa qismiga (bo‘limiga) o‘tishda mantiqiy bog‘liqlikni ta’minlash;
- muammoli bayon qilish;
- yozib olish zarur bo‘lgan joylarni ajratish (yozdirish);
- ma’ruzalarni uning alohida holatlarini batafsil tahlil qilish imkonini beruvchi seminar-mashg‘ulotlari va amaliy mashg‘ulotlar bilan qo‘shib olib borish.

Ma’ruza metodidan foydalanganda ma’lumotlar, tushuntirishlar (izohlar) va faktlar ratsional ravishda taqdim etiladi.

Ma’ruza metodining afzalliklari:

- aniq ilmiy bilimlarga tayanadi;
- vaqtdan unumli foydalaniladi;
 - o‘qituvchi tomonidan o‘quv jarayonini to‘liq nazorat qilish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Hikoya – uncha katta bo‘lmagan, ta’riflovchi xarakterga ega bo‘lgan o‘quv materialini monologik hikoya qiluvchi, xabar beruvchi bayon.

Tushuntirish – bayon qilinayotgan turli xolatlarni taxlil qilish, tushuntirish izox berish va isbotlash yordamida o‘quv materialini bayon qilish.

Turt pogonali metod – amaliy ko‘nikmalarni o‘zlashtirish jarayonining to‘rt pogonasi dorasida kechadigan metoddur. Bu metod quyidagi bosqichlardan iborat:

- Tushuntirish;
- Nima qilish kerakligini ko‘rsatib berish;
- Ko‘rsatilgan tarzda qaytarish;
- Mashq qilish.

To'rt pogonali metodning asosiy belgisi – talabalarning xarakatlari o'qituvchi ko'rsatib bergan xarakatlar doirasi bilan cheklanganligidir.

Laboratoriya usuli – bu usulda ta'lim oluvchi ta'lim beruvchi raxbarligida oldindan belgilangan reja asosida tajribalar o'tkazadi yoki amaliy vazifalarni bajaradi va shu jarayonda yangi bilimlarni anglaydi, tushunib etadi.

Mashq – o'qitish uslubi bo'lib, o'tilgan materialni amaliyotda qo'llash maqsadida, reja bilan tashkil etilgan amallarni ko'p marotaba bajarishdir.

Suhbat – o'qitish va o'qishning dialogik, savol javob usuli.

Munozara – faol ta'lim uslubi bo'lib, muxokama ma'lum muammo bo'yicha fikr almashinuv ko'rinishida o'tadi.

Aqliy hujum (breynstorming) – g'oyalarni generatsiya qilish usuli bo'lib, bunda qatnashchilar birlashgan xolda qiyin muammoni echishga xarakat qiladilar, uni echish uchun shaxsiy g'oyalarni ilgari suradilar (generatsiya qiladilar).

Namoyish – ta'lim oluvchilarni tabiiy xolatda xodisalar, jarayonlar, ob'ektlar bilan ko'rgazmali tanishtirish qaratilgan. Bu metod ta'lim beruvchi tomonidan bayon qilinayotgan ilmiy, nazariy bilimlarni ta'lim oluvchilar tomonidan puxta o'zlashtirish uchun ularning sezgi organlari – eshitish, ko'rish, hid bilish va ta'm bilish, teri sezgilarining bir ob'ektga aloxida-aloxida yoki bir necha sezgi a'zolarini bir yo'la safarbar qilishga imkon beruvchi metoddir.

Illyustratsiya – xodisa, narsa jarayonlarni tasviriy shaklda sxema, reproduksiya, yassi modellar yordamida ko'rsatish va qabul qilishni ko'zlaydi.

Videosul – axborotni ko'proq ko'rgazmali o'zlashtirishga asoslangan bo'lib, unda kineskop, kodoskop, proektor, kinoapparat, o'quv televideniyesi, videomagnitafon, multimediya, elektron kitob, axborotni displeyda aks ettiruvchi kompyuterdan foydalaniladi.

Kitob bilan ishlash metodi kitob ustida ishlash, olingan bilimlarni xotirada qayta tiklash, bilimlarni saqlashga qaratilgan metoddir.

Kitob bilan ishlashning Insert metodi ta'lim oluvchiga yangi axborotni noma'lum yoki tushunarsiz, yoki e'tiroz bildirish lozim bo'lganlarga ajratib, baxolash imkonini beradi. O'qish jarayonida o'quv materialining xar bir satr boshi yoki qismining mazmuni baxolanib, xulosa varaqning chap tomoniga qalam bilan maxsus belgi qo'yib boriladi.

Insert – samarali o'qish va fikrlash uchun belgilarning interaktiv tizim.

Texnologik xarita - jarayonning qadamma-qadam, boqichma-bosqich, izchillik bilan ko'pincha grafik usulda qo'llaniladigan vositalarni ko'rsatib bergan xolda tasvirlash.

Ta'lim – tarbiya jarayonining sifat samaradorligini oshirish ko'p jihatdan ta'lim vositalari bilan qay darajada ta'minlanganlik bilan bog'liq bo'ladi.

Ta'lim vositalari olti turga bo'linadi:

- Matnli vositalar
- Tasvirli vositalar
- Audio vositalar
- Modelli vositalar
- Yordamchi jixoz vositalar
- Real vositalar

Matnli-ma'lumot olish va ma'lumotni qayta ishlash uchun:

- O'quv dasturlari
- Maxsus adabiyot

- Tarqatma material
- Imtixon va nazorat varaqlari

Tasvirli – umumiy tasavvurni vujudga keltirish uchun:

- Fotosuratlar
- Eskiz chizma, sxemalar
- Ramziy tasvirlar, reja jadvallar, simvollar
- Diagramma va grafiklar

Audio – jarayonlar va ishlash mexanizmlari to‘g‘risida tasvir va ovoz orqali tasavvurlarni vujudga keltirish:

- Video filmlar
- Kompakt disklar
- Audiokassetalar

Tasvir va matnni yozish va saqlash uchun yordamchi jixozlar:

- Duskalar (oq doska, magnit doskasi);
- Pinbord doskasi;
- Video proektor, videoproektor doskasi;
- Kodoskop;
- Videomagnitafon, kamera;
- Kompyuter;
- Flipchart.

Modelli – o‘rganilayotgan ob’ektning modeli orqali u xaqda tasavvur xosil qilish:

- Modellar
- Maketlar

Real – o‘rganilayotgan ob’ektlar xaqida tasavvurni vujudga keltirish:

- Asbob uskunalalar
- Stanoklar
- YArim tayyor maxsulotlar

Jaxon pedagogikasida o‘qitish metodlarining turli funksiyalariga va prinsiplariga qarab turlicha sinflashgan aniq bo‘lishga yondoshish tamoyillariga asoslanib o‘qitish metodlarining barchasini bir necha guruxga bo‘lish mumkinligi e’tirof etiladi, lekin o‘qitish metodlari qator qarashlarga ega va turli nuqtai - nazarlarda qurilishi mumkin. Tabiiyki ularni sinflashda turli xil yondashishga olib keladi.

S.I. Perovskiy E.YA. Gollandlar o‘qitish metodlarini axborotni qabul qilish tasnifi va uzatish manbai bo‘yicha og‘zaki, ko‘rgazmali va amaliy metodlarga bo‘lganlar.

M.N. Skotkin, I.YA. Laynerlar ta’lim tarkibini o‘zlashtirish bo‘yicha ta’lim oluvchilarning tushunish faoliyati tasnifiga mos ravishda quyidagi metodlarga ajratadilar: ko‘rgazmali – tushuntirish, (axborot-retseptiv), reproduktiv, muammoli yoritish, qismli izlanuvchan yoki evristik va tadqiqotli.

M.I. Maxmutov ta’lim metodlarini o‘qitish metodlariga mos ravishda sinflashni taklif qilgan, ya’ni axborot-muammoli va ijro etuvchi, tushuntirish va reproduktiv, amaliy-ko‘rsatmali va produktiv-amaliy, undovchan-tushuntirish va qismli izlanuvchan.

N.M. Verzilin, A.N. Alekseyuk, I.D. Zvereevlar o‘qitish metodlarini sinflashda bilim manbai bo‘yicha va mantiqiy isbot bilan bir vaqtda ta’lim oluvchilarning o‘quv faoliyati mustaqillik darajasi va bilimlar manbai bo‘yicha yondoshishni ko‘proq qo‘llashni taklif qilganlar.

S.G. SHopovalenko o'qitish metodlarini to'rt tomonlama qurish orqali sinflashni taklif qilgan bu quyidagicha:

Mantiqiy-tarkibiy; manbali; jarayonli va uyushgan-boshqarmali.

Umumiy o'qitish amaliyotida ko'p tarqalgan kamchiliklar sifatida atoqli rus pedagogi N.V. Kuxarev N.V. quyidagilarni ko'rsatib o'tadi:

- Umumiy o'qitish amaliyotini bir xilligi ularni tuzilishini mutloqligi;
- Dars tarkibidan ozroq chetga chiqa olmaslik, ta'lim oluvchilarning e'tiborini yo'qligi;
- Frontal ishlarning individual ishlar bilan nomutanosib qo'shilib ketishi;
- Ta'lim oluvchini savoliga ta'lim beruvchining va oluvchilarning e'tiborsizligi;
- Ta'lim oluvchilarning bilish imkoniyatlarini qadrlamaslik yoki o'ta qadrlash;
- Kuchli ta'lim oluvchilar savol javoblari misolida zaif ta'lim oluvchilarni o'qita olmaslik;
- Ta'lim oluvchilarning bilish imkoniyatlarini rivojlantirish o'rniga tashqi ko'rinishlarini faollashtirish;
- Darsda vaqtni ratsional taqsimlamaslik. Savol javoblarni cho'zish, yangi materiallarni bayon etishda va mustaxkamlashda vaqtni qisqartirish;
- Uy vazifasini bajarishda va darsda mustaqil ishlarga ko'nikmalar xosil qilishda chala va loqaydlik bilan o'qitish.

- Ratsional taqsimlanmagan o'qitish metodlarini tanlash, yangi muxitni

xisobga olmay birovning malakasini ko'chirib olish.

Atoqli rus pedagoglaridan biri Ushinskiy o'qitishni yuqori sifatini ta'minlash uchun ta'lim oluvchilarni samarali mehnat tizimlariga jalb etishda va bunda ta'lim oluvchilar va ta'lim beruvchini ortiqcha yuklamalardan olib qochish, bunday xodisaga yo'l qo'ymaslik, ularni faoliyatini baxolashda baxo yig'ishga va formallashtirishni oldini olish, buning uchun butun an'anaviy darslarni va uni tarkibiy tuzilishini qayta ko'rish lozimini ta'kidlab o'tgan. Atoqli pedagog Ushinskiy aytganidek, xar bir ta'lim oluvchi o'qishga o'rganishi lozim.

Xar bir ta'lim oluvchini kitobdan bilimni qidirib olishga, matndan, ta'lim beruvchidan va o'z do'stlaridan olgan mustaqil qayta ishlangan bilimni to'g'ri, tartibli, ifodali va qiziqarli bayon etishga o'rgatish katta masaladir. Darsda xar bir ta'lim oluvchi nafaqat bilimlarni kitoblardan yoki boshqa odamlardan olishi, mustaqil qayta ishlashni o'rganishi, balki bu bilimlarni turli voqea, xodisa va turli maqsadlarda qullay olishni o'rganishi lozim, chunki bu bilimlar xaqiqatda mustaxkam, egiluvchan, to'g'ri, keragicha to'liq tizimli bo'lishi kerak va amaliy yo'nalishga ega bo'lmog'i shart.

Muammoli o'qitish mutaxasislari bo'lmish M.N. Skatkin va I.YA. Lernerlar tomonidan taklif qilingan o'qitish metodlari o'qitish jarayonini tashkiliy shakllarini to'liq qismlarga bog'liq bo'lmagan xolda olingan bilish jarayonining qator bosqichlarni tasvirlab beradi:

1. Axborot – retseptiv metod. Bu metoddan boshlab darsda bilish jarayoni boshlanadi. Ta'lim beruvchi axborotni beradi, ta'lim oluvchilar uni qabul qiladilar, eslab qoladilar, fikr yuritadilar, eslab qoladilar. Axborotni boshlang'ich manbai kitob, o'quv qo'llanma, ko'rgazma qo'llanmali qurol va vositalar xizmat qilishi mumkin.
2. Reproduktiv metod – ta'lim beruvchi savoli yoki topshirig'i asosida o'rganilayotgan materialni ta'lim oluvchilar qayta ishlaydilar. U bilan ular

ta'lim beruvchi bayoni orqali yoki kitob, o'quv qo'llanma yordamiga tayanadilar.

3. Muammoli bayon metodi – ta'lim beruvchi muammo tanlaydi, o'zi echadi lekin bunda uning echimi yo'l ko'rsatadi. Biroq ziddiyatlarni ta'lim oluvchilarga tushunarli qilib beradi. Echish yo'lidagi xarakatlarni ya'ni qanday fikr yuritishni ochib beradi. Bu metodni vazifasi shundan iboratki ta'lim beruvchi ilmiy bilish namunalarini muammoni ilmiy echishni “bilim embriologiyasi”ni ko'rsatadi. Ta'lim oluvchilar bu xarakatlarni ishonchliligini nazorat qiladilar, uni mantig'ini fikriy kuzatishadi, butun muammoni echish bosqichlarini o'zlashtiradilar.

4. Qisman izlanuvchan yoki evristik metod ijodiy faoliyatni qismlab o'zlashtirish malakasi muammoli topshiriqlarni echishni aloxida bosqichlarini egallash ta'lim oluvchilarni butun masalani echishga o'rgatish uchun, ularni xar bir echim bosqichlarini mustaqil bajarishga o'qitish zarur bo'ladi.

Bir xolatda – muammoni ko'rish, xujjatlarga tasvirlangan isbot yoki xodisaga rasmga savollar qo'yishni taklif qilish, boshqasida – isbot tuzish, uchinchidan ko'rsatilayotgan dalillardan xulosalar chiqarish, to'rtinchidan taxlillarni aytib berish, beshinchidan echimni tekshirish rejasini tuzish.

5. Tadqiqotchilik metodi ijodiy faoliyatning asosiy o'qitish metodi bo'lib xisoblanadi.

Bu metod uning oddiy variantlarida xam muammoli masalani to'liq echishda uning kerakli bosqichlaridan mustaqil o'tishda ta'lim oluvchidan maxsus tayyorgarlikni talab etadi.

Leningrad xozirgi Sankt-Peterburgda 1978 yil ilmiy konferensiyada o'qitish metodlari ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining bir-biriga bog'langan faoliyatining tartiblangan usuli sifatida aniqlangan. Bu erda faoliyat tartibsiz emas, balki uyushtirilgan, tartiblangan o'qitish metodlari va shakllari xozirgi zamon didaktikasi va fan didaktikasining barchasida koordinal songa kiruvchi asosiy

muammolardan xisoblanadi. Bu muammolar hozirgacha emperik xamma tomonlama echilgan barcha o'z malakasidan kelib chiqqan yoki birovni malakasini ko'chirgan.

O'qitish metodi – bu o'qitishni uyushtirilgan tuzilmasini xamda to'liq olingan o'qitish jarayonini o'z ichiga olgan tuzilma.

O'qitish metodlari – bu o'qitish jarayonini uyushtirilgan xarakatdagi va ishdagi tuzilmasi. A.F.Osborn tomonidan “Fikriy xujum” metodi tavsiya etilgan bo'lib, uning asosiy tamoyili va sharti mashg'ulot baxsining xar bir ishtirokchisi tomonidan o'rta tashlanayotgan fikrga nisbatan tanqidni mutlaqo ta'kidlash xar qanday lo'qma va xazilni rag'batlantirishdan iboratdir.

J. Donalds Filips tomonidan “YAlpi fikriy xujum” metodi ishlab chiqilgan bo'lib, uni xar bir 20-60 nafar ta'lim oluvchiga qo'llash mumkin.

Dars – hozirgi zamon o'quv – tarbiya jarayonida ta'lim maqsadlarini amalga oshirishda asosiy ta'lim shakli hisoblanadi. O'tkazilgan dars talabalarni ham, o'qituvchilarni ham qanoatlantirish uchun javob berish kerak. Ayrim olingan biron-bir dars predmet kalendar dasturidagi o'z o'rniga ega bo'lishi, maqsadi aniq belgilangan bo'lishi kerak. Dars tish jarayonida shakllantirilishi lozim bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar alohida aniqlanishi lozim. SHu bilan birga mazkur dars davomida bilim, malaka va ko'nikmalarning erishiladigan darajasi ham belgilanishi maqsadga muvofiqdir. Darsda ishlatiladigan metodlar, vositalar turkumi aniq bo'lishi oldindan begilanishi maqsadga muvofiqdir. Darsga qo'yiladigan didaktik talablardan yana biri – beriladigan o'quv materialini sistemali ravishda osondan-qiyinga, oddiydan-murakkabga, talabalar yosh xususiyatlarini e'tiborga olgan holda amalga oshirilishi kerak.

Darsga qo'yiladigan tashkiliy talablar:

- Kalendar rejalashtirish asosida dars o'tkazishning ishlab chiqilgan aniq rejasi mavjud bo'lishi;

- darsning o‘z vaqtida boshlanib, o‘z vaqtida tugashi;
- darsning mantiqiy izchilligi, tugallanganligi;
- darsda tashkil etishda turli-tuman vositalardan, o‘quv-texnik, kompyuter texnikasidan, ko‘rgazmali qurollardan foydalanishni ko‘zda tutish.

Darsning tarkibiy tuzilishi o‘rganilayotgan materialning mazmuniga, darsda foydalaniladigan ta’limning usullari va metodlariga, talabalarning tayyorlanish hamda rivojlanish darajasiga, o‘quv jarayonida darsning o‘rniga bog‘liq bo‘ladi.

Mustaqil ta’lim mazmuni. Mustaqil ta’lim talabalar uchun majburiy o‘quv mashg‘uloti hisoblanadi va rejali xarakter kasb etadi. Mustaqil ta’lim mavzusi talabalar mustaqil o‘rganadigan ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlardan beriladi. Mustaqil ta’lim talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlashga, mavzularni tushunish qobiliyatini maksimal darajada rivojlantirishga, umumiy dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi.

“Mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodikasi” fanini o‘rganish davomida talabalar ta’lim mazmunini tahlil qilish, ularda pedagogik faoliyatni yo‘lga qo‘yish va rivojlantirish, fanlardan o‘quv reja va dasturlarni ishlab chiqish, ta’lim metodlarini rivojlantirish muammolarini mustaqil o‘rganishga olib keladi.

Mustaqil ta’lim sifatida tavsiya etiladigan mavzulardan namunalar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunining qabul qilinishi, uning maqsadi va mohiyati
2. “Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi”da ko‘zda tutilgan maqsad va vazifalar
3. O‘zbekiston ta’lim tizimidagi islohotlar

4. Oliy ta'lim tizimida mustaqil ishlarni tashkil etish

5. Yangi ta'lim to'g'risidagi qonunning mohiyati.

Mavzu yuzasidan nazorat savollari:

1. Kadrlar tayyorlash milliy modelining tarkibiy qismlari
2. Ta'lim sohasidagi Davlat siyosatining asosiy tamoyillari
3. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi fanining asosiy vazifalari
4. Ta'limning an'anaviy metodlari
5. Darsga qo'yiladigan tashkiliy talablar
6. Ta'lim modeli nima?
7. Oliy ta'lim tizimida ta'limning qanday shakllari qo'llaniladi?
8. Ta'lim vositalariga nimalar kiradi?
9. Darsga qanday didaktik va tashkiliy talablar qo'yiladi?
10. Mustaqil ta'lim mazmuni nimalardan iborat?

VI-BOB. Oliy o'quv yurtida o'quv jarayoni va uning uslubiy ta'minoti.

6.1.§. Oliy o'quv yurtida o'quv jarayoni.

Ta'lim jarayoni – pedagogning va u rahbarlik qilayotgan talabalarning bilim, ko'nikma hamda malakalar sistemalarini ongli ravishda va puxta o'zlashtirishga qaratilgan izchil harakatlari majmuidan iborat.

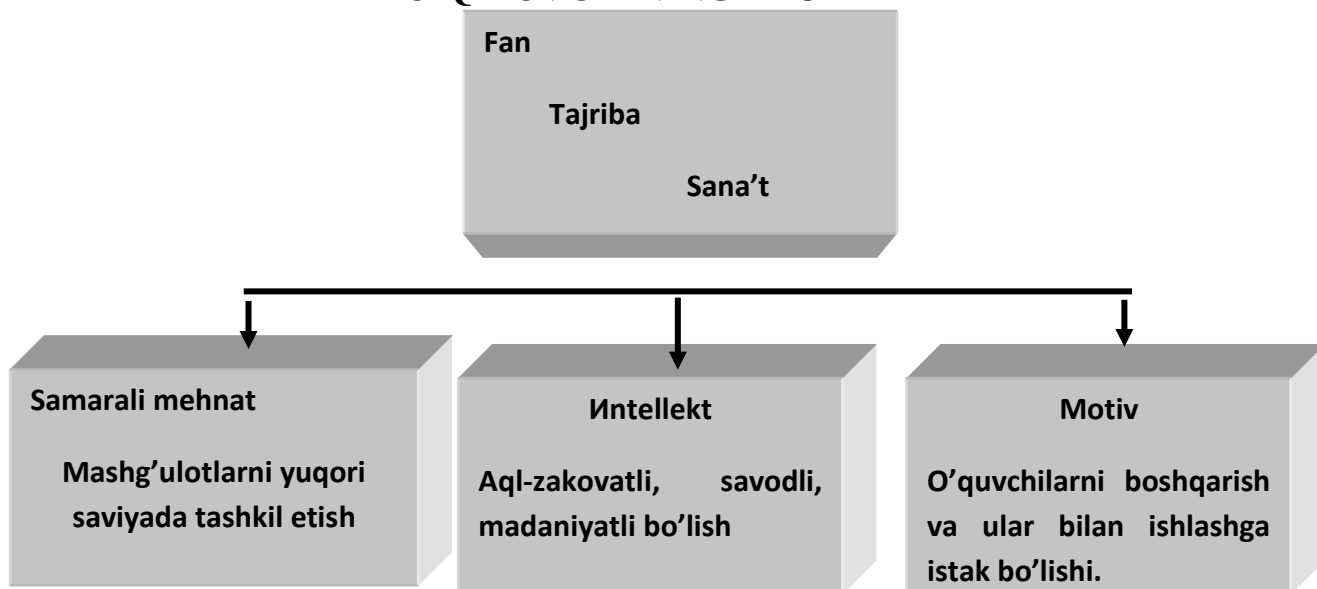
O'qitish talabalar shaxsini shakllantirish, ularni aqliy va jismoniy kamol toptirish, umumiy hamda maxsus bilim berishning eng muhim vositasidir. O'qitish jarayoni davomida talabalarning bilim olish kuchlari rivojlantiriladi.

O‘qitish – o‘qituvchining ta’lim oluvchilarga bilim, ko‘nikma va malakalar tizimini berish, ularning bilim olish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish borasidagi faoliyatidir.

O‘qish – talabalarning o‘quv fani materialini o‘zlashtirish borasida qiladigan tizimli va ongli mehnati.

O‘qituvchi – o‘quv materialini o‘zlashtirish jarayonining tashkilotchisidir, modomiki shunday ekan, u hamma tashkiliy shakllaridagi o‘qitish metodikalarini (ma’ruzalar, amaliy mashg‘ulotlar, seminar mashg‘ulotlari, talabalarning mustaqil ishlari metodikalarini) bilishi, egallab olgan bo‘lishi kerak.

O‘QITUVCHINING FAOLIYATI

Quyidagi tavsiya etilayotgan chizmada ta’lim jarayonining tuzilmasi keltirilgan (6.1-rasm).

6.1-rasm. Ta’lim jarayonining tarkibiy qismlari

Ta'lim jarayonini bir tizim deb qaraydigan bo'lsak, uni tashkil etuvchilari, ya'ni elementlariga quyidagilar kiradi:

- o'quv maqsadi;
- aniq maqsadlar (kutilayotgan natijalar);
- ta'lim beruvchi;
- ta'lim oluvchi;
- ta'lim mazmuni;
- ta'lim metodi;
- ta'lim shakli;
- ta'lim vositalari;
- nazorat va baholash.

Ta'lim jarayonini loyihalashtirishda yuqorida sanab o'tilgan elementlardan birortasi e'tibordan chetda qolsa yoki noto'g'ri tanlangan bo'lsa tizim ishlamaydi, demakki, ta'lim jarayoni oldiga qo'yilgan maqsadga erishilmaydi.

Nazariy va amaliy mashg'ulotlar shart-sharoitlarini quyidagi 3-ta tahlil yo'llari orqali aniqlash mumkin:

-talabalar tahlili;

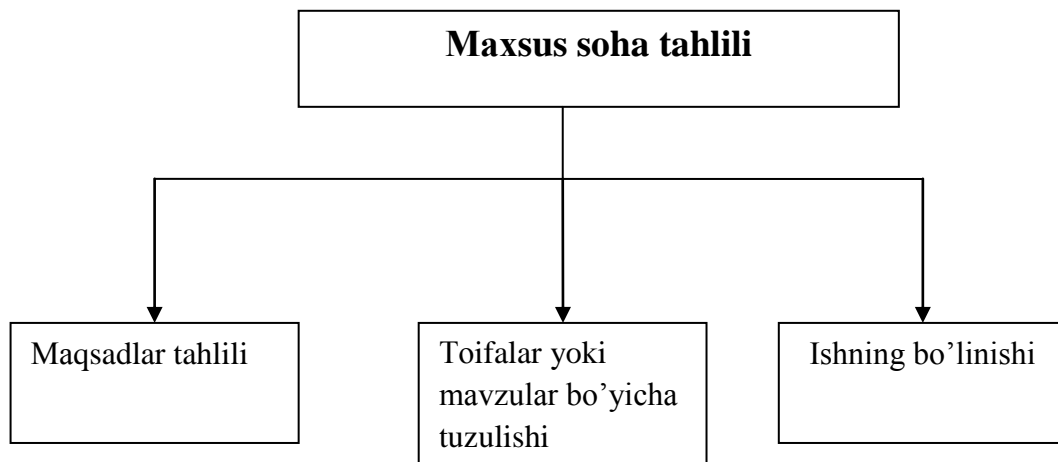
-shart-sharoit tahlili;

-maxsus soha tahlili.

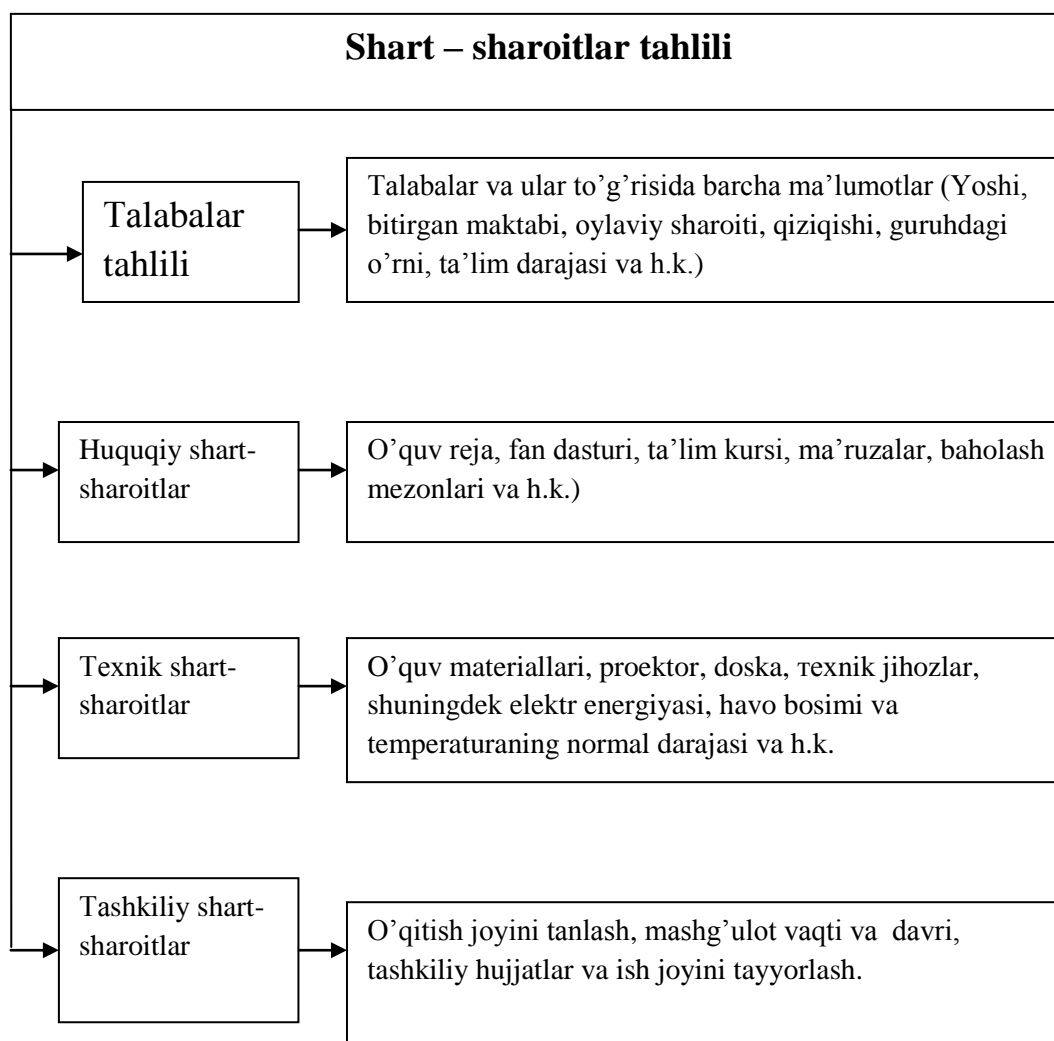
Talabalar tahlili. Talabaning o'qishga bo'lgan ehtiyoji o'qituvchi tomonidan qondirilishi lozim. O'qituvchi guruh va har bir talaba to'g'risida ma'lumotga egabo'lishi kerak. Bu ma'lumotlar mashg'ulotlarni olib borish uchun zarur bo'lgan sharoitlarni tahlil etish va yaratish borasidagi muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Maxsus soha tahlili. Maxsus sohalar nazariy bilimlarni berish borasida dalillar, tushunchalar, tamoyillar va ularning kat'iy mantiqiy ketma-ketligi asosida

ishlab chiqiladi. Masalan, maxsus fan bo'yicha kitobni qismlarga bo'ltish mantiqqa asoslanadi.

SHart sharoitlar tahlili. Ushbu tahlilga chizmada keltirilgan quyidagi komponentalar kiradi:

O'quv maqsadlari. O'quv maqsadlarini aniqlash, shakllantirish, turlash va tizimlashtirish, ketma-ket masalalar va savollar tarzida ifodalash o'qituvchi ishining eng murakkab va ma'suliyatli qismi hisoblanadi.

Maqsadlarni aniq belgilash va tizimlashtirish, o'qituvchi faoliyatining keyingi bosqichlariga yo'naltiruvchi omil sifatida xizmat qiladi. Tahsil oluvchilar ongiga etkazilagan ta'lim maqsadlari ularni o'quv-bilish faoliga mo'ljal bo'ladi va ta'lim-tarbiya jarayonida ularning ongliligi va faolligini oshiradi. Nazariy va amaliy mashg'ulotlar aniq maqsadga yo'naltirilgan o'quv jarayonlaridir. Bu jarayonlar avvaldan belgilangan muayyan o'rganish maqsadlariga erishish uchun olib boriladi. Agar o'quv maqsadlari belgilanmay o'tkazilsa u holda darsning mazmuniy va didaktik tuzilishi buziladi. Natijada dars davomida mavzuga taalluqli bo'lmagan mazmunlarga to'xtalishga to'g'ri keladi. Nazariy va amaliy

mashgʻulotlarni shakllantirish uchun oldindan mos keladigan maqsadlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

- Mutaxassislik fanlarini oʻqitish metodikasining boshlanishi- bu fanning oʻqitish maqsadlarini belgilashdir.

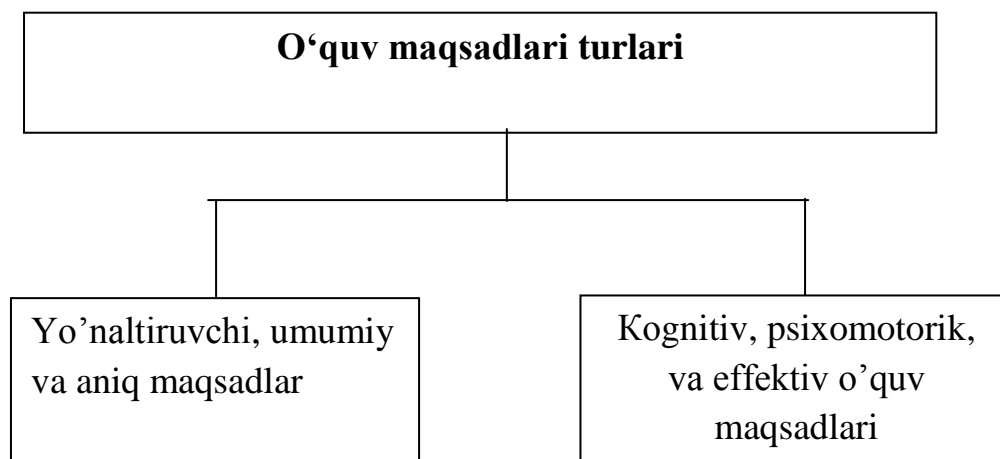
Oʻquv maqsadlari bu-muayyan taʼlim jarayoni yakunida taʼlim oluvchi tomonidan oʻzlashtirilishi, yaʼni hosil qilinishi lozim boʻlgan bilim, hatti-harakat bilan bogʻliq boʻlgan amaliy topshiriqni uddalay olish mahorati, shaxsiy fazilatlar va xulqni belgilaydi. Maʼlumki, jonli taʼlim jarayonida ikki tomon: talaba va oʻqituvchi ishtirok etadi. Anʼanaviy taʼlimda odatda oʻquv maqsadlari pedagog faoliyati orqali ifodalanadi. Bunda pedagog tomonidan maqsadning qoʻyilishi oʻz faoliyatiga qaratilgan boʻlib, bu bilan taʼlim jarayonining aniq maqsadlariga erishganligini aniqlab boʻlmaydi. Chunki, taʼlim jarayoni natijasida, talaba yaʼni oʻrganuvchining nimaga erishgani emas, balki talaba yaʼni oʻrganuvchining nimaga erishishi muhim boʻlgani uchun, kelgusida oʻquv maqsadlari deganda oʻrganish maqsadlarini tushunamiz.

Nazariy dars va amaliy mashgʻulotlarning maqsadlari aniq boʻlgan taqdirdagina, ularning mazmunini belgilash va ularning didaktik nuqtai nazardan ishlab chiqishga kirishish mumkin. Har bir nazariy dars va amaliy mashgʻulotning oʻquv maqsadlari oldindan aniqlanishi lozim. Pedagogik texnologiyalar tizimida har bir mavzu boʻyicha taʼlimiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi oʻquv maqsadlari belgilanishi lozim. Aniqlangan oʻquv maqsadlari, dars mazmuni boʻyicha qaysi nazariy materiallarni tanlash, uni oʻtkazish boʻyicha qanday metodik va didaktik resurslardan foydalanish lozimligini belgilab beradi.

Oʻquv maqsadlari taʼlim jarayoni oxirida kutilayotgan natijaning yozma tavsifidan iborat.

Oʻquv maqsadlari-oldindan koʻzlangan yakuniy natijalar tavsifidir.

Har bir ma'ruza yoki amaliy mashg'ulotning o'quv maqsadlari oldindan aniqlonishi lozim. Aniqlangan o'quv maqsadlar unga erishish uchun qanday didaktik resurslardan foydalanishni belgilab beradi.

Didaktik vosita tushunchasi. Bu savolga javob berish uchun biz avvalo «vosita» so'zining ma'nosini esga olaylik. YUqorida aytib o'tganimizdek biror bir ishni sifatli va samarali amalga oshirishimiz uchun biz albatta tegishli vositalardan foydalanamiz. Masalan, tuproqqa ishlov berishda, uni yumshatish vositalari, bular tuvakdagi gul uchun kichik yumshatgich belkurakchalar bo'lsa, bog'dagi tuproqqa ishlov berishda ketmon va belkuraklardan, bir necha gektarlik ekinzor dalalarga esa traktorlardan foydalanamiz. Endi tasavvur qiling, agar vosita bo'lmasa ushbu ishlarni amalga oshirish qanchalik qiyin bo'lardi, hatto ba'zilarini amalga oshirish imkoni ham bo'lmasdi. Xuddi shu kabi mahsulot tayyorlashda dastgohlardan, yuk tashishda transportlardan, ommaga axborot etkazishda ommaviy axborot vositalaridan va h.k. foydalanamiz. Xuddi shuningdek ta'lim berishda esa didaktik vositalardan foydalanamiz. Pedagogika kursidan bizga ma'lum bo'lgan didaktika, ya'ni grekcha «didaktos» so'zidan olingan bo'lib, ta'lim bermoq yoki ta'lim nazariyasi degan ma'noni anglatishini esga olishning o'zi kifoya. Didaktik vositalar - bizga tanish, hayotimizda uchraydigan, hatto biz foydalanib yurgan vositalar bo'lishi mumkin. YA'ni ularning hammasi ham aynan ta'lim berish uchun ishlab chiqarilgan vosita bo'lishi shart emas. SHu jihatdan olganda didaktik vositalardan foydalanishni o'rganish osonroq. Faqat

qo'llanilayotgan vositaning didaktik imkoniyatlarini aniqlab olish zarur. Masalan: televideniени olsak, u turmushimizda dam olish uchun qo'llaniladigan maishiy texnik vosita bo'lsa, aholi orasida targ'ibot ishlarini olib borishda ommaviy axborot vositasi hisoblanadi. Lekin undan ta'limda ham keng foydalanayapmiz. Masalan, masofadan turib o'qitishda u didaktik vosita sifatida qo'llanilishi mumkin.

Didaktik vositalar o'quv jarayonida muhim o'rin tutadi. Chunki ular o'quv jarayonining asosiy tashkil etuvchi vositalaridan biri hisoblanadi. Didaktik vositalar o'quv jarayonida o'qituvchilarning eng yaqin yordamchisi hisoblanadi. Didaktik vositalardan o'quv jarayonida quyidagilardan foydalaniladi:

- nazariy mashg'ulotlarda talabalarga yangi bilimlarni berish uchun mavzuga doir o'quv materiallarini tushuntirish, namoyish qilish, tahlil qilishda;

- amaliy mashg'ulotlarda talabalarga tanlagan kasblariga oid vazifalarni bajarishga doir malaka va ko'nikmalarni shakllantirish uchun bajariladigan ishni namuna sifatida amalga oshirish, mashq qilishda;

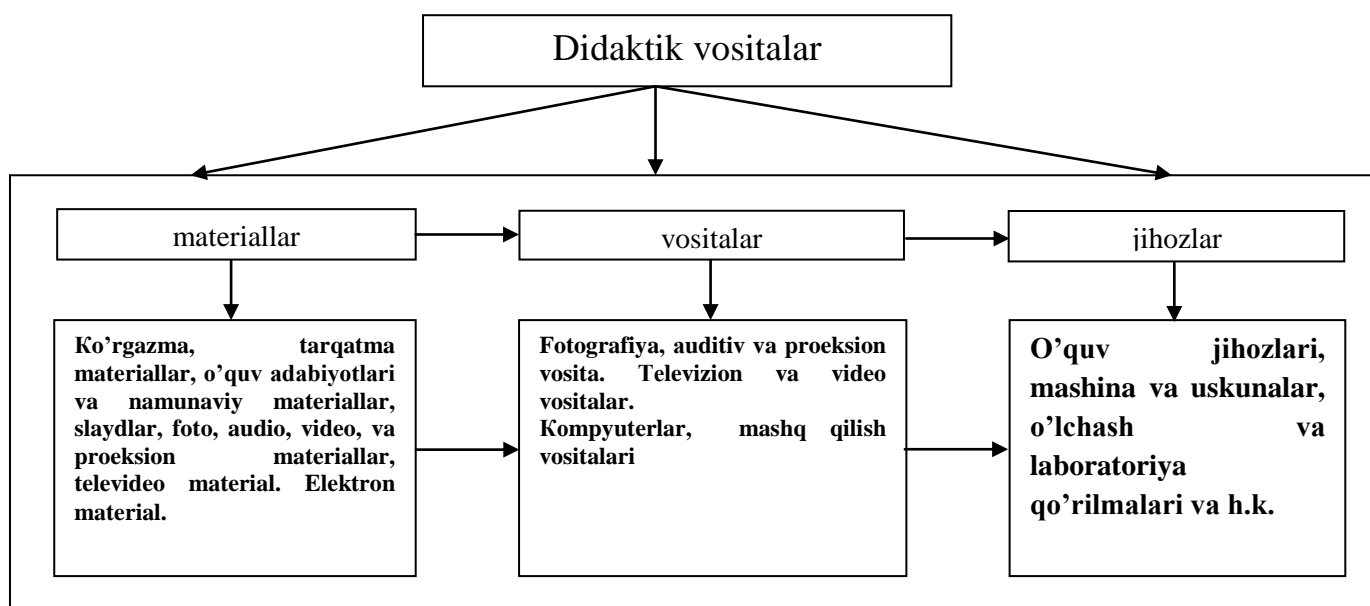
- nazorat mashg'ulotlarida talabalarning bilimlarini baholash uchun turli testlar va dasturlardan foydalanishda.

Bundan tashqari auditoriyadan tashqari ishlarni olib borishda va turli tadbirlarni o'tkazishda ham didaktik vositalarsiz ko'zlangan maqsadga erisha olmaymiz.

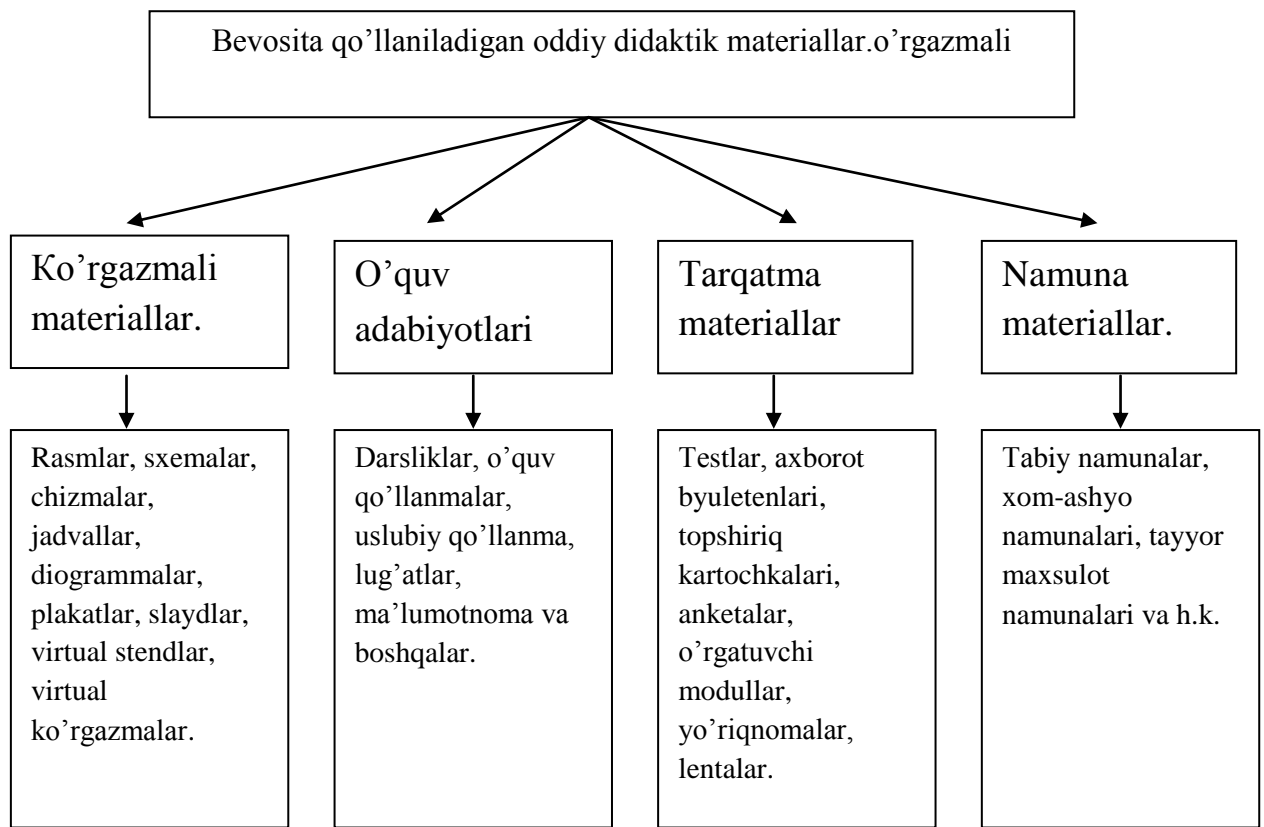
Endi bir tasavvur qilib ko'raylik, mashg'ulotda biror bir texnologik mashina yoki jihozning ishlash prinsipi to'g'risida o'qituvchi faqat og'zaki usul bilan qay darajada talabalarga ma'lumotlarni bera olardi. Agar bu ishda o'qituvchi shu texnologik mashina yoki jihozning prinsipial sxemasidan-mi, uning virtual, yoki aynan modelidan-mi, unga doir video materialdan-mi foydalansa, talabalarga uni tushunishlari, tasavvur qilishlari qay darajada oson bo'ladi. Bu ikki vaziyatni solishtirsak natija yaqqol sezilib turadi. Albatta ikkinchi vaziyatda samara yuqori bo'ladi. O'quv jarayonida olib boriladigan mashg'ulotlarda biz faqat og'zaki usul

bilan tushuntirish bilan kifoyalanmasdan, barcha turdagi o‘quv axborotlaridan foydalanamiz. Bular sonli va yozma ko‘rinishda, ovozli va tasviriy ko‘rinishda, xajmiy va harakatli ko‘rinishda, elektron va boshqa ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin. SHundan kelib chiqqan holda biz har bir didaktik vositaning imkoniyatlarini bilib olsak, ularning qay biridan qaysi vazifani, qanday amalga oshirishda foydalanish samaraliroq ekanini bilib olamiz. Buning uchun biz avvalo didaktik vositalarning klassifikatsiyasi bilan tanishib chiqishimiz maqsadga muvofiq bo‘ladi.

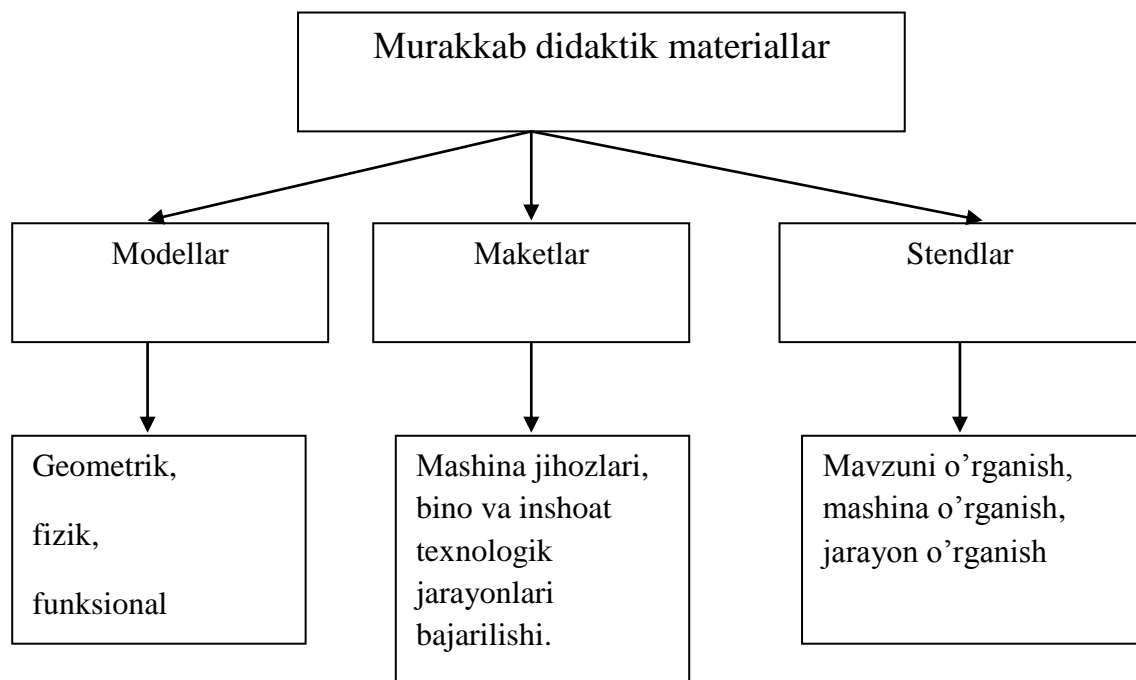
Didaktik vositalarning klassifikatsiyasi. Avvalo biz didaktik vositalarni uch yo‘nalishga ajratamiz. Bular didaktik materiallar, ulardan foydalanish uchun qo‘llaniladigan didaktik vositalar, hamda didaktik materiallar va vositalar yordamida ta’limni amalga oshirish uchun loyihalangan majmualar. Har bir yo‘nalish bo‘yicha ularning tegishli turlari bor.

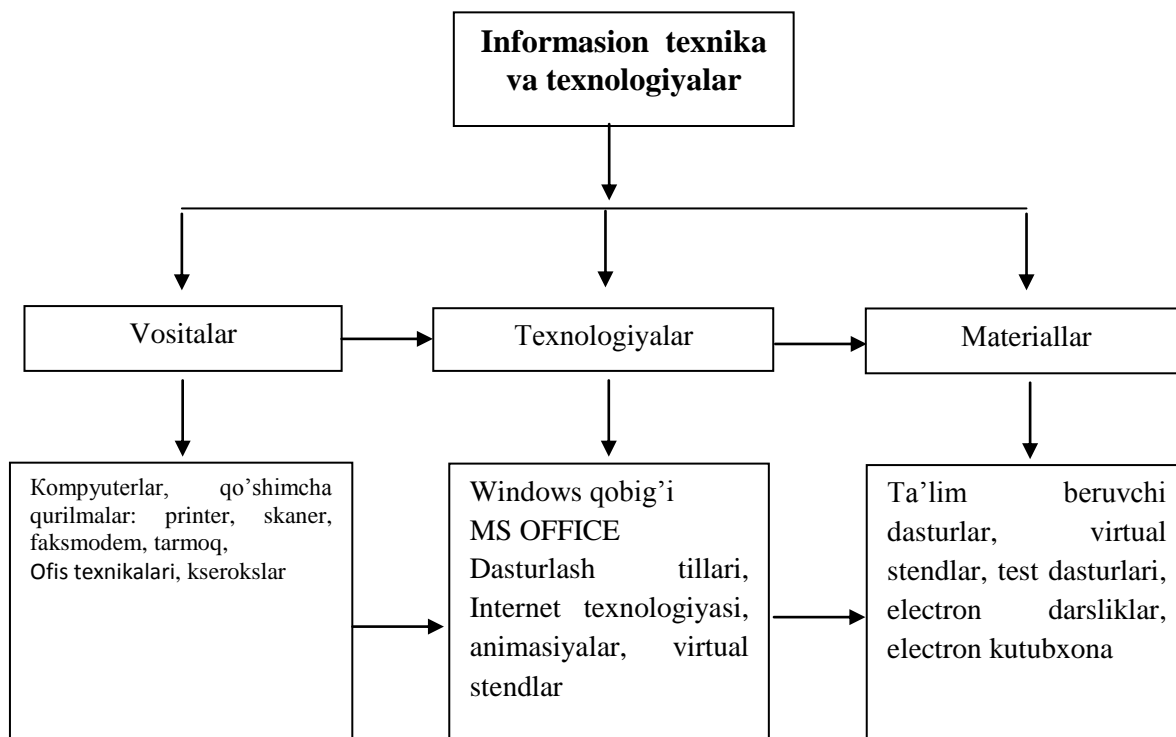
6.2 – rasm. Didaktik vositalarning guruhlanishi.

6.3-rasm. Oddiy didaktik materiallarning turlari.

6.4-rasm. Murakkab didaktik materiallar turlari.

6.5-rasm. Ta'limda informatsion texnika va texnologiyalar.

6.2.8. Oliy o'quv yurtida o'quv jarayoning uslubiy ta'minoti.

Ta'limning mazmuni. Ta'limning mazmuni uning maqsadidan kelib chiqadi. Ta'limning mazmuni deganda, muayyan bir ta'lim muassasasida talaba tomonidan o'qish jarayonida egallab olishi lozim bo'lgan hamda bir tizimga solingan bilim, malaka va ko'nikmalarning aniq belgilangan doirasi tushuniladi.

Ta'limning mazmuni bir qator ehtiyojlarni hisobga olish bilan belgilanadi:

- ijtimoiy ishlab chiqarishning eng zarur ehtiyojlari, ijtimoiy tizimning xususiyatlari;
- davlatning xalq ta'limi va muayyan turdagi ta'lim muassasasi oldiga qo'yadigan maqsad va vazifalari;
- ukitish qoidalaridan kelib chiqadigan va talabalarning imkoniyatlarini (yosh imkoniyatlari va boshqalar) z'taborga oluvchi didaktik talablar.

Ta'lim muassasalarida beriladigan ta'limning mazmuni tarixiy hamda sinfiy xususiyatga egadir.

Jamiyat tarixiy taraqqiyotining hamma bosqichlarida ta'lim muassasalarida yoshlarga beriladigan ta'limning mazmuni, hajmi o'sha ijtimoiy tizimning

iqtisodiy talab va ehtiyojlari, fan va texnika taraqqiyoti darajasi bilan belgilab kelingan.

Ta'lim mazmunini tanlash tamoyillari. Pedagogika nazariyasida ta'lim mazmunini shakllantirishning asosiy tamoyillari V.V. Kraevskiy tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1. Ta'lim mazmunining jamiyat, fan, madaniyat va shaxs muvofiqligi tmaoyili. Bu tamoyil ta'lim mazmuniga zarur bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalarni, shuningdek jamiyat, madaniyat, shaxs imkoniyatlari rivojlanishining zamonaviy darajasini aks ettiruvchi bilimlarni kiritishni ko'zda tutadi.

2. O'qitishning mazmun protsessual jihatlarining yagonaligi tamoyili. Bu tamoyil o'quv jarayonining konkret xususiyatlari, uning tamoyillari, ularni amalga oshirish texnologiyalari va o'zlashtirish darajasi birligini aks ettiradi.

3. Turli darajadagi ta'lim mazmuni tuzilmasining yagonaligi tamoyili. Buni shakllantirish nazariy tasavvur, o'quv fanlari, o'quv materiallari, ta'lim oluvchining shaxsi kabi qismlarning muvofiqlashtirilishini taqoza etadi.

4. Ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish tamoyili. Bu tamoyil shaxsning umuminsoniy madaniyati, uning ma'naviy ehtiyoji va qobiliyatlarining faol ijodiy va amaliy o'zlashtirilishiga shart-sharoit yaratishni taqoza etadi.

5. Ta'lim mazmunining asoslanganligi tamoyili. Bu gumanitar va tabiiy-ilmiiy bilimlarni integratsiyalash, uzviylik va fanlararo aloqalarni o'rnatishni talab qiladi.

6. Ta'lim mazmuni asosiy komponentlarining shaxs ichki (tayanch) madaniyati tuzilmasiga muvofiqligi tamoyili.

Zamonaviy pedagogika fani ta'lim mazmunining quyidagi komponentlarini belgilaydi:

- shaxsning kognitiv tajribasi (bu komponent tabiat, jamiyat, tafakkur, texnika, faoliyat usullari to'g'risidagi bilimlar tizimini o'z ichiga oladi);
- amaliy faoliyat tajribasi;
- ijod tajribasi;

- shaxs munosabatlari tajribasi.

O‘quv rejasi. O‘quv rejasi - davlat hujjatidir. O‘quv rejasi barcha turdagi ta‘lim muassasalarida so‘zsiz amal qilinishi lozim bo‘lgan me‘yoriy hujjatidir. Masalan, bakalavr yo‘nalishi o‘quv rejasida kurslar bo‘yicha o‘rganilishi lozim bo‘lgan o‘quv fanlari va o‘sha fanlar uchun ajratilgan o‘quv soatlari hajmi ko‘rsatilgan bo‘ladi.

Ta‘lim muassasalarining yagona o‘quv rejasi tegishli vazirlik va idoralar tomonidan tasdiqlanadi.

O‘quv rejasi deb o‘qitiladigan fanlar, o‘qititish uchun ajratilgan soatlar va o‘quv yilining tuzilishini belgilab beruvchi davlat hujjatiga aytiladi.

O‘quv rejasini tuzishda quyidagi omillarga asoslaniladi:

- o‘quv rejasi o‘quv va tarbiya ishlarining maqsad va vazifalariga asoslanadi.

Maqsad ilmiy bilimlar berish, olgan bilimlarini hayotda qo‘llay olishga o‘rgatishdir;

- ta‘lim muassasalarining birligi o‘z qoidalariga asoslanadi;

- ta‘lim muassasalarida bir butun tugal bilim beriladi.

- o‘quv rejasiga kiritilgan fanlarning hajmi qaysi kursda o‘qitilishi, ajratilgan soati, talabalarniig yoshi va bilim saviyasiga qarab beriladi. Fanniig xajmi, og‘ir — engilliga, didaktik ahamiyati ham z‘tiborga olinadi. O‘quv rejasiga kiritilgav fanlar, birinchi navbatda, umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgandir. Unda ta‘limning ilmiyligi, g‘oyaviylik hamda O‘zbekistoniig kelajagiga munosib barkamol insonni tarbiyalab, voyaga etkazish nazarda tutiladi. SHuniig uchup xam unda tabiat va jamiyat haqidagi ilmiy bilimlar, ishlab chiqarish asoslari, va jismoniy tarbiya, sog‘lom avlodning ma‘naviy qiyofasi asosiy o‘rinni egallaydi.

Texnik yo‘nalishdagi oliy ta‘lim muassasalari bakalavr o‘quv rejasi 5ta blokdan iboratdir:

- I. Gumanitar va ijtimoiy iqtisodiy fanlar
- II. Matematik va tabiiy – ilmiy fanlar
- III. Umumkasbiy fanlar

IV. Maxsus fanlar

V. Tanlov fanlari.

Bulardan tashqari o'quv rejasida o'quv davri jarayonlari ham ko'rsatiladi, ya'ni nazariy o'qish haftalari, attestatsiyalar, malakaviy amaliyotlar, bitiruv oldi amaliyoti, yakuniy davlat attestatsiyalari, malakaviy bitiruv ishi himoyasi, shuningdek talabalarning ta'til davrlari ham ko'rsatiladi.

O'quv dasturi. Har bir o'quv fani uchun o'quv dasturi tuziladi. O'quv dasturi o'quv rejasida asosida ishlab chiqiladi.

O'quv dasturi har bnr o'quv fanini o'qitish uchun ajratilgan bilim hajmi, tizimi va g'oyaviy —siyosiy yo'nalishini aniqlab beradigan me'yoriy hujjatdir.

O'quv dasturida o'quv yili davomida har qaysi kursda alohida fanlar bo'yicha talabalarga beriladigan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarning hajmi belgilab beriladi. Dasturda har qaysi o'quv fanining mazmuni izchillik bilan ma'lum bir ketma-ketlikda yoritilib beriladi va ma'lum mavzular orqali ko'rsatiladi. Ma'lum mavzu yuzasidan talaba o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar qisqacha ifodalab beriladi.

O'quv dasturi quyidagi bir qator qoidalarga amal qilgan holda tuziladi:

1. Dasturning qat'iyligi. O'quv dasturlari jamiyatimiz taraqqiyotining har bir bosqichida fan, texnika, ishlab chiqarish hamda ijtimoiy munosabatlar sohasida erishilgan darajani aks ettirishi lozim.

2. O'quv dasturida ilmiylik qoidasi. Dasturga borliqni aniq, haqqoniy aks ettirgan, ilmiy jihatdan tekshirilgan ishonchli materiallar kiritiladi.

Ilmiy bilimlarning tobora rivojlanib borishi va uni ishlab chiqarishda tadbiiq etilishiga doir ma'lumotlar ta'lim muassasalari o'quv fanlariga o'zgartirishlar kiritishga olib kelganidek, o'quv dasturidagi ayrim eskirgan masalalar o'quv fanlaridan chiqarib tashlanadi.

3. O'quv materialini mazmunini to'g'ri tanlash, o'quv materiallarini tanlashda unda isbotlar, misollar, mantiqiy umumlashma va xulosalarning to'g'ri uyg'unlashuviga alohida e'tibor beriladi. Aniq misollar bo'lmasa o'rganilayotgan hodisalarni nazariy jihatdan tushunish

4. Nazariyaning amaliyot bilan birligi qoidasi. O‘quv dasturlarida nazariyaning amaliyot bilan birligi qoidasi birinchi navbatda, eng avvalo, ilmiy bilimlarning hayotda, ishlab chiqarish amaliyotida tutgan o‘rnini ko‘rsatib beradi.

5. O‘quv dasturi ikki usul bilan: ketma-ket (muntazam) va konsentrik (markazlashgan) tarzda joylashtirilishi mumkin. Ketma-ket joylashtirilganda o‘quv materialining har bir keyingi qismi avvalgi qismining davomi bo‘lsa, har bir qismdagi materialning mazmuni talabalar uchun tushunarli bo‘lishini hisobga olgan holda to‘la yoritiladi.

Dasturning markazlashgan tuzilishida mazkur fanga tegishli o‘quv materiali o‘qitishning keyingi bosqichlarida murakkablashgan ko‘rinishda takrorlanadi.

Ta’lim muassasasi o‘quv dasturining tuzilishi uch bo‘limdan iborat bo‘lib,

Birinchi bo‘limda mazkur dasturga amal qilish yuzasidan yo‘l-yo‘riqlar – qisqacha uqtirish xati;

Ikkinchi bo‘limda – o‘quv materialining mazmuni;

Uchinchi bo‘limda esa talabalarining qo‘shimcha ravishda o‘rganishlari lozim bo‘lgan adabiyotlar ro‘yxati beriladi.

Darsning samaradorligi uning material va metodik jihatdan tayyorgarlik sifati va rejalashtirishiga bog‘liq bo‘ladi.

Dars – yaxlit tizim, uning tuzilish jarayonida ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi maqsadlar, mazmun, shakl, uslub va vazifalari yuzaga chiqadi. Yaxlit tizimni tuzish uchun o‘qituvchi darsni rejalashtirish kerak, unga yaxshi tayyorgarlik ko‘rish kerak.

Rejalashtirish ikki xil bo‘ladi:

- mavzuning taqvimiy rejasi;
- darsning taqvimiy rejasi.

Taqvimiy reja – birinchi navbatda dars tizimi va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda asosiy funksiyalar (ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi)ni amalga oshirishga optimal yo‘lni tanlashga xizmat qiladi.

Darsning taqvimiy rejasi – mavzuning taqvimiy rejasidan farq qiladi va unda har bir darsning o‘quv va o‘quv materialini mazmuni aniq ifodalandi, o‘quv materialini ma’lum bir vaqt oralig‘ida o‘rganish tartibi, usullari ko‘rsatiladi.

Zamonaviy ishlab chiqarishning ilmiy asoslari bilan qurollangan, texnologik jarayonlar harakatining umumiy prinsiplarini tushunadigan yangi tipdagi mutaxassislarni shakllantirish faqatgina o‘quv predmetlarining fanlararo va mavzulararo aloqadorligidan foydalangan taqdirdagina amalga oshadi.

Darsning taqvimiy rejasida – dars rejasi har bir mavzu bo‘yicha darslar tizimi qat’iy mantiqiy ketma-ketlikda beriladi. Bunday reja o‘qituvchiga oldindan zaruriy o‘qitish vositalarini tanlash, predmetlarning o‘zaro aloqadorligini hisobga olish va ularni amalga oshirish, o‘quv materialini bayon etishning turli metodlari va vositalarini o‘zgartirib turish imkonini yaratadi.

Darslarni taqvimiy rejalashtirish darsni samarali tayyorlash va o‘tkazishda imkon beradigan barcha narsalarni oldindan nazarga olish imkoniyati va zarurligini ta’minlashi lozim.

O‘qituvchida material to‘plash, dars o‘tkazishning muvaffaqiyatli usullarini qayd qilib qo‘yish, o‘z ishining natijalarini tahlil qilish, ilg‘or pedagogik tajribani umumlashtirish va o‘quv jarayoniga tadbiiq etish, o‘z faoliyatini takomillashtirish imkoniyati vujudga keladi. Darsning taqvimiy rejasi uzoq foydalanadigan hujjat hisoblanadi, shuning uchun muntazam ravishda takomillashib borishi kerak.

Mutaxassislik fanining alohida mavzulari bo‘yicha o‘quv ishini rejalashtirish uchun quyidagi masalalarni puxta, mukammal o‘ylab ko‘rish zarur:

- har bir mashg‘ulotning aniq maqsadi (talabalarda qanday yangi tushunchalar, tasavvurlar va g‘oyalarni shakllantirish kerak, talabalar qanday texnologiyalar, uskunalar va asboblarni o‘zlashtirishlari lozim, talabalar qanday bilim va ko‘nikmalarni yaxshi o‘rganib olishlari lozim);

- ilgari o‘rganilgan fanlar hamda mazkur fan mavzulari o‘rtasidagi aloqa (talabalarga ma’lum bo‘lgan materialni yangi yuqori ilmiy saviyada takrorlamaslik, balki undan yangi tushuncha va tasavvurlar shakllantirish uchun foydalanish maqsadida);

- tushuntiriladigan yangi o‘quv materialining amaliy yo‘nalishi (nazariyaning amaliyot bilan bog‘liqligi);
- muayyan sharoitlarda ta‘lim jarayonida ta‘lim berishning turli metodlari va usullaridan birga foydalanish;
- ko‘rgazmali qurollar, ta‘lim berishning texnik va dasturlashtirilgan vositalari hamda o‘quv mashg‘ulotlarining turli bosqichlarida ulardan foydalanish metodikasi;
- talabalarning mustaqil ishini rag‘batlantirish va tashkil etish (mustaqil ishlarni uyda, maxsus laboratoriyalarda, o‘quv qo‘llanmalari va maxsus adabiyot ustida bajarish, kompyuter dasturlari ustida ishlash va boshqalar);
- o‘quv qo‘llanmalari, tavsiya etiladigan adabiyotlar.

Bu masalalarning barchasi mavzu bo‘yicha darslar tizimini o‘z ichiga oluvchi darslarning taqvimiy sxemasi quyida keltirilgan.

6.1-Jadval.

Darslarning taqvimiy rejasi

Darsning tartib raqami	1	
Darsning mavzusi	2	
Darsning tipi va turi	3	
Darsning maqsadi	4	
O‘qitish metodlari va pedagogik texnologiyalar	5	
Tayanch bilimlarni faollashtirish maqsadida materialni takrorlash	6	
Bilimlarni nazorat qilish va teskari aloqa turlari	7	
Talabalarning bilimlari, malakalari va ko‘nikmalarida rejalashtirilayotgan o‘shlar	8	
Darsdagi tarbiyaviy ish. Materialni hayot bilan bog‘lash. Kasbga yo‘naltirish	9	
Mavzularning fanlararo va o‘zaro bog‘liqligi	10	
Didaktik vositalar, o‘qitishning texnik vositalari	11	
Darsda talabalarning mustaqil ishlari	12	

O‘tilgan materialni mustahkamlash	13	
Uyga vazifa (Dars materialini takrorlash)	14	

Bunday taqvimiy rejalashtirish didaktik maqsadlar izchilligini aniqlash, mazmundagi etakchi g‘oyalarni, faoliyatning asosiy turlarini ajratish, fanlararo aloqalarni ajratib olish, darsning asosiy jihozini o‘ylab chiqish, natijalarini loyihalash imkonini beradi.

Mutaxassislik fanlari o‘quv-uslubiy ta‘minotini yaratishda ta‘lim jarayonini tashkil etishda, o‘qituvchining samarali usullarini tanlashda, ta‘lim mazmunini belgilashda o‘ziga xos yondoshuvni talab etadi.

Darslik barcha ta‘lim turlari bo‘yicha eng keng tarqalgan o‘qitish vositasi bo‘lib, o‘quv-uslubiy ta‘minotning etakchi komponenti hisoblanadi.

Mutaxassislik fanlar bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmualarning asosiy qismlariga quyidagilar kiradi:

- mutaxassislik fanining mazmunini, hajmini va o‘qitish tartibini belgilovchi hujjatlar va materiallar (o‘quv rejasi, o‘quv dasturi. Fani o‘qitish metodikasi va h.k.);

- o‘quv jarayonini nazorat qilish, mustaqil ta‘lim olishni hamda bilimlarni mustahkamlash bo‘yicha materiallar va hujjatlar (darslik, uslubiy ko‘rsatmalar, elektron majmualar va h.k.);

- o‘quv tarbiya jarayonining texnologik jihatlarini ta‘minlovchi materiallar (kompyuter texnologiyalari vositalari, maket, asbob, plakat va h.k.);

- o‘qituvchilar uchun mo‘ljallangan o‘quv-uslubiy materiallar.

Mutaxassislik fanlarini o‘qitish sifatini yaxshilash uchun o‘quv-uslubiy majmua tarkibiga quyidagi o‘qitish vositalari kirishi kerak:

- asosiy o‘qitish vositalari (standartlar, o‘quv rejalar, fan dasturlari, bosma va elektron darsliklar, o‘quv-metodik qo‘llanmalar);

- qo‘shimcha o‘qitish vositalari (multimedia, mashq va masalalar to‘plami, testlar va h.k.);

- amaliy o‘qitish vositalari (kompyuter, multimedia, jihoz. Maket va h.k.).

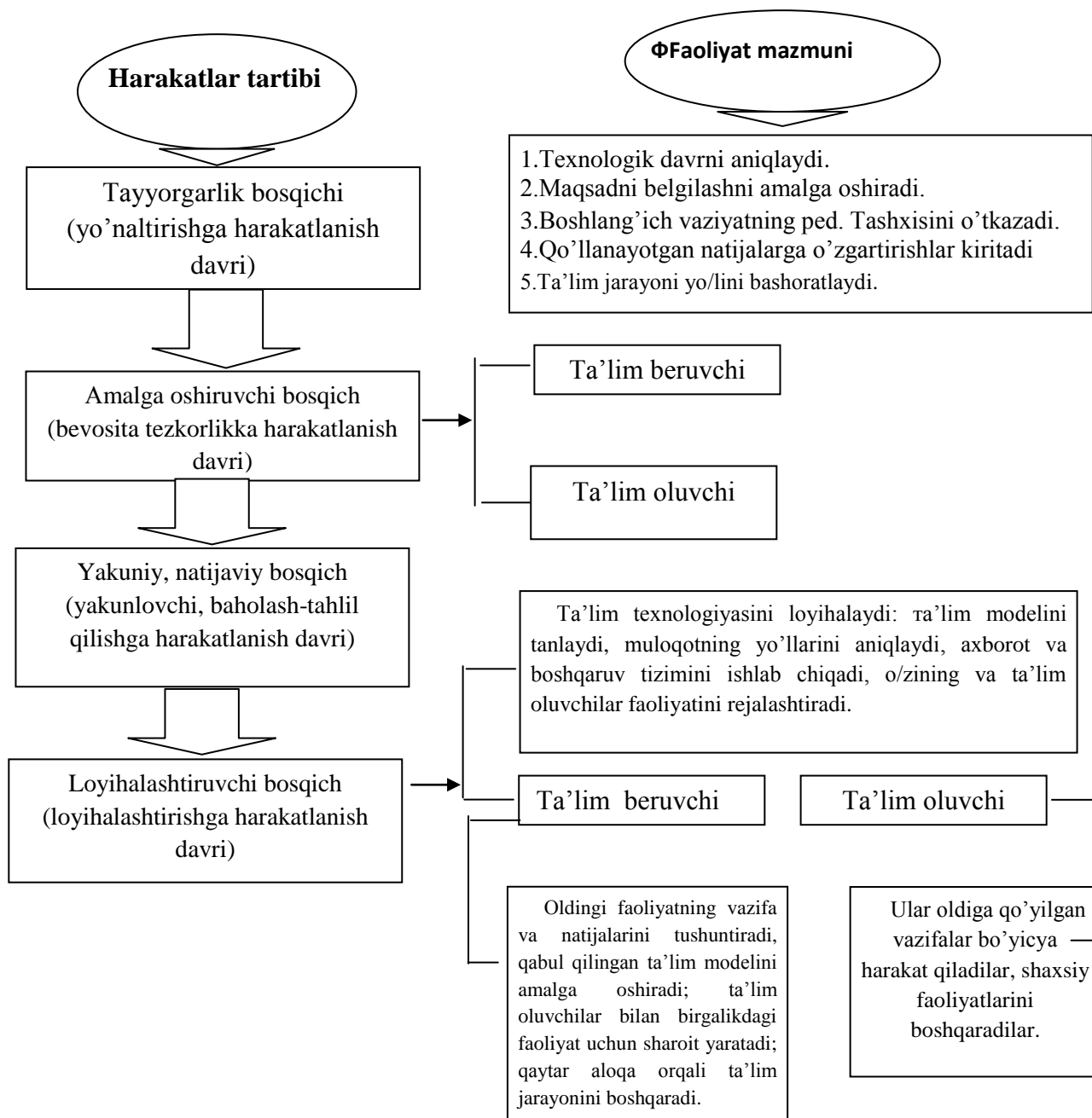
Mavzu yuzasidan nazorat savollari:

- 1.O'quv maqsadlari nimalarni o'z ichiga oladi?
- 2.O'quv maqsadlarini aniq belgilashning mohiyati va ahamiyatini tushuntiring?
- 3.Shart-sharoitlar tahlili nimani anglatadi?
- 4.Ta'lim jarayoniga nimalar kiradi?
- 5.Nazariy va amaliy mashg'ulotlarda qaysi o'quv maqsadlari belgilanadi. Ularni izohlang?
- 6.Oddiy didaktik vositalarga nimalar kiradi?
- 7.Murakkab didaktik vositalarga nimalar kiradi?
- 8.Ta'lim mazmuni va tanlash tamoyillari
- 9.O'quv rejasi
- 10.O'quv dasturi
- 11.Darsni rejalashtirish turlari
- 12.Mutaxassislik fanining alohida mavzulari bo'yicha darsni rejalashtirish qoidalari
- 13.O'quv-uslubiy ta'minot
- 14.Mavzuning taqvimiy rejasi darsning taqvimiy rejasidan qanday farqlanadi?
- 15.Darsning taqvimiy rejasida qanday mantiqiy ketma-ketlikka amal qilish talab etiladi?

7-BOB. Maxsus fanlar bo'yicha mashg'ulotlarni tayyorlash va uni o'tkazish metodikasi

7.1.8. Maxsus fanlar bo'yicha ma'ruza tayyorlash va uni o'tkazish metodikasi

Ta'lim texnologiyasini loyihalash va ishlab chiqish tartibi. Ta'lim texnologiyasini loyihalash va ishlab chiqish tartibi quyidagi sxemada aks ettirilgan:

7.2.§. O‘quv fani bo‘yicha ta‘lim texnologiyasini tuzilishi va mazmunli ko‘rsatkichlari

O‘quv fani bo‘yicha ta‘lim texnologiyasi quyidagilardan kelib chiqib ishlab chiqiladi:

- KHK-larda ta‘limni texnologiyalashtirish qoidasi;
- fan bo‘yicha o‘quv axborot maqsadi, tuzilmasi, mazmuni va hajmi;
- DTS tomonidan belgilangan, o‘quv rejasida aniqlab berilgan vaqtda va berilgan sharoitda ta‘lim berish maqsadiga erishishni kafolatlovchi ta‘lim berish, muloqot, axborot va boshqaruvning yo‘l va vositalarini tanlashning konseptual yondashuvlari.

1. Kirish.

Ta‘lim texnologiyasining bu qismida iqtisodiyotning bozor tamoyillari keskinlashuvi sharoitida va jamiyatning demokratizatsiyalashuvida ta‘lim berishni texnologiyalashtirishning dolzarbligi asoslanadi, o‘quv fani bo‘yicha ta‘lim texnologiyasining tuzilishi bayon etiladi va ma‘ruza, amaliy va seminar mashg‘ulotlariga loyihalangan ta‘lim berish texnologiyasiga qisqa tavsiflar beriladi.

2. Ta‘lim texnologiyasining konseptual asoslari.

TTning bu qismida quyidagilar yoritiladi:

- o‘quv fanining dolzarbligi, maqsad va vazifalari, auditoriya soatlarining umumiy hajmi va o‘quv fanining namunaviy dasturiga muvofiq ularning mavzular bo‘yicha taqsimoti, ish turlari;
- o‘quv fanining mazmuni, o‘quv fanining namunaviy dasturiga muvofiq o‘quv fanining mavzu mazmuni bayon etiladi;
- o‘quv mashg‘ulotlarida ta‘lim texnologiyasini ishlab chiqishning konseptual holatlari - ta‘lim berish, muloqot, axborot va boshqaruvning yo‘l va vositalarini

tanlashning asosi bo'ladigan, ta'lim texnologiyasini loyihalash va rejalashtirishning konseptual asoslari.

3. Ma'ruza, amaliy va seminar mashg'ulotlariga loyihalangan ta'lim texnologiyasi.

Har bir ta'limiy texnologiya ta'lim texnologiyasi modeli, ta'limning texnologiya xaritasi, texnologiya xaritasiga ilovalardan iborat bo'ladi.

O'quv mashg'ulotida ta'lim texnologiyasi bo'yicha o'qitish rejasining tuzilishi va mazmunining tarkibi

Aniq fan va mavzu bo'yicha mashg'ulotning **ta'lim modeli** jadval ko'rinishida bo'lib, unda quyidagilar ko'rsatiladi:

- dastlabki ma'lumotlar: o'quv mavzusi, vaqti, talabalar soni;
- shakl (ma'ruza, seminar va boshq.) va ko'rinishi (masalan, muammoli ma'ruza va boshq.), o'quv mashg'uloti rejasi/tuzilishi, uning maqsadi, o'quv faoliyatining ko'zlanayotgan natijalari, pedagogik vazifalari;
 - tanlangan ta'lim modeli: usullar, shakllar va o'qitish vositalari;
 - ta'lim berish sharoiti: maxsus jihozlangan, guruhli shakllarda ishlashga mo'ljallangan xonalar;
 - monitoring va baholashga asoslangan qaytar aloqaning yo'l va vositalari: nazorat turi (yozma va og'zaki), nazorat shakli (tezkor-so'rov, test olish, taqdimot, o'quv topshiriqlari va boshq.).

O'quv mashg'ulotining texnologiya xaritasi uch qatorni o'z ichiga olib, 1,5-2 varaqda jadval ko'rinishida bajariladi: (1) o'quv mashg'uloti bosqichlari va vaqti; (2) ta'lim beruvchi faoliyati; (3) ta'lim oluvchi faoliyati.

Ilova. O'quv jarayonining tashkiliy - didaktik vazifasini bajaradi: o'quv/mustaqil ish uchun savol va topshiriqlarni, uni baholash mezonlarini, o'quv ish jarayonida talabalar amal qilishi lozim bo'lgan qoidalar, ta'lim beruvchi foydalanadigan tayanch yozmalar, shuningdek chizma, jadval, slaydlar va boshqa

ko'rgazmali materiallar, rejalashtirilgan maqsadlarga erishishni nazorat qilish uchun topshiriqlar (testlar, savollar, topshiriqlar va mashqlar).

Bu erda taqdim etilayotgan materiallar chegaralanmaydi. Faqat ular katta hajmli, yaxshi tuzilmaga keltirilgan va grafikli chizmalarda rasmiylashtirilgan bo'lishi kerak.

O'quv mashg'ulotida ta'lim texnologiyasi modeli

Mavzu (raqami)(nomi).....

Vaqt: ...soat	Talabalar soni:...
O'quv mashg'ulotining shakli va turi	Ma'ruza (axborotli/birlashgan dars va boshq..), seminar (bilim va ko'nikmalarni chuqurlashtirish bo'yicha), amaliy mashg'ulot
Ma'ruza rejasi / o'quv mashg'ulotining tuzilishi	1. ... 2. ...
O'quv mashg'uloti maqsadi:	SHakllantirish / bilim va ko'nikmalarni chuqurlashtirish
Pedagogik vazifalar: ...bilan tanishtirish; ...tasnifini berish; ...tushuntirish; ... ochib berish va boshq.	O'quv faoliyati natijalari: ...ko'rsatadilar; ...tasniflaydilar; ...aytib beradilar; ...tartibli ravishda ochib beradilar
Ta'lim usullari	Ma'ruza, insert, aqliy hujum va boshq.
Ta'lim shakli	Frontal, jamoaviy, guruhlarda ishlash
Ta'lim vositalari	Ma'ruza matni, texnika vositalari va boshq.
Ta'lim berish sharoiti	Maxsus texnika vositalari bilan jihozlangan, guruhli shakllarda ishlashga mo'ljallangan xonalar
Monitoring va baholash	Og'zaki so'rov: tezkor-so'rov va boshq.

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Texnologik xaritada ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi faoliyati (o'quv jarayoni) bosqichlarining ketma-kertligi va mazmuni hamda ularda qo'llaniladigan vositalat tavsiflanadi. Texnologik xarita o'quvchilarning mustaqil ishlarini nazorat qilishga yordam beradi.

Mavzuiy rejadan farqli o'laroq texnologik xaritada (1) o'quv mashg'ulotining bosqichlari va vaqti; (2) ta'lim beruvchi faoliyati bilan birga, ta'lim oluvchining ham faoliyati; (3) ta'lim berishning usul, shakl va vositalari; (4) ta'lim maqsadlarining o'quv yutuqlari monitoringi va baholashlari ko'rsatiladi.

7.3.§. Texnologik xaritaning tuzilishi va mazmunli ko'rsatkichlari.

1 - bosqich (5-10 daqiqagacha). O'quv mashg'ulotiga kirish.

Ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar harakati:

- Ta'lim beruvchi mavzuning nomi, (ma'ruza) rejasi bilan, o'quv mashg'ulotining xususiyati bilan (muammoli ma'ruza, o'rgatuvchili o'yin va boshq.), mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarni; mustaqil ishlash uchun adabiyotlar ro'yxatini, o'quv mashg'ulotida o'quv ishlarini baholash mezonlari bilan tanishtiradi.

- Ta'lim oluvchilar tinglaydilar, aniqlashtiradilar, savollar beradilar, yozib oladilar.

2 - bosqich (55-65 daqiqagacha). Asosiy / ma'lumot beruvchilik.

Ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar harakati:

- Ta'lim beruvchi o'quv mashg'ulotining rejasig' tuzilishiga muvofiq tuzib chiqqan ta'lim modelini amalga oshiradi, ko'zlanayotgan o'quv natijalariga erishish bo'yicha ta'lim oluvchilar o'quv faoliyatini boshqaradi.

- Ta'lim oluvchilar ko'zlanayotgan o'quv natijalariga erishish bo'yicha rejalashtirilgan o'quv harakatini bajaradilar.

- **3 - bosqich (10-15 daqiqagacha). YAkuniy - natijaviy.**

Ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar harakati:

- Ta'lim beruvchi mavzu bo'yicha yakun yasaydi, ta'lim oluvchilar e'tiborini asosiylarga qaratadi, bajarilgan ishlarni kelgusi kasbiy ish faoliyatidagi ahamiyatini ma'lum qiladi, guruhlar, alohida talabalar ishini baholaydi yoki o'zaro baholashning yakunini chiqaradi; o'quv mashg'uloti maqsadiga erishish darajasini baholaydi; mustaqil ish uchun topshiriq beradi.

- Ta'lim oluvchilar o'zaro baholashni o'tkazadilar, savol beradilar, topshiriqni yozadilar.

O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchilar
1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (daq.)	1.1.Mavzuning nomi, maqsad va kutilayotgan natijalarni etkazadi. Mashg'ulot rejasi bilan tanishtiradi. 1.2.Mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarni; mustaqil ishlash uchun adabiyotlar ro'yxatini aytadi. 1.3. O'quv mashg'ulotida o'quv ishlarini baholash mezonlari bilan tanishtiradi	Tinglaydilar, yozib oladilar. Aniqlashtiradilar, savollar beradilar.
2-bosqich. Asosiy (daq.)	2.1.Tezkor-so'rov/ savol-javob/ aqliy hujum orqali bilimlarni faollashtiradi. 2.2.Ma'ruza/ seminar/ amaliy mashg'ulotning rejasi va tuzilishiga muvofiq ta'lim jarayonini tashkil etish bo'yicha harakatlar tartibini bayon etadi	Javob beradilar YOzadilar. Guruhlarda ishlaydilar, taqdimot qiladilar va bosh.

3-bosqich. YAkuniy (daq.)	3.1.Mavzu bo'yicha yakunlaydi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatlarida ahamiyatga ega ekanligi muhimligiga talabalar e'tiborini qaratadi. 3.2.Guruhlar ishini baholaydilar, o'quv mashg'ulotining maqsadga erishish darajasini tahlil qiladi. 3.3.Mustaqil ish uchun topshiriq beradi va uning baholash mezonlarini etkazadi .	O'z-o'zini, o'zaro baholashni o'tkazadilar. Savol beradilar Topshiriqni yozadilar

7.4.§. Maxsus fan bo'yicha ma'ruza o'qishning muammoli metodi

7.4.1.§. Muammoli ta'limning elementlari va bosqichlari

Maxsus fan o'qituvchisi yangi bilimlarni shakllantirish jarayonida doimo tayanch bilimlarga asoslanadi va ularni faollashtirish maqsadida o'quv materialini takrorlaydi va u ko'pincha muammoli o'sishni qo'llaydi. Bu usulga ko'ra bilimlarni o'zlashtirish hamda malaka va mahoratni shakllantirish talabalarning mustaqil va amaliy faoliyati orqali amalga oshiriladi. Talabalar eslab qolish uchun tayyor bilimlarni olibgina qolmay, balki mazkur bilimlarni mustaqil ravishda egallashni ham o'rganadilar. Talabalar aqliy faoliyatining sinchkovlik, chiqarilgan xulosalarni isbot qila olishlik hamda ularning to'g'riligiga dalillar keltira bilishlik singari muammoli ta'lim berish usuli talabalarni faollashtirishning muhim shaklidir.

Muammoli ta'lim berishning asosiy elementlari:

- Muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirish;
- Muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirish usullarini izlash;
- Muammoni hal etish jarayoni va xulosalarning to'g'riligini amaliy jihatdan tekshirish.

Talabalarning oldiga ularda qiziqish va uni hal etishga havas uyg'otadigan vazifa qo'yiladi, biroq ularning bilim va tajribalari etarli emasligi ma'lum bo'ladi,

ya'ni muayyan mushkullik yuzaga keladi. Talabalar vujudga kelgan vaziyatdan chiqish yo'lini izlashga ichki ehtiyojni his etadilar. Mushkul ahvolni his etish vaziyatni tahlil qilishga, izlanishga undaydi. Bilishga oid yoki amaliy vazifa bilan jadal fikrlash faoliyatiga sabab bo'luvchi talabalarning bilish darajasi o'rtasida qarama-qarshilik vujudga keladi.

O'qitishning muammoli usulini uch bosqichga bo'lish maqsadga muvofiqdir:

1-bosqich. Qo'yilgan muammoni o'qituvchining o'zi hal etadi, chunki mustaqil ravishda hal etish uchun talabalarda hali bilim ham, malaka ham yo'q.

2-bosqich. Muammoni hal etishga talabalar jalb etiladi. Ular echimning ba'zi elementlarini mustaqil ravishda bajaradilar.

3-bosqich. Butun vazifa yoki muammoni o'qituvchi rahbarligida talabalar hal etadi.

Ta'lim berish jarayonida talabalarni faollashtirish muhim shakldir. Uning asosiy elementlari – muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirish.

2. Muammoli-ma'ruzada ta'lim texnologiyasi va texnologik xaritalar

7.4.2.§. Muammoli - ma'ruzada ta'lim texnologiyasi modeli

Vaqt: 2 soat	Talabalar soni: 25-50 ta
O'quv mashg'ulotining shakli va turi	Muammoli ma'ruza
Ma'ruza rejasi	1. 2.
O'quv mashg'ulot maqsadi: ... to'g'risida umumiy tasavvurlarni shakllantirish	
Pedagogik vazifalar: - mohiyatini tushuntirish;	O'quv faoliyat natijalari: -mohiyatini tushuntiradilar;

-harakatlanish shartlari turlarini, asoslarini, iqtisodiy oʻrni va vazifalarini tavsiflab berish; -baholashni asosiy usul va koʻrsatkichlarini ochib berish; -iborat boʻlgan, muammoni ifodalash; -muammolarni koʻrsatish; -muammoni echish jarayonining izchilligini tushuntirish; -muammoni echish yoʻllarini izlash imkonini taqdim etish.	-harakatlanish shartlari turlarini, asoslarini, iqtisodiy oʻrni va vazifalarini tavsiflab beradilar; - baholashni asosiy usul va koʻrsatkichlarini ochib beradilar; - iborat boʻlgan, muammoni ifodalaydilar; - muammolarni koʻrsatadilar; - muammoni echish jarayonining izchilligini tushuntiradilar; -muammoni echish toʻgʻrisida yakuniy xulosalar qiladilar.
Taʼlim usullari	Maʼruza, muammoli usul, aqliy hujum, munozara, birgalikda oʻqish, tezkor-soʻrov, taqdimot
Taʼlimni tashkillashtirish shakli	Ommaviy, jamoaviy, guruhli
Taʼlim vositalari	Maʼruza matni, kompyuter, koʻrgazmali materiallar, chizmalar, marker, skoch
Taʼlim berish sharoiti	Guruhlarda ishlashga moʻljallangan, maxsus texnik vositalar bilan jihozlangan xona
Monitoring va baholash	Ogʻzaki nazorat: savol-javob, muammoni echish boʻyicha oʻquv topshirigʻini bajarish

Muammoli maʼruzaning texnologik xaritasi

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	taʼlim beruvchi	taʼlim oluvchilar

1-bosqich. O‘quv mashg‘ulotiga kirish (10 daq.)	1.1.Mavzuning nomi, maqsad va kutilayotgan natijalarni etkazadi. Mashg‘ulot muammoli ma’ruza shaklida borishini ma’lum qiladi.	Tinglaydilar, yozib oladilar
2-bosqich. Asosiy (70 daq.)	2.1.Talabalar bilimni suhbat shaklida faollashtiradi (№ ilova). Bilimlarni faollashtirish jarayonida o‘quv muammosini echish bo‘yicha izlanuvchilik faoliyatida faol ishtirok etishlari uchun talabalarning egallagan bilimlari etarliligini aniqlaydi. 2.2. Faollashtirilgan bilimlar asosida talabalarni mashg‘ulotda echiladigan muammoga “olib kiradi”, va uni ifodalaydi. Uni echishni tashkillashtiradi. Talabalar bilan birga tahlil qiladi, ularda paydo bo‘lgan qiyinchiliklarni aniqlaydi. 2.3.Muammoni echish yo‘llarini izlashni tashkillashtirishga o‘tadi: birinchi kichik muammoni ifodalaydi, so‘ngra muammoli savollarni berib va ular javoblarini muhokama qilib, talabalarni uni echish yo‘lini izlashga, ya’ni birinchi oraliq xulosaga olib keladi. SHu tarzda keyingi muammolarni echish yo‘llarini izlashni tashkillashtiradi. Mashg‘ulotni tashkillashtirish uchun	Savollarga javob beradilar. Muammoni echish bo‘yicha o‘z fikrlarini beradilar. Kichik muammoni echish bo‘yicha fikrlar bildiradilar, munozara qiladilar, tahlil qiladilar, xulosa chiqaradilar. Guruhlarda tuzilmaviy-mantiqiy chizma “Echimlar daraxti” tasvirlaydilar. Guruh vakillari taqdimot qiladilar, yakuniy xulosani beradilar, daftarga yozadilar

	yordamchi savol va xulosalar (№ ilova), ko‘rgazmali materiallardan (№ ilova) foydalanadi. 2.4.Talabalarni kichik gurhlarga bo‘ladi, taqdimot uchun qog‘ozlarni, markerlarni tarqatadi, muammoni echish “Echimlar daraxti” tasvirlashni, beradi. Guruhlarda ish boshlanganligini ma’lum qiladi. 2.5.Taqdimot boshlanganligini ma’lum qiladi, guruhlar chiqishlarini boshqaradi. Taqdimot yakunlaydi, eng yaxshi muammoni echishning tuzilmaviy-mantiqiy chizmasini daftarga ko‘chirib olishni aytadi va yakuniy xulosani qiladi	
3-bosqich. YAkuniy (10 daq.)	3.1.Mavzu bo‘yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatlarida ahamiyatga ega ekanligi muhimligiga talabalar e’tiborini qaratadi. 3.2. Mustaqil ish uchun topshiriq (№ ilova) beradi.	Tinglaydilar. Topshiriqni yozadilar.

7.4.3.§. Anjumanli-ma’ruzada ta’lim texnologiyasi va texnologik xaritalar Anjuman-ma’ruzada ta’lim berish texnologiyasi modeli

Vaqt: 2 soat	Talabalar soni: 25-60 ta
O‘quv mashg‘ulot shakli	Anjuman - ma’ruza
O‘quv mashg‘ulot rejasi	1. 2.

O'quv mashg'ulot maqsadi: ... to'g'risida bilimlarni shakllantirish.	
Pedagogik vazifalar: - ...tushunchalar bilan tanishtirish; - ... tavsifini berish; - ... tushuntirib berish; - ... mazmunini ochib berish.	O'quv faoliyat natijalari: - ... tushunchalarni ta'riflaydilar; - ... tasniflab beradilar; - ... tushuntirib beradilar; - ... mazmunini ochib beradilar.
Ta'lim usullari	Anjuman-ma'ruza, munozara, tezkor-so'rov.
Ta'limni tashkillashtirish shakli	Ommaviy, jamoaviy, individual.
Ta'lim vositalari	Ma'ruzalar tizimi, ko'rgazmali materiallar (slydlar), lazerli proektor, axborotli ta'minot.
Ta'lim berish sharoiti	Texnik vositalardan foydalanishga mo'ljallangan xona.
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat: tezkor-so'rov, nazorat so'rovlari

Anjuman- ma'ruzaning texnologik xaritasi

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni	
	ta'lim beruvchi	ta'lim oluvchilar
Tayyorgarlik	Ma'ruza mavzulari (№ ilova), ma'ruzaga tayyorlanish uchun tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxatini beradi. Ma'ruzachilarga mavzularni berishni, taqrizchi va opponentlarni aniqlashni	Ma'ruzachilar mavzuni tanlaydilar va uning rejasini tuzadilar. Qolganlar ma'ruza va qo'shimcha materiallar

	tashkillashtiradi. Ma'ruzachilarga tanlagan mavzu bo'yicha referat rejasini batafsil tuzish topshirig'ini beradi, maslahat beradi, olib boruvchi, taqrizchi, ekspertlar vazifasini va ma'ruza qilishga ajratilgan vaqt, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi. Barcha talabalarga ma'ruza va qo'shimcha materiallar mazmunini o'rganib chiqish va savollar tuzish topshirig'ini beradi. Ma'ruzachilar bilan ma'ruza qilish uslubi va tuzilishini muhokama qiladi, ma'ruza mazmuniga o'zgartirishlar kiritadi	mazmunini o'rganadilar, ma'ruzachilarga savollar tuzadilar. Ma'ruzachilar o'zgartirishlar, to'ldirishlar kiritadilar, referat yozadilar, ko'rgazmali material tayyorlaydilar
1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish (5 daq.)	1.1. O'quv mashg'ulotining mavzusi, maqsadi, ko'zlanayotgan natijalar va uni o'tkazish rejasini ma'lum qiladi. Olib boruvchini tanishtiradi. 1.2. Bilimlarni faollashtirish uchun diqqatni jalb qiluvchi savollar "...?" beradi, tezkor-so'rov o'tkazadi. 1.3. Ishga ajratilgan vaqt, munozara o'tkazish qoidalari (№ ilova), baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi (№ ilova).	Diqqat bilan tinglaydilar, yozib oladilar va javob beradilar. Ishga ajratilgan vaqt, munozara o'tkazish qoidalari, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishadilar
	2.1. Talabalarni tayyorlagan ma'ruza va ma'lumotlar bilan tanishtirishlarini tashkil etadi. Material mazmunini mantiqan	Ma'ruzachi ma'lumot bilan tanishtiradi Taqrizchi ma'ruzaning

2-bosqich. Asosiy (60 daq.)	yoritib berilishini diqqat bilan kuzatadi. 2.2. Taqrizchilarga soʻzga chiqish va savollar berishni taklif etadi. 2.3. Maʼruza mazmunini jamoa boʻlib muhokama qilish jarayonini tashkil etadi: - opponentlarga oʻz fikrlarini bildirishlari, qoʻshimcha savollar berishni taklif qiladi; - savollar beradi (№ ilova); - maʼruzaning asosiy mohiyatini aniqlashtiradi; - bilan ishonuvchanlik ruhida suhbatlashadi. 2.4. Har bir maʼruzani qisqacha umumlashtirish bilan yakunlaydi.	ijobiy jihatlarini, kuchsiz tomonlarini aytib oʻtadi. Opponenlar oʻz fikrlarini aytadilar. Savollar beradilar. Munozalarda ishtirok etadilar. Munozara ishtirokchilari jamoaviy ravishda maʼruza mazmunini muhokama qiladilar, munozara qiladilar.
3-bosqich. Akuniy (10 daq.)	3.1. Oʻquv faoliyati natijalariga yakun yasaydi. Faol ishtirokchilarni ragʻbatlantiradi. Maʼruza-anjuman maʼruzachilari va ishtirokchilari tayyorgarligini, munozaralardagi faolligini baholaydi. Olingan bilimlarni kelajakdagi kasbiy va oʻquv faoliyatidagi ahamiyatini koʻrsatadi. 3.2. Mustaqil ish uchun vazifa beradi (№ ilova)	Tinglaydilar, aniqlashtiradilar, vazifani yozib oladilar

7.5. §. Amaliy mashgʻulotlarni tayyorlash va ularni oʻtkazish va baholash metodikasi

Amaliy mashgʻulotlar maʼruza materiallarini va fanni oʻzlashtirishning shakli sifatida. Amaliy mashgʻulotlarni oʻtkazishning asosiy metodlari. Diskussiya

- amaliy mashg'ulot o'tkazishning shakli sifatida. "O'yinli holatlar" metodi. "Kichik guruxlar" metodi.

Maxsus fanlarni o'qitishda magistrantlar ma'ruza darslarida o'tilgan nazariy materiallarni, usul va metodikalarni qo'llashni amaliy mashg'ulotlarda muxokama qilib o'rganishadi. Amaliy mashg'ulotlar uchun materiallar, misol va masalalar quyidagi prinsiplarga asosan tanlanadi: tipik misol va masalalarni echishga malaka hosil qildiruvchi, fanning mohiyatini anglatuvchi va mavzular orasidagi bog'liqlikni ifodalovchi ma'lum miqdordagi misol va masalalar tanlanadi.

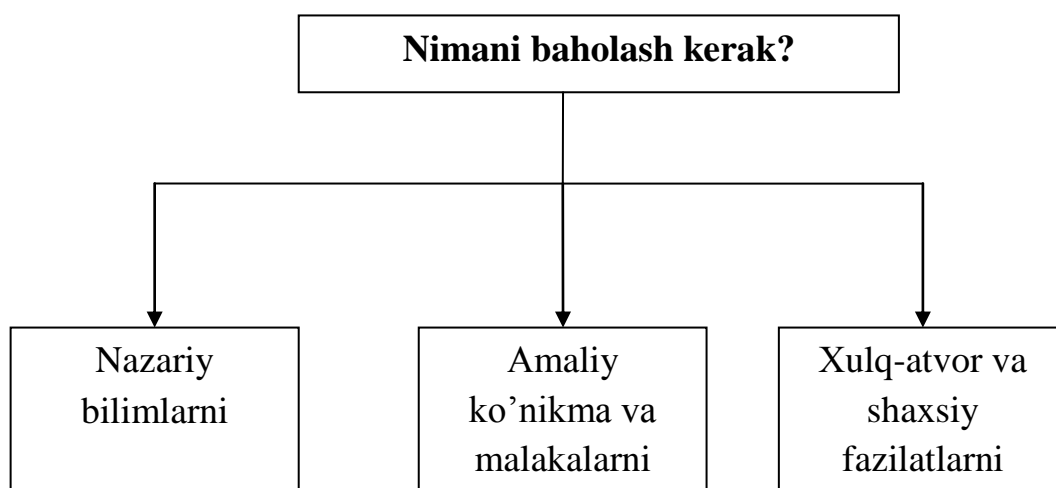
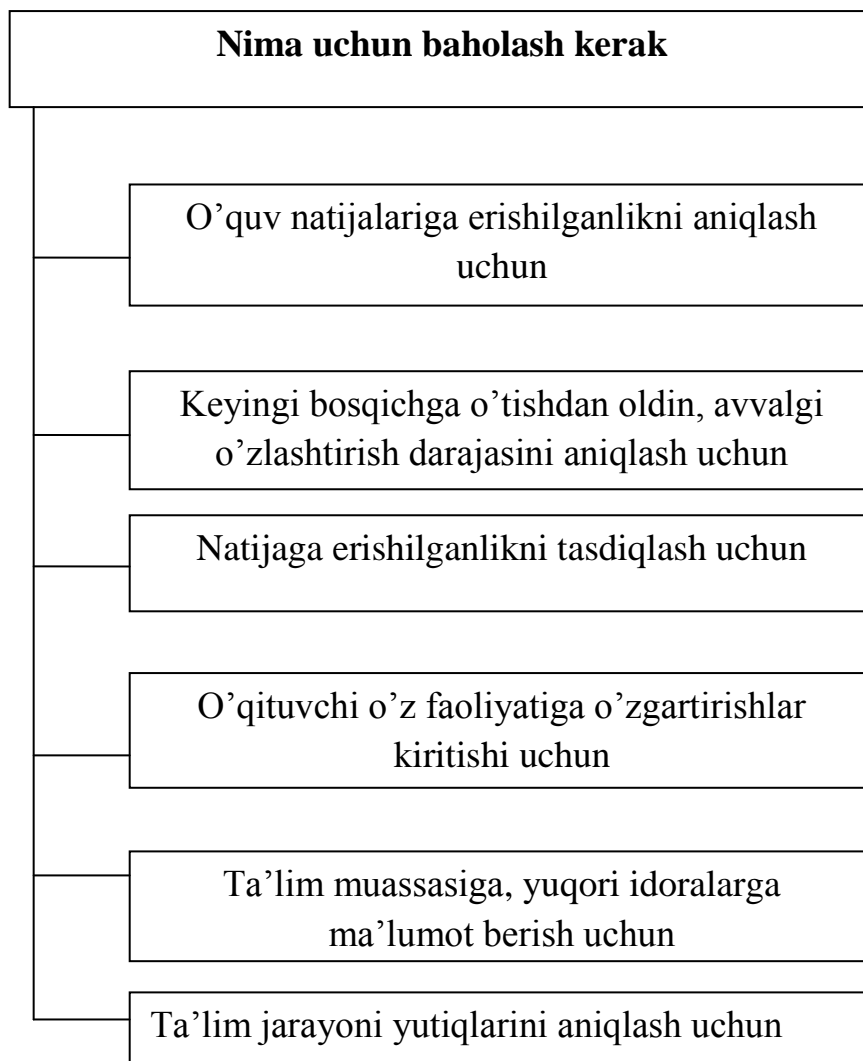
Amaliy mashg'ulotlar talabalarda ayrim fanlarni o'qitish metodikalarini qo'llash bo'yicha ko'nikmalar hosil qiladi.

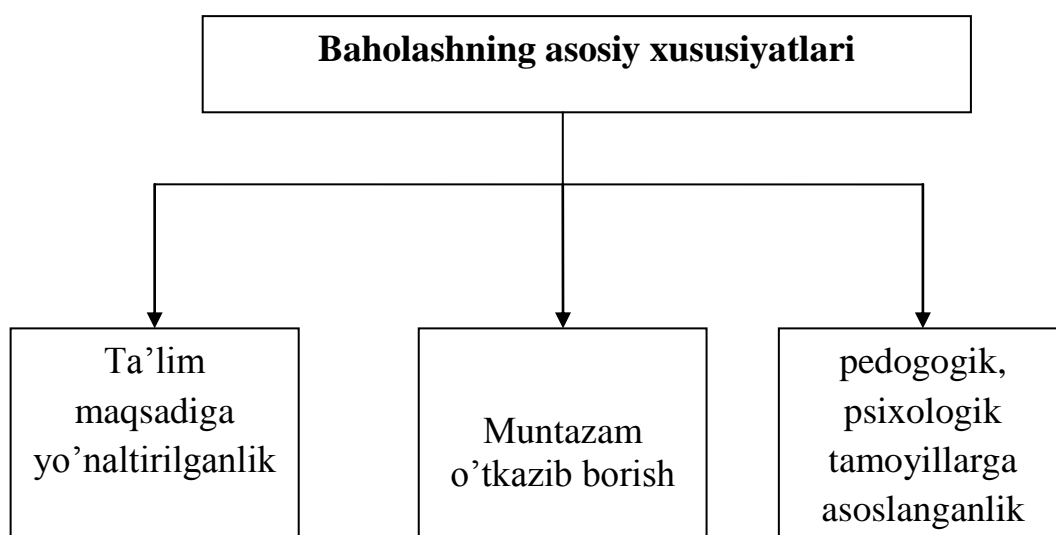
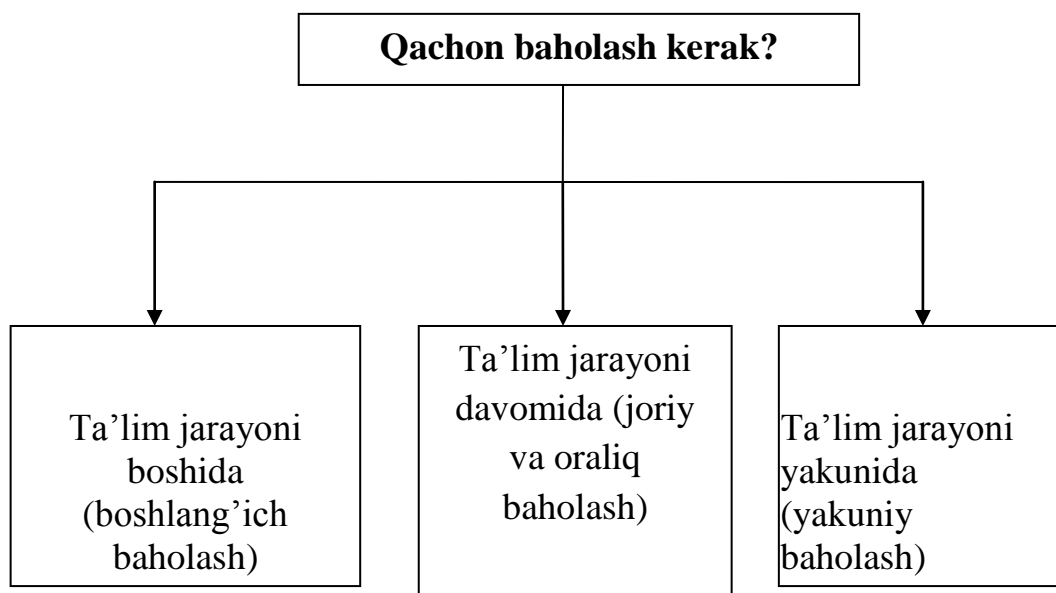
1. Baholash va uning ahamiyati
2. Baholash tizimi samaradorligi tamoyilari
2. Baholashning reyting tizimi
3. Talabalarning o'quv yutuqlari nazorati
4. Test nazorati

Baholash va uning ahamiyati. Baholash-ta'lim jarayonining ma'lum bosqichida o'quv masalalaiga erishilganlik darajasini oldindan belgilangan mezonlar asosida o'lchash, natijalarni aniqlash va tahlil qilish jarayonidir.

Bilimlarni tekshirish va baholashning ta'limiy ahamiyati shundan iboratki, bundao'quv materialining o'zlashtirganligi haqida ta'lim beruvchi ham ta'lim oluvchi ham tegishli ma'lumotga ega bo'ladi.

Natijalarni baholash orqali bir paytning o'zida butun ta'lim tizimi va uning komponentalari tekshirilib ko'rilishi kerak.

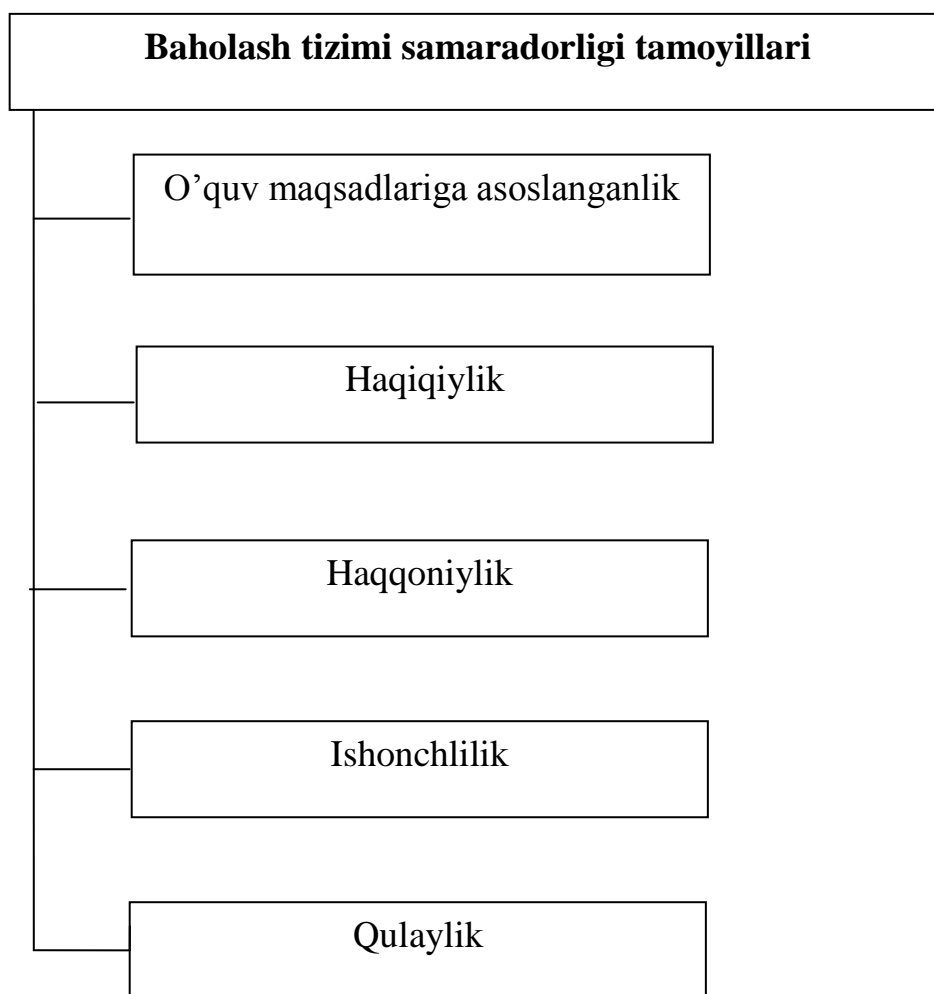

Baholash mezonlari. Har qanday baholash natijalari o'zaro taqqoslanishi, ya'ni o'lchanishi lozim.

Baholash me'zonlari o'quv maqsadlariga qay darajada erishilganlikni anglatuvchi ko'rsatgichdir.

Baholash tizimi samaradorligi tamoyilari

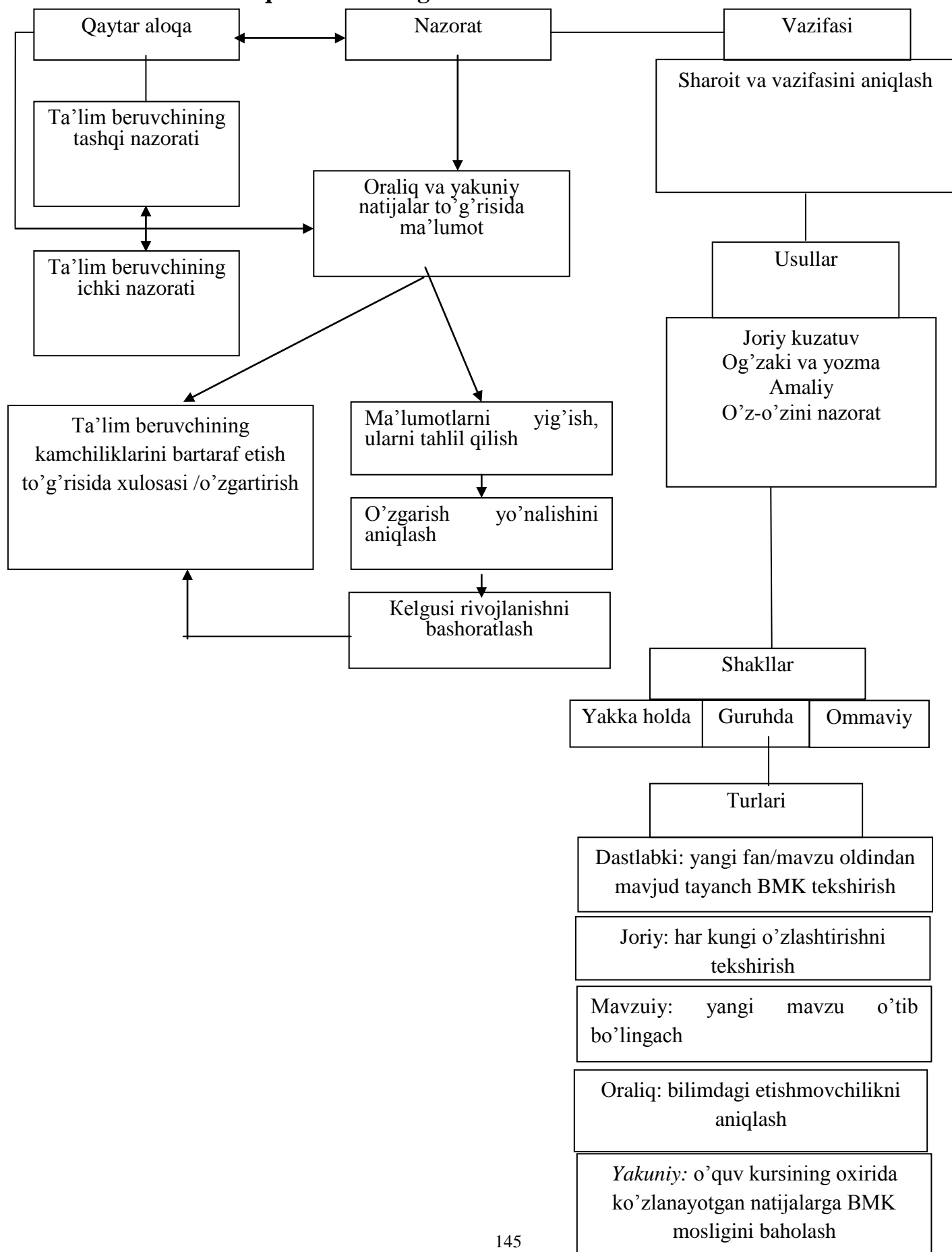
Talabalarning o'quv yutuqlari nazorati.

Nazorat – doimiy tekshirish yoki nazorat maqsadidagi tekshiruvni anglatadi.

Nazorat:

- ta'lim oluvchilarni bilim, ko'nikma, malakalarini (BMK) aniqlash, o'lchash va baholashni anglatadi;
- ta'lim beruvchini ta'lim oluvchilar bilan qayta aloqasini, ular tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish darajasi to'g'risidagi haqqoniy ma'lumotni olish, shuningdek kamchilik va oraliqlarni aniqlashni ta'minlaydi.

Nazoratni boshqaruv tizimidagi oʻrni va vazifasi

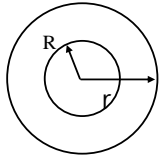

Test nazorati. Bir qancha nazorat turlari bo‘lgan test nazoratini ko‘rib chiqamiz. Test topshiriqlarini tuzish ta’lim natijalarini ifodalash bilan o‘zaro bog‘liqlikda olib boriladi. Test topshiriqlar soni unga ajratilgan nazorat turi va vaqtga bog‘liq bo‘ladi.

Nazorat turi:	O‘tkazish vaqti (daqiqa):	Topshiriqlar soni:
Joriy	10-15	10-15
Oraliq	30-40	25-30
YAkuniy	1- 1,5 soatgacha	50 va undan ko‘p

Mazmun bo‘yicha test topshiriqlari rejalashtirilayotgan o‘quv materialini o‘zlashtirish darajasiga mos kelishi zarur. B.L.Farberman tomonidan tavsiya etilgan bir qator misollarda tushuntiramiz.

Test topshiriqlarini ishlab chiqish namunasi

Ko‘zlanayotgan natija: BMK o‘zlashtirish darajasi	Tekshiruvning mazmunli ko‘rsatkichlari	Misol
I. Talabalikka oid (tanish bo‘yicha harakatlanishi)	Eslab qolish, tanish va qayta aytib berish bilan bog‘liq bo‘lgan bilimlarni tekshirish–ta’lim oluvchi o‘quv axborotini muddat, dalil, formula, qoida, qonunlar ko‘rinishida eslashi va qayta tiklashi lozim	Doiraning maydoni formulasini ko‘rsating: A. $2\pi R^2$, B. $\frac{\pi R^2}{2}$ V. πR^2 , G. $2\pi R$
II. Tartiblilikka oid (algoritm) (namuna, o‘xshashlik bo‘yicha harakatlanish)	Amaliyotda yuzaki sharo-itlarda bilimlar (qoida, qonunlar)ni amaliy qo‘l-lash ko‘nikmalarini tek-shirish: ta’lim oluvchi avval o‘rgangan namuna bo‘yicha vazifa/topshi-riqni bajarishi kerak.	Doira maydonini 2 sm radiusli qilib ko‘rsating: A. 25,12

		B. 6,28 V. 12,56
III. Ijodiy fikrlovchilikka oid (evristik) (harakatlarni tanlash)	Mustaqil ishlab chiqilgan ish tartibi: mantiqan tuzilgan, asoslangan o'zaro bog'liq bo'lgan to'g'ri xulosa chiqarish orqali bir xil bo'lmagan topshiriqlarni echish uchun o'zlashtirilgan bilimlarni o'zgartira olish ko'nikmalarini tekshirish ta'lim oluvchilar berilgan topshiriq va uni echish uchun ma'lum bo'lgan qoidalar asosida mustaqil ish tartibini tuzishi kerak	Tashqi doira maydonini ichki dora maydoniga nisbatini ko'rsating: R = 4; r = 2. A. 3:1 B. 4:1 V. 6:1 G. 8:1
IV. Ijodkorlikka oid (harakatlarni izlash)	Topshiriqni echish bir ma'noli to'g'ri javobni nazarda tutgani sababli, ushbu darajada test nazorati o'tkazilmaydi	

Birinchi topshiriqni echish uchun doira maydoni formulasini ko'rsating, taklif etilgan 4 tadan to'g'ri javobni ko'rsatish. U bilimlarni I darajaga mos kelishini tekshirishga mo'ljallangan. Bu past daraja, lekin o'quv materialini o'zlashtirishda muhim daraja hisoblanadi. Negaki, ta'lim berish ko'pgina ma'lumotlarni: vaqt, omillar, qoida va boshqalarni eslab qolish muhimligi bilan bog'liq.

Biroq bu test bo'yicha yuqori natijani, ma'lumotni tushunmasdan yod olganlar ham ko'rsatishi mumkin. SHu bois, nazorat testlari tarkibida ko'nikmalarni tekshiruvchi topshiriqlar ham bo'lishi kerak. Bu test topshiriqlari II darajadagi o'zlashtirishni tekshirishga mo'ljallangan (2-misol).

Ushbu test topshirig'ini echish 4 ishni bajarishdan iborat:

1. Doira maydoni formulasi $S = \pi R^2$ ni eslash.
2. Son qiymati $\pi = 3,14$ ni eslash.
3. Radius uzunligi kvadratga $2^2 = 4$ ni oshirish.

4. Doira maydoni $S = 12,56$ ni hisoblash.

Test tarkibiga III darajadagi o'zlashtirishni tekshirish uchun topshiriq kiritish tavsiya etiladi: ta'lim oluvchilar qobiliyati o'zlashtirilgan bilimlarni odatdagidan boshqacha bo'lgan vazifalarni mustaqil tuzilgan yo'l bo'yicha mustaqil qo'llash (3-misol).

Berilgan topshiriqni turli yo'llar bilan echish mumkin, ya'ni quyidagi 6 harakatni bajarish orqali:

1. Ikki doira maydoni munosabatlari (radiuslar kvadrati) to'g'risidagi teoremani eslash.

2. Tashqi doira radiusi kvadratini hisoblash: $R^2 = 4^2 = 16$.

3. Ichki doira radiusi kvadratini hisoblash: $r^2 = 2^2 = 4$.

4. Katta doira maydoni munosabatidan kichik doira maydonini ayirish: $16 - 4 = 12$.

5. Tashqi maydonni ichki maydonga munosabatini tuzish: $12 : 4 = 3 : 1$.

6. Olgan munosabatni taklif etilgan javoblar bilan taqqoslash va to'g'ri javob (A)ni aniqlash.

SHuni ajratib ko'rsatish lozimki, ko'rib chiqilgan namunalardagi test topshiriqlari faqat o'zlashtirilgan bir o'quv bo'lagini, ya'ni πR^2 dan foydalanib doira maydonini hisoblab topishni nazorat qiladi. Biroq ta'lim oluvchilar topshiriqni echish jarayonida bir qator izchillikdagi harakatlarni, ya'ni, eslash-namuna bo'yicha harakatlarni bajarish ma'lum bo'lgan qoidalardan berilgan topshiriq va uni echish uchun harakat tartibini ishlab chiqishni bajarishlari kerak. Bu ta'lim oluvchilarning mashqi uchun (ba'zi hollarda baho qo'ymasdan, faqat o'quv namunalaridek), birgina o'quv material bo'yicha o'zlashtirish darajasini izchil oshirishni ta'minlovchi test topshiriqlaridan foydalanish imkonini beradi.

7.6.§. Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish metodi

Talabalarning o‘quv faoliyatlari sifati va jadallashuvi ta’lim berish sifati, balki shunga mos ravishda, mutaxassislar tayyorlash natijalarini ham aniqlab beradi.

Modomiki talaba ta’lim tizimiga sub’ekt sifatida kirsa, unda boshidan uning qobiliyati mustaqil, ongli va maqsadli harakat qilishini nazarda tutadi:

- o‘zining harakatini rejalashtirish - o‘z maqsadini tanlash, ularga erishishning yo‘l va vositalarini aniqlash;
- berilgan topshiriqlarni echish uchun o‘z imkoniyatlarini birlashtirish-tashkillashtirish;
- o‘z faoliyatini nazorat qilishi va mos ravishda baholash- o‘zining keyingi harakatlarini o‘zi nazorat qilishi va o‘zini o‘zi baholashni amalga oshirish.

Talaba tomonidan mustaqil ishni bajarishda ularning faoliyati tizimida ko‘rsatilgan har bir elementlarning muvaffaqiyatli

- rejalashtirish;
- tashkillashtirish;
- monitoring va baholash;

SHundan so‘ng o‘qituvchi tomonidan quyidagi qoidalar amalga oshiriladi:

- talaba nafaqat o‘quv mashg‘ulotining maqsadini, balki uning yakunida taxminan qanday o‘quv natijalarga erishish mumkinligini ham bilishi zarur;
- o‘quv natijalariga erishish yo‘llari ko‘rsatilganda - berilgan ishga ma’lum bo‘lgan usul yoki texnikani o‘rganish va qo‘llashni yoki ishlar tartibi bo‘yicha batafsil yo‘riqnoma yoki ko‘rsatmani aytib berish mumkin;
- talaba nazoratning shakli va turi: yozma-esse, hisobot, referat va boshqalar, og‘zaki-taqdimot, savollarga javob berish va boshqalar, shuningdek har bir o‘quv topshirig‘ini baholashni sifat va miqdoriy mezonlari bilan tanishtirilgan bo‘lishi zarur;

- o‘zini o‘z tekshirish uchun har bir o‘quv mashg‘ulotiga tavsiya etilayotgan topshiriq (test, savol, vazifa va mashqlar) joriy pedagogik nazoratni va talaba tomonidan ko‘zlanayotgan ta’limiy maqsadlarga erishish darajasini doimiy o‘zi baholashni ta’minlaydi;

- “O‘quv fani bo‘yicha talabani o‘quv natijalarining yutuqlar varag‘i” ishlab chiqish. U talaba tomonidan reyting ballarning to‘planishi to‘g‘risida tezkor ma’lumotlarni olishning vositasi hisoblanadi.

Umumo‘quv ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lish - talabalarning mustaqil faoliyatlari asosi. Zamonaviy ta’lim texnologiyalarini amalga oshirish sharoitida talaba quyidagi umumo‘quv (har qanday o‘quv fanini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lgan) ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lish kerak:

1) ma’lumot bilan mustaqil ishlash: asosiy holatlarni aniq, chizmaviy va izchillikda konspekt ko‘rinishida qayd etish; o‘quv topshiriq va vazifalarni echish uchun zarur bo‘lgan axborotlarni topishi, tanishi, tushunishi, tanqidiy baholashi, uni yig‘ish va referat, hisobot, belgilarda, shuningdek grafikli tashkil etuvchilar ko‘rinishida taqdim etish; berilgan talablarga muvofiqlikda o‘zining shaxsiy ilmiy matnini (maqola, ma’ruza, tezis) yaratish;

2) taqdim etish malakalari: o‘quv topshirig‘ini bajarish natijalari bo‘yicha so‘zlayotganda o‘zini dadil tutishi, turli ko‘rgazmali vositalardan foydalanishi;

3) o‘qituvchi bilan talabani o‘quv o‘zaro harakatini tashabbuslash, o‘z nuqtai nazarini himoya qilish va murosa yo‘lini topish, suhbatga kirishish, haqiqat bo‘yicha savollar berish, daliliy javoblar berish, munozara qoidalariga rioya etib uni olib borish, tortishuvlarda ishtirok etishning muloqotlashuv malakalari;

4) guruhli o‘zaro harakatga tayyorligi va qobiliyatida – o‘quv topshirig‘ini bajarish bo‘yicha hamkorlik faoliyatini jamoaviy rejalashda, umumiy vazifani echishda hamkoriy muloqot va o‘zaro harakat, o‘zaro yordam va o‘zaro baholashda namoyon bo‘ladigan hamkorlikda ishlash malakalari;

5) muammoli ma'ruzada faol ishtirok etishni va ta'limiy vaziyatlarni (Keys-stadi) va boshqalarni echishni ta'minlovchi muammoli vazifalarni tahlil qilish, o'quv topshirig'ini echishning oddiy bo'lmagan yo'llarini topish, g'oyalarni ishlab chiqish va xulosalarni qabul qilish malakalari;

6) axborot izlash, yig'ish, qayta ishlash va saqlash uchun zamonaviy kompyuter va axborot texnologiyalarini qo'llashning amaliy malakalari. Biroq bularga talabani o'rgatish kerak!

Mavzu yuzasidan nazorat savollari:

1. Ta'lim texnologiyasini loyihalash va ishlab chiqish tartibi
2. O'quv fani bo'yicha ta'lim texnologiyasini tuzilishi va mazmunli ko'rsatkichlari
3. O'quv mashg'ulotida ta'lim texnologiyasi bo'yicha o'qitish rejasining tuzilishi va mazmunining tarkibi
4. O'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi
5. Muammoli ta'lim berishning asosiy elementlari.
6. O'qitishning muammoli usulini bosqichlari
7. Muammoli vaziyat qanday aniqlanadi?
8. O'z mavzungiz bo'yicha muammoli masala tuzib, muammoli vaziyatni asoslab bering.
9. Baholash mezonlari nimaga bog'liq?
10. Nazorat testlarini euzish ketma-ketligi qanday?
11. Talabalar mustaqil ishlari qanday kurinishlarda bo'lishi mumkin?

8-BOB. O‘quv fani bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua (O‘UM).

O‘quv-uslubiy majmua talabalarga o‘quv fanini mustaqil faoliyatda o‘rganish va bilimlar sifatini doimiy o‘zi tekshirishini tashkillashtirishda yordam berish uchun mo‘ljallangan.

8.1.§. O‘quv-uslubiy majmua tuzilishi va mazmunli ko‘rsatkichlari

So‘z boshi.

O‘quv-uslubiy majmua bu qismida, berilgan o‘quv fanini o‘rganishga kirishishida o‘qituvchini talabaga murojaati, o‘quv-uslubiy majmuaning tuzilishi va uning mazmuniga qisqacha tavsifi beriladi.

I-Bo‘lim. O‘quv faniga kurish.

Quyidagi o‘quv ma’lumotli materiallardan iborat:

- 1) o‘quv fanini o‘rganishning dolzarbligi, maqsad va vazifalari;
- 2) mutaxassislik bo‘yicha talabalar tomonidan fan mazmunini muhim o‘zlashtirish darajasiga davlat ta’lim standartlarining talablari;
- 3) fanning o‘quv dasturi: o‘quv vaqtining umumiy hajmi va uni mavzular va ish turlari bo‘yicha taqsimlanishi ko‘rsatiladi, o‘quv fanining mavzuviy mazmuni izchillikda bayon etiladi;
- 4) fan bo‘yicha nazorat shakli va reyting baholash;
- 5) asosiy va qo‘shimcha adabiyotlar ro‘yxati;
- 6) fan bo‘yicha bilimlarni yakuniy tekshirish savollari.

II-Bo‘lim. O‘quv fani bo‘yicha reja-topshiriq va o‘quv-uslubiy materiallar to‘plami.

Berilgan o‘quv mashg‘uloti to‘g‘risida ma’lumotni, jumladan ko‘zlanayotgan o‘quv natijalar, mustaqil ish uchun topshiriqlar; ularni bajarishni ta’minlovchi o‘quv material va uslubiy tavsiyalar; o‘quv yutuqlarini o‘zi tekshirishi uchun test, topshiriq va savollardan iborat. Talabani o‘quv mashg‘ulotiga mustaqil tayyorlanishida va o‘quv jarayoni vaqtida uning mustaqil faoliyatini tashkiliy-

didaktik ta'minlash vazifasini bajaradi. O'quv yutuqlarini doimiy o'zi nazorat qilishini ta'minlaydi.

Fan bo'yicha glossariy.

Fanga ta'luqli bo'lgan asosiy toifa va atamalarning o'zbek, rus va ingliz tillaridagi lug'ati hamda uning mazmunidan iborat.

O'quv fani bo'yicha talabani o'quv natijalarining varag'i.

O'quv fani bo'yicha talabani o'quv natijalarining varag'i talaba tomonidan reyting ballar to'planishi to'g'risida tezkor ma'lumotlarni olishni ta'minlaydi.

8.2.§. O'quv fani bo'yicha talabaga mo'ljallangan o'quv-uslubiy majmua ishlab chiqishning vositalari

O'quv-uslubiy majmua quyidagilardan kelib chiqib ishlab chiqilishi kerak:

1) o'quv ma'lumotining maqsadi, tuzilishi, mazmuni va hajmi;

2) talabaga Davlat ta'lim standarti (DTS) tomonidan belgilangan, berilgan sharoitda va o'quv rejasida belgilangan vaqtda ta'lim maqsadlariga erishishni kafolatlovchi fan bo'yicha ta'lim texnologiyasi.

Reja – topshiriq

Reja – topshiriq har bir o'quv mashg'uloti uchun tuziladi. Jadval ko'rinishida bajarilib, quyidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi:

- Mavzuning nomi, o'quv mashg'uloti shakli va turi.
- O'quv mashg'ulotining tuzilishi/olib borish rejasi.
- O'quv mashg'uloti maqsadi.
- Talabani o'quv faoliyati natijalari - ta'lim berish natijasida talaba bajarishi lozim bo'lgan harakatlar. Ular aniq va fe'llarda (...aytadi,sanab beradi, tasniflaydi va h.k.) ifodalanib, olingan natijalarni bir xil ma'noda va haqqoniy baholash, ularni belgilangan maqsadga mos kelishini aniqlash imkonini beradi.

- Mustaqil tayyorgarlik uchun topshiriq. Ular qisqa maslahat va ularni bajarish bo'yicha tavsiyanomalardan iborat bo'lgan- aytib berishlar bilan berilishi mumkin.

- Nazorat shakli: kuzatuv-o'quv topshiriqlarini bajarish-savol-javob shakli-test va boshq.

- O'quv fan bo'yicha talaba olishi mumkin bo'lgan, eng yuqori ball. O'quv fan bo'yicha talaba olishi mumkin bo'lgan, haqiqiy ball.

O'quv -uslubiy materiallar

O'quv-uslubiy materiallar o'quv mashg'uloti maqsadi va mazmunidan tashqari, ta'lim berish texnologiyasiga muvofiq quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- O'quv materiallar: ma'ruzaning qisqa (tayanch) chizma va jadval ko'rinishidagi yozmalari.

- O'quv guruhi uchun topshiriq, ularni bajarishning ko'rsatkich va baholash mezonlari.

- Talabalar o'quv ish jarayonida amal qilishlari lozim bo'lgan axborot beruvchi materiallar: (aqliy hujum, guruhlarda ishlash) qoidasi; (esse, referat yozishga) talablar; (keys va boshq.) materiallar.

- O'zini tekshirish uchun topshiriqlar (test, savol, topshiriq va mashqlar). Joriy pedagogik nazoratni va talaba tomonidan ko'zlanayotgan ta'limiy maqsadlarga erishish darajasini doimiy o'zi baholashni ta'minlaydi. Oraliq va yakuniy nazoratning savol va topshiriqlarini o'z ichiga oladi.

O'quv-uslubiy materiallar hajmi chegaralanmaydi. Lekin ular katta hajmli, yaxshi tuzilmaga keltirilgan va grafikli ramsiylashtirilgan bo'lishi kerak.

Reja - topshiriq modeli

Mavzu (№) ... (nomi).....

Ma'ruzaga (seminar/amaliy mashg'ulotga)

REJA - TOPSHIRIQ

Ma'ruza rejasi/seminarda muhokama uchun savollar/seminar (amaliy mashg'ulot) rejasi 1. 2.		
Mashg'ulot maqsadi: ...shakllantirish / mustahkamlash /rivojlantirish		
Talabalarning o'quv faoliyat natijalari: • ...ifodalaydilar; • ...yoritib beradilar; • ... ochib beradilar; • ... tasniflaydilar; • ... tushunchaga ta'rif beradilar; • ... ochiq tavsif beradilar.		
Mustaqil tayyorgarlik uchun topshiriq: 1. Topshiriq. Eslatma. 1) ; 2) Topshiriq ... (Bilimlarni o'zini - o'zi tekshirishi: savollarga javob berish) Eslatma: (IV. 2 qarang)		
Nazorat shakli: Kuzatuv/o'quv topshiriqlarini bajarish/savollarga javob berishi / test va boshq.	Eng yuqori ball: ... (tezkor - so'rovga to'g'ri javob) Haqiqiy ball:	O'qituvchi imzosi:

Mavzu yuzasidan nazorat savollari:

1. Talabalarning mustaqil faoliyatlarini pedagogik boshqarishning mohiyati qanday?
2. Umum'o'quv ko'nikma va malakalarga ega bo'lish - talabalarning mustaqil faoliyatlari asosi nimadan iborat?
3. O'quv fani bo'yicha o'quv-uslubiy majmuaci (O'UM) nimalardan iborat?

9-BOB. O‘qitishning zamonaviy texnologiyalari va ulardan o‘quv jarayonida foydalanish

9.1.§.Ta’limning zamonaviy rivojlanish bosqichi. YAngi texnologiyalarning ta’limdagi roli.

O‘qitish jarayonida, pedagogik texnologiyalar talablari asosida ifoda etilgan, o‘quv maqsadlariga erishiladi. Ilmiy-texnik taraqqiyot jadallashgan davrda o‘qitish samaradorligi, asosan, talabaning o‘qitish jarayonidagi o‘rni, pedagogning unga bo‘lgan munosabatiga bog‘liq bo‘ladi. Bu erda o‘qitish texnologiyasining ikki turini ajratib ko‘rsatish mumkin: avtoritar va shaxsga yo‘naltirilgan. Avtoritar texnologiyada, pedagog yagona sub’ekt sifatda namoyon bo‘ladi, talabalar esa faqatgina «ob’ekt» vazifasini bajaradi xolos. Bunda talabaning tashabbusi va mustaqilligi yo‘qoladi, o‘qitish majburiy tarzda amalga oshiriladi. Odatdagi an’anaviy o‘qitish, avtoritar texnologiyaga taalluqlidir. Bunda, avvalo YA.A.Komenskiy tomonidan ifoda etilgan, didaktika tamoyillariga asoslangan o‘qitishning «sinf-dars» tizimida tashkil etish nazarda tutiladi. Hanuzgacha dunyoda eng ko‘p tarqalgan o‘qitishning «sinf-dars» tizimi hisoblanadi, u quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

- YOshi va tayyorgarlik darajasi taxminan bir xil bo‘lgan talabalar sinfni (guruhni) tashkil etadi;
- Sinf (guruh, oqim) yagona o‘quv reja, yagona o‘quv dasturlar va yagona mashg‘ulotlar jadvali bilan shug‘ullanadi;
- Mashg‘ulotlarning asosiy birligi dars bo‘lib, u bitta fanning bitta mavzusiga bag‘ishlanadi va o‘qituvchi tomonidan boshqariladi;
- O‘quv kitoblari asosan uy ishlari uchun qo‘llaniladi.

An’anaviy o‘qitish asosan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishga qaratilgan bo‘lib, shaxsning rivojlanishini ko‘zda tutmaydi.

An’anaviy o‘qitish asosini, YA.A.Komenskiy tomonidan tuzilgan pedagogika tamoyillari tashkil etadi:

- ilmiylik;

- tabiatga monandlik (o‘qitish rivojlanish bilan belgilanadi va shakllanmaydi);
- uzviylik va tizimlilik;
- o‘zlashtiruvchanlik (ma’lumdan noma’lumga, soddadan murakkabga);
- mustahkamlash (takrorlash, takrorlash ...)
- onglilik va faollik;
- nazariyaning amaliyot bilan bog‘liqligi;
- yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olish.

An’anaviy o‘qitish quyidagi xususiyatlarga ega: zo‘ravonlik pedagogikasi, o‘qitishning tushuntiruv-ko‘rgazmali usuli, ommaviy o‘qitish. An’anaviy o‘qitishda avtoritarlik quyidagi shaklda namoyon bo‘ladi: talaba bu hali to‘la shakllanmagan shaxs, u faqat bajarishi zarur, pedagog esa - bu sardor hakam, yagona tashabbuskor shaxs (3.1.-rasm).

Mumtoz an’anaviy «sinf-dars» tizimi - bu bayon etishning ma’ruzaviy usuli va kitob bilan mustaqil ishlashni o‘z ichiga oladi (didaxografiya).

Zamonaviy an’anaviy o‘qitish esa, o‘qitishning texnik vositalarini qo‘llab, didaxografiyadan foydalanishdan iborat bo‘ladi. SHaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarda, talaba shaxsi pedagogik jarayon markaziga qo‘yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida O‘zbekiston Respublikasidagi ta’lim tizimining milliy modeliga alohida e’tibor qaratilgan. Bu model 5 tarkibiy qismdan iborat: shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta’lim, fan, ishlab chiqarish. Bu erda ta’lim milliy modelining asosiy tarkibiy qismi - «shaxs» birinchi o‘rinda turadi. Boshqacha aytganda, butun ta’lim tizimi, shu jumladan, o‘qitish shaxsga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim.

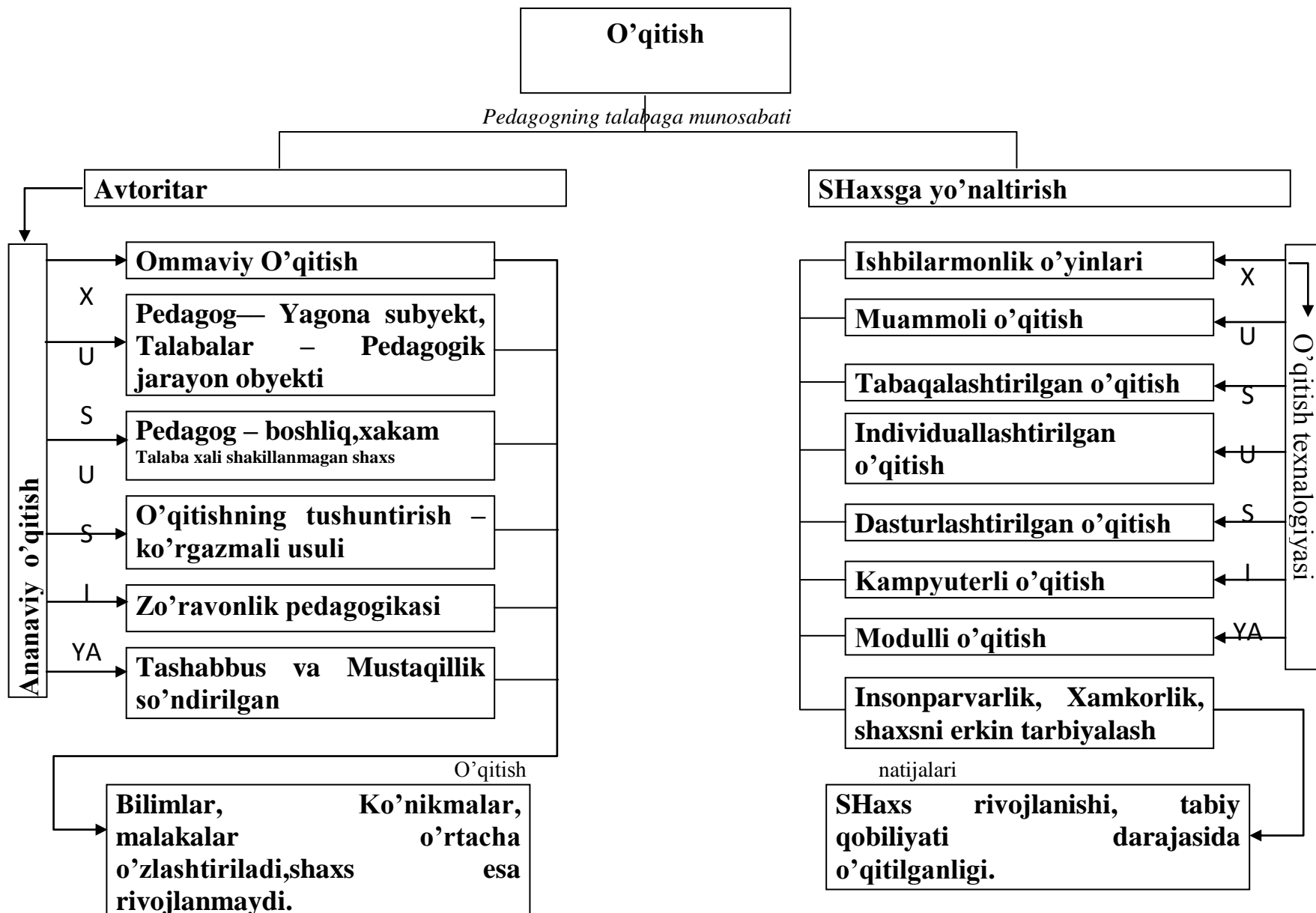
SHuning uchun zamonaviy texnologiyalarda pedagogik jarayon, o‘qitishning shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalari asosida amalga oshirilishi lozim.

Hayot dialektikasi shundan iboratki, doimo yangi avlod, oldingi avloddan ko‘ra rivojlanganroq bo‘ladi. Ilmiy texnik taraqqiyotning

keskin yuksalish davrigacha (XX asrning birinchi yarmigacha), fan, texnika va texnologiyalar rivoji evolyusion, past sur‘atlarda amalga oshar edi.

SHuning uchun ketma-ket keluvchi avlodlarning rivojlanish darajasi deyarli farq qilmas edi. Bunday sharoitlarda YA.A.Komenskiyning o‘qitishning avtoritar texnologiyasi, an’anaviy «sinf-dars» tizimi dunyoga keldi.

- Ilmiy texnik taraqqiyotning keskin yuksalish davrida (XX asrning ikkinchi yarmi), fan, texnika, texnologiyalar yuqori sur‘atlarda rivojlanayotgan davrda, bir avlod hayoti davomida fanning rivoji insoniyatning butun tarixidagidan ko‘ra ko‘proq bo‘lgan bu davrda, o‘qitishning an’anaviy tizimi (shu jumladan zamonaviy an’anaviy o‘qitish) o‘z umrini oxiriga etdi. Hozirgi zamon avlodining rivojlanish sur‘ati oldingilardan ko‘ra ancha yuqori bo‘lganligi sababli, o‘qitishning an’anaviy tizimi, rivojlanishga to‘sqinlik qila boshladi. Bunday sharoitlarda taraqqiyot, faqat har bir shaxsning mavjud imkoniyatlarini to‘la ro‘yobga chiqarish asosida amalga oshirilishi mumkin. Axborotning hajmi, xilma-xilligi, egallashga moyilligi va vositalarining etarliligi samarali individual va mustaqil o‘qitishni tashkil etish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratadi. O‘qitishni jadallashtirish maqsadida, pedagogning talabaga bo‘lgan munosabati «sardor»likdan, uning «sherigi»ga aylanishi zarur.

9.1.-rasm. O'qitish texnologiyalarining blok-sxemasi

O'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalariga quyidagi asosiy tamoyillar xos bo'ladi:

- insonparvarlik, ya'ni insonga har tomonlama hurmat va muhabbat ko'rsatish, unga yordamlashish, uning ijodiy qobiliyatiga ishonch bilan qarash, zo'rlashdan to'la voz kechish;
- hamkorlik, ya'ni pedagog va talabalar munosabatidagi demokratizm, tenglik, sheriklik;
- erkin tarbiyalash, ya'ni shaxsga uning hayot faoliyatini keng yoki tor doirasida tanlab olish erkinligi va mustaqillikni berish, natijalarni tashqi ta'sirdan emas, ichki hissiyotlardan keltirib chiqarish. SHaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarning kommunikativ asosi - pedagogik jarayonda talabaga insoniy-shaxsiy yondashuv hisoblanadi.

SHaxsga yangicha qarash quyidagilardan iborat bo'ladi:

- pedagogik jarayonda shaxs ob'ekt emas, sub'ekt hisoblanadi;
- har bir talaba qobiliyat egasi, ko'pchiligi esa iste'dod egasi hisoblanadi;
- yuqori etik qadriyatlar (saxiylik, muhabbat, mehnatsevarlik, vijdon va boshqalar) shaxsning ustivor xislatlari hisoblanadi.

Munosabatlarni demokratlashtirish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- talaba va pedagog huquqlarini tenglashtirish,
- talabaning erkin tanlab olish huquqi;
- xatoga yo'l qo'yish huquqi;
- o'z nuqtai nazariga ega bo'lish huquqi
- pedagog va talabalar munosabati zayli: taqiqlamaslik; boshqarish emas, birgalikda boshqarish; majburlash emas, ishontirish; buyurish emas, tashkil etish; chegaralash emas, erkin tanlab olishga imkon berish.

YAngi munosabatlarning asosiy mazmuni, hozirgi zamon sharoitida samarali natija bermaydigan va g'ayri insoniy hisoblanadigan zo'ravonlik pedagogikasidan voz kechishdir. Muammo bu tamoyilni mutlaqlashtirishda

emas, balki uning oqilona mezonlarini aniqlashdadir. Umuman olganda tarbiya jarayonida zo‘ravonlik mumkin emas, ammo jazolash insonni kamsitadi, ezadi, rivojlanishini susaytiradi, unda qulchilik xususiyatlarini shakllantiradi.

Erkin o‘qitish quyidagilar bilan belgilanadi:

- ishonchga asoslangan erkin talabchanlik;
- o‘quv materialiga qiziqish uyg‘otish, bilishga va faol ijodiy fikrlashga rag‘batlantirish;
- talabalarning mustaqilligi va tashabbusiga tayanish;
- jamoa orqali bilvosita usullar bilan talablarni amalga oshirishni ta‘minlash.

YAngi individual yondashuvning mohiyati shundaki, u ta‘lim tizimida o‘quv fanidan talabaga emas, talabadan o‘quv fani tomonga harakatlanishni taqozo etadi, talabalarning mavjud imkoniyatlarni inobatga olib, ularni rivojlantirish, takomillashtirish va boyitishga qaratilgan bo‘ladi.

Individual yondashuvning zamonaviy yangi talqini quyidagilardan iborat:

- o‘rtacha talabaga yo‘naltirishdan voz kechish;
- shaxsning yaxshi xislatlarini izlash;
- shaxs rivojlanishining individual dasturlarini tuzish.

SHaxsiy yondashishda birinchi navbatda quyidagilar zarur bo‘ladi:

- har bir talaba qiyofasida noyob shaxsni ko‘rish, uni hurmat qilish, tushunish, qabul qilish, unga ishonish. Pedagogda barcha talabalar iste‘dodli degan ishonch bo‘lishi kerak.
- shaxsga, yutuqni ma‘qullovchi, qo‘llab-quvvatlovchi, xayrixoh vaziyatlar yaratish, ya‘ni o‘qish qoniqish va xursandchilikni olib kelishi kerak.
- bevosita majburlashga yo‘l qo‘ymaslik, qoloqlikka va boshqa kamchiliklarga urg‘u bermaslik, uning nafsoniyatiga tegmaslik.

- pedagogik jarayonda, talabalarga o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga imkoniyat yaratish va ko'maklashish.

Oliy, o'rta maxsus va kasbiy ta'lim tizimi uchun, o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ishbilarmonlik o'yinlari;
- muammoli o'qitish;
- tabaqalashtirilgan o'qitish;
- dasturlashtirilgan o'qitish;
- kompyuterlashtirilgan o'qitish;
- modulli o'qitish.

SHaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari ilmiy-texnikaviy taraqqiyoti jadallashtirilgan davrida rivojlangan davlatlarda shakllantirilganligini inobatga olgan holda ular chuqur ildizlarga ega ekanligini ta'kidlash to'g'ri bo'lar edi.

Qadimiy faylasuf Sokrat o'z chiqishlarida savol va javob usulini ishlatar edi. Bu usul haqiqatni bilib olish uchun yordam berar edi.

Qadimiy Rim pedagogi M.F.Kvantilian har bir shogirdga e'tibor va diqqat bilan yondashishni tavsiya bergan edi.

O'rta asr SHarqining buyuk olim-mutafakkirlari tomonidan yirik pedagogik meros qoldirilgin. Asrlar, mingyillar davomida shaxsga muhabbat va hurmat, unga yordamlashish xislatlari asosida sivilizatsiya shakllanib keldi.

Millatimiz shakllanishi bilan birgalikda xalqimizning mentaliteti insonga muhabbat va hurmat ko'rsatish, unga yordamlashish xislatlari asosida yuzaga chiqdi. Eng avvalo, yoshlarimizga nisbatan muhabbat yaqqol namoyon bo'ladi. Xalqimiz bolalarga «siz» deb munosabat qilur, kattalar ularga birinchi bo'lib «salom» berur.

Yaponiyaning zamonaviy pedagog-olimlari bolani kuniga 200 martagacha erkalatishni tavsiya beradilar. Bu zamonaviy g'oyalarning debochasi, buyuk ajdodimiz Al-Buxoriyning «Hadis» kitobida «Bolaga rahmdillik qilmoq, uni o'pib quchoqlamoq haqida» bobida yoritilgan. SHaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalarning o'zagi shaxslar o'rtasidagi yuqori qadriyatlarga, teng huquqlilikka asoslangan munosabat hisoblanadi. Bu qadriyatlar Al-Buxoriyning «Hadis» kitobida «SHirin so'z odam haqida», «So'kmoq va la'natlamoq ta'qiqlanganligi haqida» boblarida namoyon etilgan. Unda shaxsni so'kish uni o'ldirish bilan tenglashtirilgan.

Xulosa qilib ta'kidlash lozimki, ajoyib shaxsiy fazilatlarga asoslangan ta'limimiz, jahon fanning shakllanishiga va rivoji o'zining munosib xissa qo'shgani bilan ajralib turadi. Abu Ali ibn Sino, A.Beruniy, Al-Xorazmiy, M.Ulug'bek, Al-Buxoriy, A.G'ijduvoni, B.Naqshbandiy, A.Navoiy, Z.Bobir kabi buyuk ajdodlarimizning ta'limoti, jahon sivilizatsiyasidagi bebaho ulushini bugungi kunda butun dunyo tan olmoqda.

Pedagogika fanining rivojlanishiga Evropa buyuk pedagog-olimlari hissa qo'shgan, jumladan: italiyalik Vittarino di Feltre, fransuz Fransua Rable, ingliz Tomas More, nemis A.Distruverg, rus K.D.Ushinskiy va boshqalarni ta'kidlab o'tish mumkin.

Bular gumanistik tarbiyani, mustaqil fikrlashni rivojlanishini, ijodni, faolligini, ko'rgazma materiallarni keng foydalanishini, nazariy ta'limni mehnat bilan bog'lanish tarafdori edilar. Ular pedagogik jarayonda talabalarni sub'ekt deb hisoblar edilar.

SHaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar insonning aqliy qobiliyatlarini ochishiga xizmat qiladi.

Tabaqalashtirilgan o‘qitish texnologiyasi

Tabaqalashtirilgan o‘qitish o‘quv jarayonining tashkil etishni bu shakli umumiy didaktika tizimiga asoslangan bo‘lib, maxsus tashkil ettirilgan talabalarning gomogen guruhlarida, o‘quv jarayonini maxsuslashtirishni ta’minlaydi.

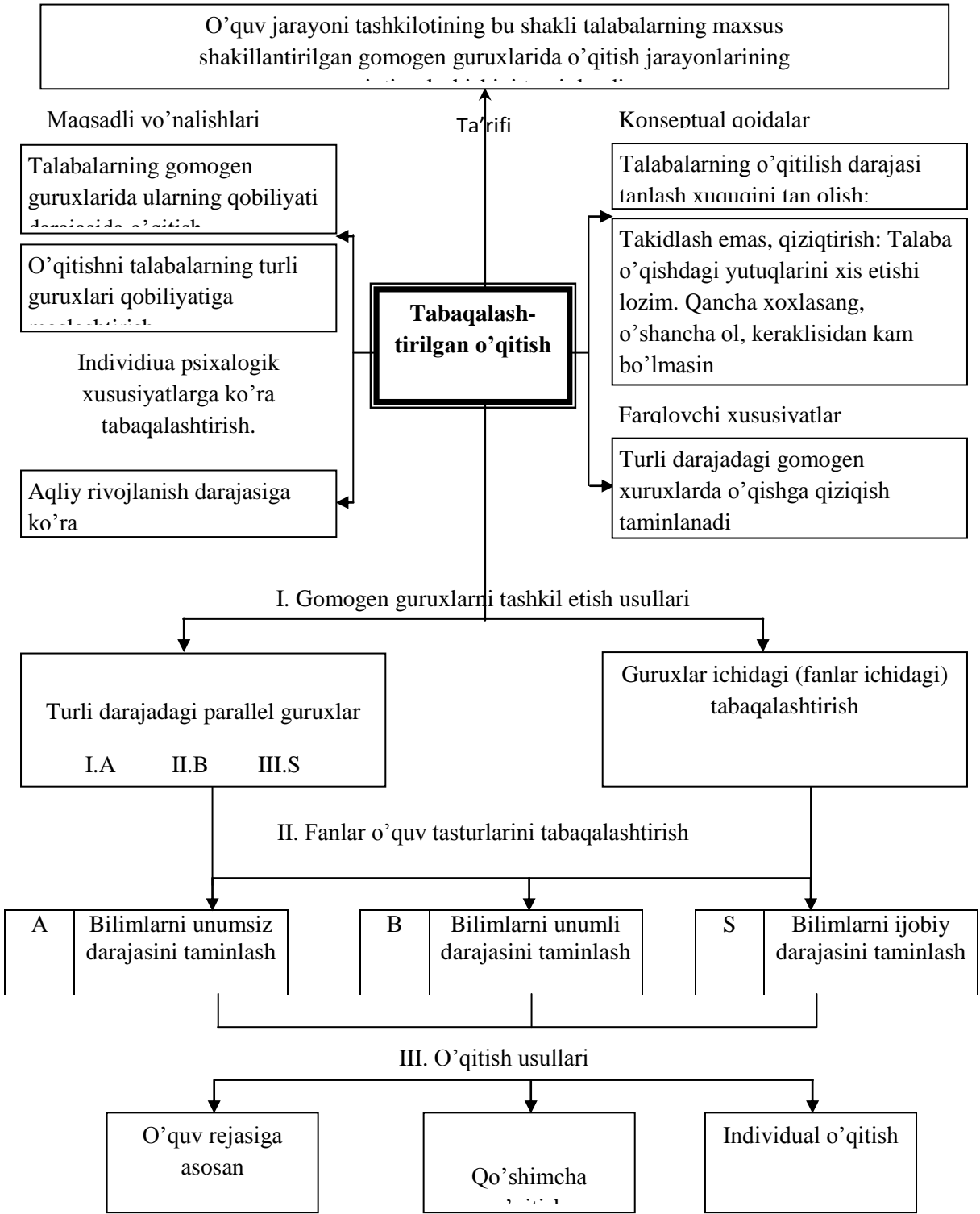
O‘qitishni tabaqalash (bu tushuncha o‘qitish jarayonini o‘zi bilan bog‘liq) – uslubiy, psixologik-pedagogik va tashkiliy-boshqaruv tadbirlar majmuasi asosida tuzilgan turli xildagi gomogen guruhlarda o‘qitish uchun turli xil shart-sharoitlarni yaratish demakdir.

O‘qitishning eng yuqori oliy pog‘onasi individual o‘qitish hisoblanadi (2-rasm).

O‘qitishni tabaqalashtirish		
A. Boshlang‘ich pog‘ona	V. O‘rta pog‘ona	S. Oliy pog‘ona
Oqimlarda va akademik guruhlarda o‘qitish	Gomogen guruhlarda o‘qitish (GGO‘)	Individual o‘qitish (IO‘)
O	GGO‘	IO‘
O‘		IO‘
M		IO‘
Q		IO‘
M		IO‘
I		IO‘
A	GGO‘	IO‘
T		IO‘
V		IO‘
I		IO‘
SH		IO‘
Y		IO‘
		IO‘
		IO‘
		IO‘
		IO‘

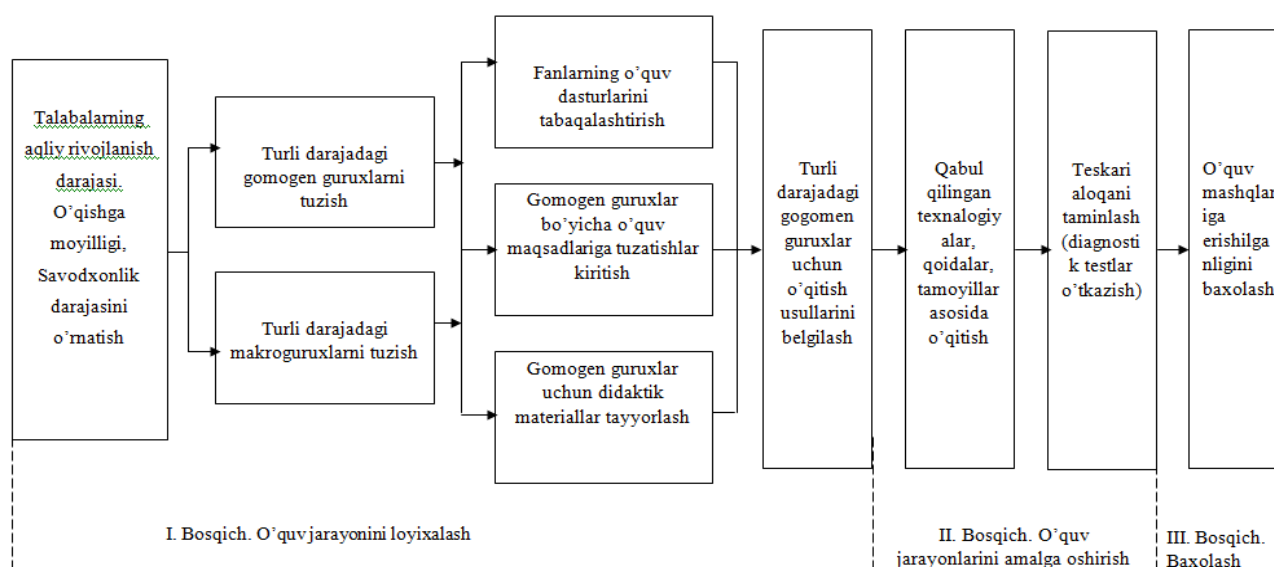
9.2-rasm. O‘qitishning tabaqalashtirish pog‘onalari.

Oliy, oʻrta maxsus va kasb-hunar taʼlim tizimida gomogen guruhlar, talabalarning individual-psixologik xususiyatlari, avvalo aqliy rivojlanish darajasi asosida tuziladi.

9.3.-rasm. «Tabaqalashtirilgan oʻqitish» ning blok-sxemasi

Umumta'lim maktablarida, akademik litseylarda va kasb-hunar kollejlarida talabalarning aqliy rivojlanish darajasi bo'yicha tabaqalashning ijobiy tomonlari bilan bir qatorda salbiy tomonlari ham mavjud bo'ladi. Oliy maktab uchun esa bu o'qitish tizimiga hech qanday shak-shubha yo'q. Hozirgi paytda oliy o'quv yurtlariga kiruvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasi 100 % dan 25 % gacha tashkil etadi. Bunday sharoitda davlat ta'lim standartlari talabiga mos oliy malakali kadrlar tayyorlash maqsadida o'qitishni tabaqalashtirish davr taqozosidir.

9.4-rasm. Tabaglashtirilgan o'qitishning texnologik sxemasi

9.2.§. Individuallashtirilgan o‘qitish texnologiyasi

alabning mavjud shaxsiy imkoniyatlarni ro‘yobga chiqarishini ta’minlash, zamonaviy o‘quv jarayoniga qo‘yiladigan jadallashgan ilmiy-texnikaviy taraqqiyotining talabidir. Bunga individual va individuallashtirilgan o‘qitish orqali erishish mumkin.

Individual o‘qitish – bu o‘quv jarayonining tashkil etishning shakli bo‘lib, bunda pedagog talabalar bilan yakkama-yakka shug‘ullanadi, talaba o‘quv vositalari (kitoblar, kompyuter va h.k.) yordamida uzluksiz mustaqil ta’lim oladi.

Individual o‘qitishning afzalliklari: pedagogik jarayonning talaba qobiliyatlariga moslashuvchanligi imkoniyatidir. Bunda talabning bilim olish darajasi doimiy monitoringini amalga oshirish va zaruriy tuzatishlar kiritish natijasida optimal pedagogik jarayonni tashkil etiladi

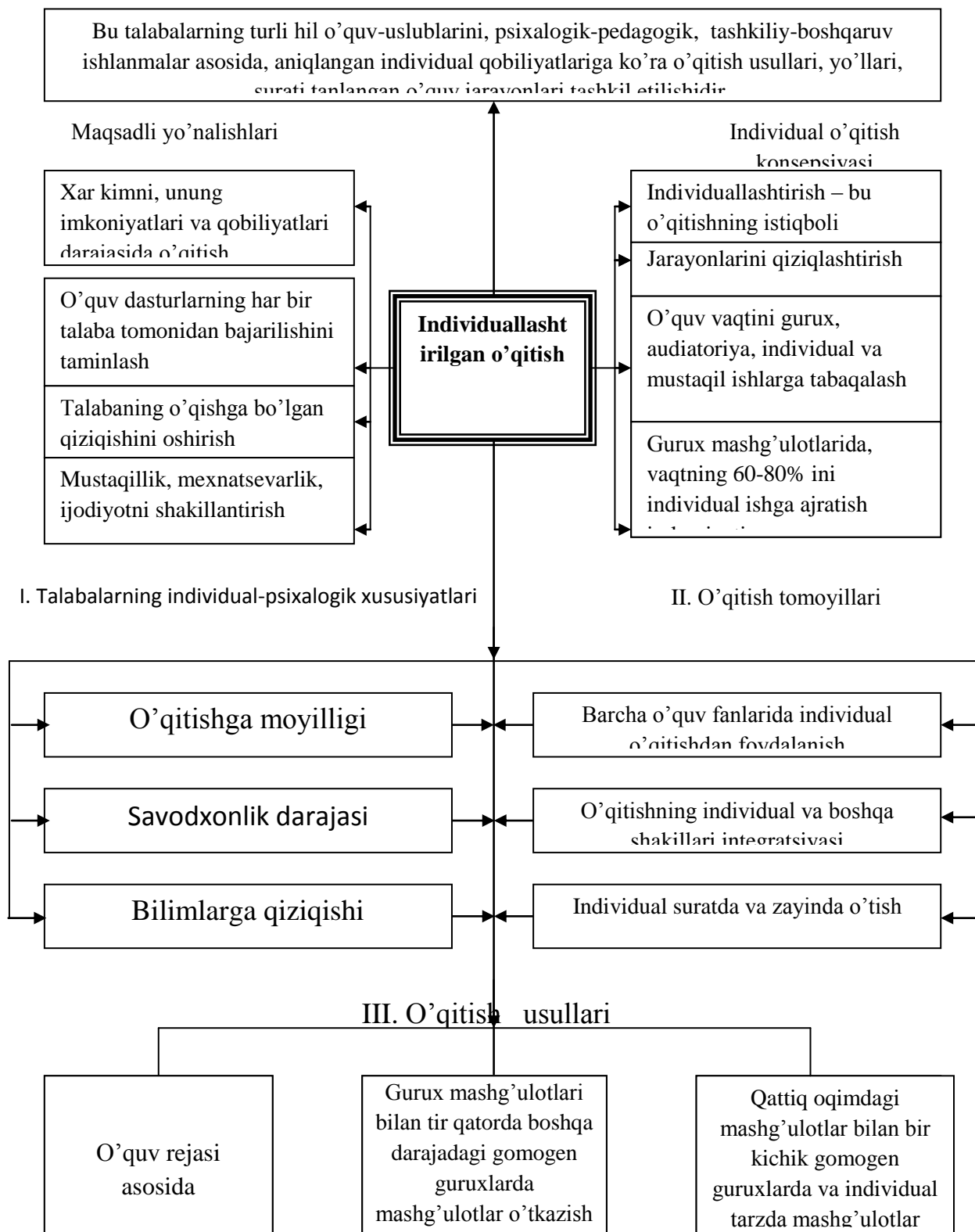
Individual yondashish – bu pedagogik tamoyilga ko‘ra, pedagogik jarayonda pedagogning talabalar bilan o‘zaro munosabati, ularning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda quriladi va butun guruh hamda har bir alohida talabning rivoji uchun psixologik-pedagogik muhit yaratiladi.

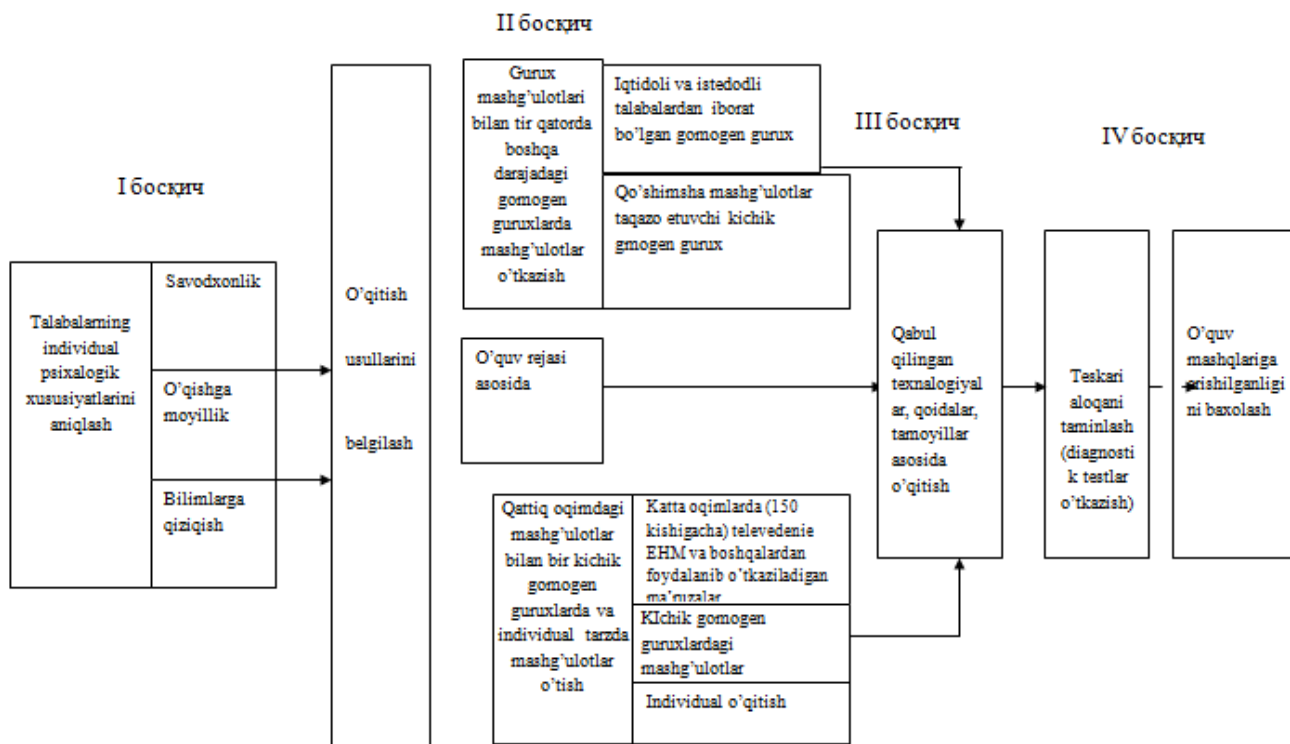
Individuallashtirilgan o‘qitish bunday o‘quv jarayonini tashkil etishda individual yondashish asosida o‘qitish yo‘llari, usullari, sur‘ati tanlanadi va turli o‘quv-uslubiy psixologik-pedagogik hamda tashkiliy boshqaruv tadbirlari orqali ta’minlanadi (9.5-rasm).

Individuallashtirilgan o‘qitish texnologiyasi (9.6-rasm) – bunda o‘quv jarayonini tashkil etishda individual yondashish va o‘qitishning individual shakli ustivor hisoblanadi. O‘qitishning barcha shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarida u yoki bu darajada individual yondashish qo‘llaniladi, ammo individuallashtirilgan o‘qitishda, individuallashtirish, o‘quv maqsadlariga erishishning asosiy vositasi hisoblanadi. Individuallashtirilgan o‘qitishning asosi, talabning individual-pedagogik xususiyatlarini o‘rnatish hisoblanadi.

Olingan natijalar asosida, o'qitish usuli tanlanadi. Qabul qilingan texnologiyalar, qoidalar va tamoyillarga ko'ra o'qitish jarayoni amalga oshiriladi.

9.5-rasm. «Individuallashtirishgan o'qitish»ning blok-sxemasi

9.6-rasm. Individuallashtirilgan o'qitishning texnologik sxemasi

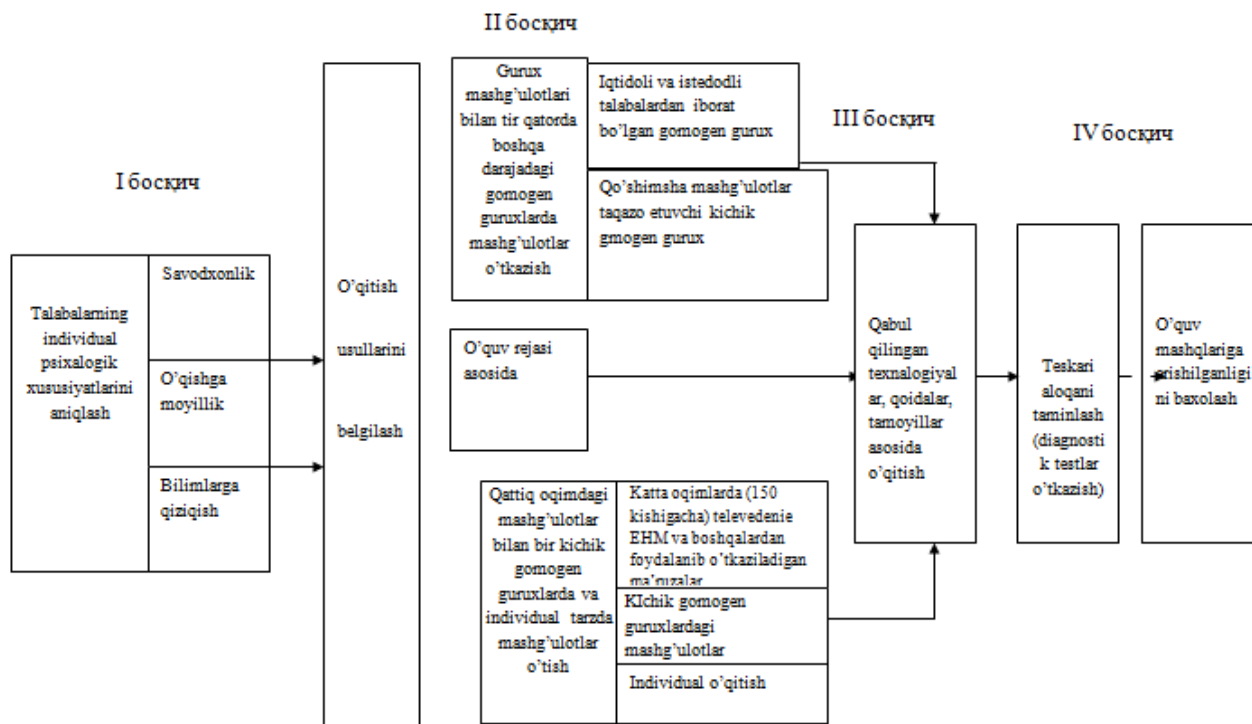
9.3.8. Kompyuterli o'qitish texnologiyasi

Kompyuterlashtirilgan o'qitish texnologiyasi – bu kompyuterdan foydalanishga asoslangan o'qitishdir. O'qitishning kompyuter texnologiyasi yangi axborot texnologiyalarning bir turidir. Axborot texnologiyalarda bundan tashqari boshqa axborot vositalari (televidenie, video va boshqalar) ishlatilishi mumkin. Kompyuter texnologiyalari dasturlashtirilgan o'qitish g'oyalarini rivojlantiradi, zamonaviy kompyuterlar va telekommunikatsiyalarning yirik imkoniyatlari bilan bog'liq bo'lgan o'qitishning mutlaqo yangi hali tadqiq qilinmagan texnologik variantlarini ochib beradi. Telekommunikatsion tizimlar, shu jumladan kompyuterlar hozirgi zamon ilmiy-texnik taraqqiyotning mahsuli hisoblanadi. Ilmiy-texnik taraqqiyot ilmiy-texnik axborotning ko'chkisimon

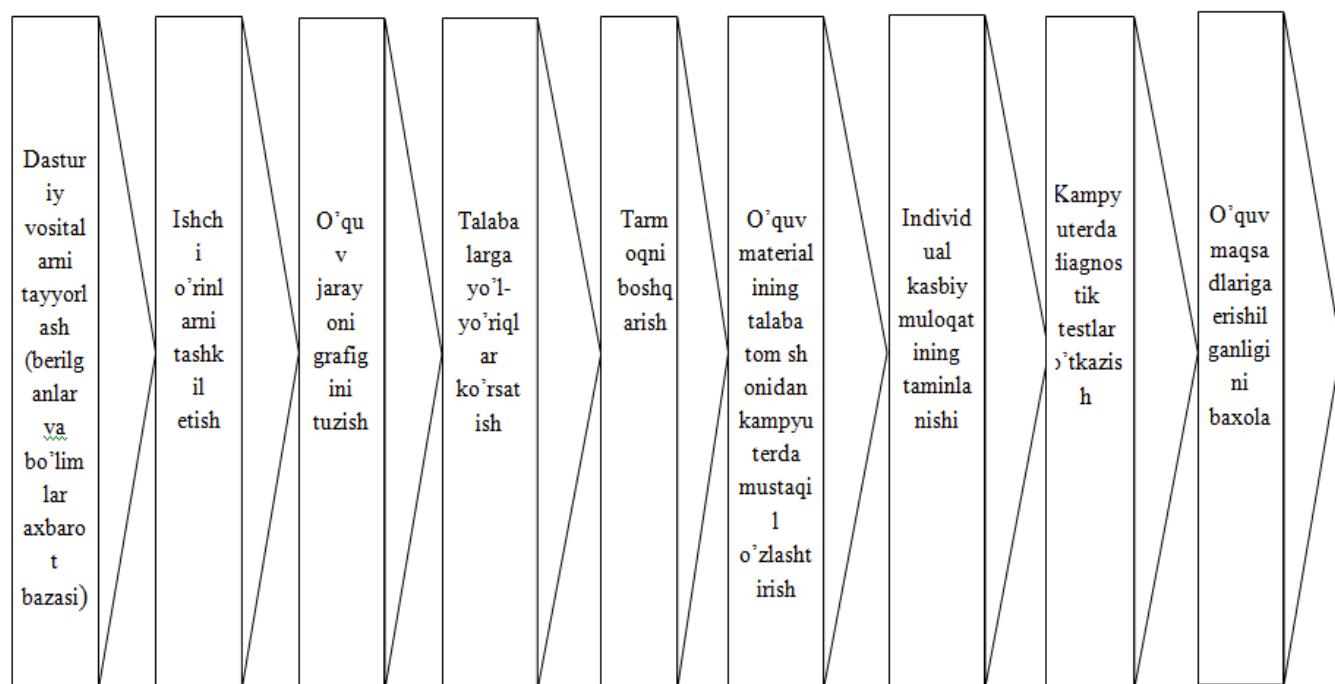
o'sishi bilan belgilanadi. Talabalarning individual tabiiy qobiliyatlarini hisobga olib, imkoni boricha maksimal darajadagi axborotni o'zlashtirish faqat kompyuterlar yordamida amalga oshirilishi mumkin. YA'ni o'qitishning kompyuter texnologiyasi asosida o'quv jarayonini jadallashtirish va samaradorligini maksimal darajada oshirishga erishish mumkin.

O'qitishning kompyuter texnologiyasi, kompyuterning inson individual qobiliyatlariga mosligiga tayanadi. O'qitish jarayonini optimal darajada tezkor boshqarish imkoniyati mavjudligi, bu o'qitishning turining universal muloqoti ko'rinishida ekanligi, psixologik qulayliklari, o'qitishning cheklanmaganligi bilan ajralib turadi.

Kompyuterli o'qitish texnologiyasi mazmun jihatdan kompyuter xotirasiga kiritilgan pedagogik dasturiy vositalar bilan farqlanadi. Dasturiy vositalar mavzu, bo'lim yoki butun o'quv fani bo'yicha tuzilishi mumkin va u o'quv materiali o'zlashtirilishi diagnostikasi baholashni va monitoringini ham o'z ichiga oladi. Kompyuterli o'qitish texnologiyasining samaradorligi dasturiy vositalarning ishlab chiqilish darajasi bilan bir qatorda o'quv jarayonini va ishchi o'rinlarini (9.7, 9.8-rasm) to'g'ri tashkil etilganiga bog'liq bo'ladi.

9.7-rasm. Kompyuterli o'qitish texnologiyasini blok-sxemasi

9.8-rasm. Kompyuterli o'qitishning texnologik sxemasi

Kompyuterli o'qitish texnologiyasida quyidagilar zarur hisoblanadi: individual o'qitish; muntazam ravishda kompyuter yordamida diagnostik testlar o'tkazish; o'quv maqsadlariga erishilganligini baholash.

Kompyuterli o'qitish texnologiyasida o'qitish siklining qayta takrorlanishi eng samarali ta'minlanadi.

Bu o'qitish texnologiyasida pedagogning funksiyasi quyidagilardan iborat bo'ladi: dasturiy vositalarni tayyorlash; o'quv jarayonining (o'quv jarayoni grafigi, diagnostika, nazorat) guruh, fan miqyosida tashkil etish; ishchi o'rinlarini tashkil etish, yo'l-yo'riqlar berish, tarmoqni boshqarish; talabalar bilan muloqotda bo'lish, individual o'qitishni ta'minlash.

Mavzu buyicha nazorat savollari:

1. Ta'limning zamonaviy rivojlanish bosqichi. Yangi texnologiyalarning ta'limdagi roli.
2. Yangi texnologiyalarni ta'limda qo'llashning didaktik tamoyillari.
3. Kompyuterli o'qitish texnologiyasi

Fan bo'yicha umumiy nazorat savollari:

1. An'anaviy o'qitish jarayonida talabning o'rnini izohlab bering.
2. Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish jarayonida talabning o'rnini izohlab bering.
3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida O'zbekiston Respublikasidagi ta'lim tizimining milliy modelida «shaxs»ning o'rnini to'g'risida aytib bering.
4. Insonparvarlik tamoyilini tushuntirib bering.
5. Hamkorlik tamoyilini tushuntirib bering.
6. Erkin tarbiyalash tamoyilini tushuntirib bering.
7. Al-Buxoriyning shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalar to'g'risida fikrlarini aytib bering.
8. An'anaviy va shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalarida o'qitish natijalarni izohlab bering.

9. Muammoli o‘qitish texnologiyasini ta’rifi va mohiyatini tushuntirib bering.
10. Muammoli o‘qitishning maqsadga yo‘nalishlarni aytib bering.
11. Muammoli o‘qitishni konseptual qoidalarini aytib bering.
12. Muammoli vaziyatlarni yaratishning uslubiy yo‘llarini tahlil eting.
13. Muammoli o‘qitishda pedagog faoliyatini izohlab bering.
14. Muammoli o‘qitishda talaba faoliyatini izohlab bering.
15. Muammoli o‘qitishning asosiy shakllarni tushuntirib bering.
16. Tabaqalashtirilgan o‘qitish texnologiyasini ta’rifini va mohiyatini aytib bering.
17. Tabaqalashtirilgan o‘qitishni maqsadga yo‘nalishlarni tushuntirib bering.
18. Tabaqalashtirilgan o‘qitishni konseptual qoidalarni aytib bering.
19. Gomogen guruhlarini tashkil etish usullarni namoyon eiting.
20. Tabaqalashtirilgan o‘qitishning texnologik sxemasini izohlab bering.
21. Individual o‘qitish, individual yondashish, individuallashtirilgan o‘qitish, individuallashtirilgan o‘qitish texnologiyasi iboralarni ta’rifini aytib bering va mazmunini tushuntirib bering.
22. Individuallashtirilgan o‘qitishni maqsadli yo‘nalishlarini aytib bering.
23. Individuallashtirilgan o‘qitishni individual o‘qitish konsepsiyasini tushuntirib bering.
24. Talabalarning individual-psixologik xususiyatlarni tushuntirib bering.
25. Individuallashtirilgan o‘qitish texnologiyasining o‘qitish tamoyillarni aytib bering.
26. Gomogen guruhlarini tuzishini namoyon eting.
27. Individuallashtirilgan o‘qitishning texnologik sxemasini izohlab bering.
28. Kompyuterlashtirilgan o‘qitish texnologiyasini ta’rifini va mohiyatini aytib bering.
29. Axborot banki tushunchasini izohlab bering.
30. Kompyuterli o‘qitishni maqsadli yo‘nalishlarni aytib bering.
31. Kompyuterli o‘qitishni ishlatish sohalarini aytib bering.
32. Kompyuterli o‘qitishni konseptual qoidalarni tushuntirib bering.
33. Kompyuterli o‘qitishni mazmunning xususiyatlarini aytib bering.

34. Kompyuterli o'qitishni uslubiy xususiyatlarni izohlab bering.
35. Kompyuterli o'qitishda pedagogni funksiyalarni namoyon eting.
36. Kompyuterli o'qitishning texnologik sxemasini tushuntirib bering.
37. Ishbilarmonlik o'yinlari texnologiyasini ta'rifini va mohiyatini aytib bering.
38. Ishbilarmon o'yinlarini shakllarni aytib bering va mazmunini tushuntirib bering.
39. Ishbilarmon o'yinlar texnologiyasini yaratishning bosqichlarini izohlab bering.
40. Ishbilarmon o'yinlarni konseptual asosi va qo'llanish sohasini namoyon eting.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: «O'zbe- kiston», 2005.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida» qonuni. Oliy ta'lim. Me'yoriy hujjatlar to'plami. T.: «Sharq», 2001.
3. O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida» Qonun. Oliy ta'lim. Me'yoriy hujjatlar to'plami. T.: «Sharq», 2001. -
4. Charles. K. Alexander and M.N.O. Sadiku. Fundamentals of Electric circuits. New York, 2012. – 1217 p
5. D.Tojiboyeva, A. Yo'ldoshev. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. Darslik. T.: «Aloqachi», 2009, 568 bet.
6. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat, T.: 2003.
7. Беспалко В.П. Слагаемые педагогической технологии. М: Педагогика, 1999.
8. Tojiboeva D. .Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. Toshkent, 2007.
9. Цапенко В.Н. Филимонова О.В., Методика преподавания электрических дисциплин, Самарский Государственный технический университет, 2009 г.

MUNDARIJA

	So‘z boshi	6
	KIRISH.	8
I-BOB	MAXSUS FANLARNI O‘QITISH METODIKASI FANINING PREDMETI, VAZIFALARI VA ILMIY ASOSLARI	10
1.1.§.	Fanlarni o‘qitishning metodika va metodologiyasi	12
1.2.§.	Didaktika, uning tamoyillari va o‘quv jarayonini tashkil etish	15
1.3.§.	Dars o‘tish metodlari va unga turli jihatdan yondashish	21
1.4.§.	O‘qituvchi - o‘quv jarayonini tashkil etuvchi subyekt	36
II-BOB.	UZLUKSIZ TA‘LIM TIZIMI, UNING TARKIBI VA DARS O‘TISHNING XUSUSIYATLARI	44
2.1.§.	Kadrlar tayyorlash milliy dasturining ahamiyati	44
2.2.§.	Kadrlar tayyorlash va dars berish mazmunini o‘zgartirish - davr talabi	50
III-BOB.	PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA VA DARS O‘TISH METODIKASI	53
3.1.§.	Pedagogik texnologiya va unga turli jihatdan yondashish	53
3.2.§.	Ta‘lim texnologiyasida dars o‘tish metodlarining tutgan o‘rni	61
3.3.§.	O‘qitish texnologiyasi va metodikaning asosiy farqlari	63
3.4.§.	Ta‘lim tizimiga yondashuvlar va dars o‘tish metodlari	64
IV-BOB.	Energetika sohasining rivojlanishi va uning o‘rganish asoslari.	74
4.1.§.	Hamdustlik davlatlarida energetika sohasining rivojlanishi va uning asoschilari	74
4.2.§.	O‘zbekistonda elektrotexnikaning rivojlanishiga doir tarixiy ma‘lumotlar	80
V-BOB.	Ta‘lim ishtirokchilari va maxsus fanlarini o‘qitish metodikasi va uni tashkil etish.	85
5.1.§.	Ta‘lim ishtirokchilari	85
5.2.§.	Maxsus fanlarini o‘qitish metodikasi va uni tashkil etish	89
VI-BOB.	Oliy o‘quv yurtida o‘quv jarayoni va uning uslubiy ta‘minoti.	108
6.1.§.	Oliy o‘quv yurtida o‘quv jarayoni	108
6.2.§.	Oliy o‘quv yurtida o‘quv jarayoning uslubiy ta‘minoti	118
7-BOB.	Maxsus fanlar bo‘yicha mashg‘ulotlarni tayyorlash va uni o‘tkazish metodikasi	127
7.1.§.	Maxsus fanlar bo‘yicha ma‘ruza tayyorlash va uni o‘tkazish metodikasi	127

7.2.§.	O‘quv fani bo‘yicha ta’lim texnologiyasini tuzilishi va mazmunli ko‘rsatkichlari	128
7.3.§.	Texnologik xaritaning tuzilishi va mazmunli ko‘rsatkichlari	131
7.4.§.	Maxsus fan bo‘yicha ma’ruza o‘qishning muammoli metodi	133
7.5.§.	Amaliy mashg‘ulotlarni tayyorlash va ularni o‘tkazish va baholash metodikasi	140
7.6.§.	Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish metodi	149
8-BOB.	O‘quv fani bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua (O‘UM)	152
8.1.§.	O‘quv-uslubiy majmua tuzilishi va mazmunli ko‘rsatkichlari	152
8.2.§.	O‘quv fani bo‘yicha talabaga mo‘ljallangan o‘quv-uslubiy majmua ishlab chiqishning vositalari	153
9-BOB.	O‘qitishning zamonaviy texnologiyalari va ulardan o‘quv jarayonida foydalanish	156
9.1.§.	Ta’limning zamonaviy rivojlanish bosqichi. Yangi texnologiyalarning ta’limdagi roli	156
9.2.§.	Individuallashtirilgan o‘qitish texnologiyasi	167
9.3.§.	Kompyuterli o‘qitish texnologiyasi	169

	Предисловие	6
	Введение	8
I-Глава.	МЕТОДОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫМ НАУКАМ. ПРЕДМЕТ, ФУНКЦИИ И НАУЧНАЯ ОСНОВА ДИСЦИПЛИНЫ	10
1.1. §.	Методика и методология преподавания дисциплин	12
1.2. §.	Дидактика, ее принципы и организация учебного процесса	15
1.3. §.	Методы и разные подходы ведения занятия	21
1.4. §.	Преподаватель - субъект, который организующий учебный процесс	36
II-Глава.	СИСТЕМА НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ, ЕЁ СТРУКТУРА И ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕДЕНИЯ УРОКА	44
2.1. §	Значение национальной программы по подготовке кадров	44
2.2. §.	Изменение содержания обучения является требованием времени	50
III-Глава.	ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ И МЕТОДИКА ВЕДЕНИЯ ПРЕДМЕТА	53
3.1. §.	Педагогическая технология и разные подходы к ней	53
3.2. §.	Роль методов ведения предмета в образовательных технологиях	61
3.3. §.	Основные различия между педагогической технологией и методологией	63
3.4. §.	Подходы к системе образования и методы ведения дисциплины	64
IV-Глава	Развитие энергетического сектора и основы его изучения	74
4.1. §.	Развитие энергетического сектора в странах содружества, и его основатели	74
4.2. §.	Исторические данные о развитии электротехники в Узбекистане	80
V-Глава.	Методика и организация обучения участников и специальных предметов.	85
5.1. §.	Участники образования	85
5.2. §	Методика преподавания и организации специальных предметов	89
VI-Глава.	Учебный процесс в высшем учебном заведении и его методическое обеспечение	108
6.1. §.	Процесс обучения в высшем учебном заведении	108
6.2. §.	Методическое обеспечение процесса обучения в высшем учебном заведении	118
7-Глава.	Методы подготовки и проведения занятий по специальным	127

	дисциплинам	
7.1. §.	Методы подготовки и проведения лекций по специальным предметам	127
7.2. §.	Структура и содержание образовательных технологий в учебном предмете	128
7.3. §.	Структура и содержание технологической карты	131
7.4. §.	Проблемный метод чтения лекций по специальному предмету	133
7.5. §.	Методы подготовки и проведения практических занятий и оценки	140
7.6. §.	Методика организации самостоятельной работы студентов	149
8-Глава.	Учебно-методический комплекс по дисциплине (УМК)	152
8.1. §.	Структура и содержание учебно-методического комплекса	152
8.2. §.	Инструменты для разработки учебно-методического комплекса по предмету	153
9-Глава.	Современные педагогические технологии и их использование в учебном процессе	156
9.1. §.	Современный этап развития образования. Роль новых технологий в образовании	156
9.2. §.	Индивидуальные технологии обучения	167
9.3. §.	Компьютерные технологии обучения	169

CONTENT

	Foreword	6
	Introduction	8
1- Chapter.	METHODOLOGY OF TEACHING SPECIAL SCIENCES. SUBJECT, FUNCTIONS AND SCIENTIFIC BASIS OF DISCIPLINE	10
1.1.§.	Method and methodology of teaching disciplines	12
1.2.§.	Didactics, its principles and organization of the educational process	15
1.3.§.	Methods and different approaches of conducting a lesson	21
1.4.§.	The teacher is the subject that organizes the educational process	36
2-Chapter.	CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM, ITS STRUCTURE AND CHARACTERISTICS OF THE LESSON LEARNING	44
2.1.§	Importance of the national training program	44
2.2.§.	Changing the content of training is a requirement of time	50
3-Chapter.	PEDAGOGICAL TECHNOLOGY AND SUBJECT MANAGEMENT TECHNIQUE	53
3.1.§.	Pedagogical technology and different approaches to it	53
3.2.§.	The role of subject management in educational technology	61
3.3.§.	The main differences between pedagogical technology and methodology	63
3.4.§.	Approaches to the education system and methods of conducting discipline	64
4-Chapter.	Development of the energy sector and the basis for its study.	74
4.1.§.	Development of the energy sector in the countries of the Commonwealth, and its founders	74
4.2.§.	Historical data on the development of electrical engineering in Uzbekistan	80
5-Chapter.	Methodology and organization of training for participants and special subjects.	85
5.1.§.	Participants in education	85
5.2.§	Methods of teaching and organizing special subjects	89
6-Chapter.	The educational process in a higher educational institution and its methodological support.	108
6.1.§.	The process of training in a higher educational	108

	institution	
6.2.§.	Methodological support of the learning process in a higher educational institution	118
7-chapter.	Methods of preparing and conducting classes in special disciplines	127
7.1.§.	Methods of preparing and conducting lectures on special subjects	127
7.2.§.	The structure and content of educational technologies in the subject	128
7.3.§.	The structure and content of the technological map	131
7.4.§.	The problematic method of lecturing in a special subject	133
7.5.§.	Methods of preparation and conduct of practical exercises and assessment	140
7.6.§.	The methodology of organizing independent work of students	149
8-chapter.	Educational complex on discipline (ECD)	152
8.1.§.	The structure and content of the educational complex	152
8.2.§.	Tools for the development of educational complex on the subject	153
9-chapter.	Modern pedagogical technologies and their use in the educational process	156
9.1.§.	The current stage of development of education. The role of new technologies in education	156
9.2.§.	Individual training technologies	167
9.3.§.	Computer technology training	169